

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Иван М. Ђорђевић

**УЛОГА ФУДБАЛА У КОНСТРУКЦИЈИ
ЛОКАЛНОГ И ГЛОБАЛНОГ
ИДЕНТИТЕТА У САВРЕМЕНОЈ
СРБИЈИ**

докторска дисертација

Београд, 2014.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Ivan M. Đorđević

**THE ROLE OF FOOTBALL IN THE
CONSTRUCTION OF LOCAL AND
GLOBAL IDENTITY IN
CONTEMPORARY SERBIA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2014

Ментор:

Проф. др Бојан Жикић, редовни професор, Одељење за етнологију и антропологију, Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Чланови комисије:

Проф. др Иван Ковачевић, редовни професор, Одељење за етнологију и антропологију, Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Др Александар Крел, научни сарадник, Етнографски институт САНУ

Др Јадранка Ђорђевић Црнобрња, научни сарадник, Етнографски институт САНУ

Датум одбране:

Улога фудбала у конструкцији локалног и глобалног идентитета у савременој Србији

Резиме:

Основни оквир истраживања у овој дисертацији јесте анализа улоге фудбала у конструкцијама различитих идентитета у савременој Србији. Контекстуализујући функцију фудбала у процесима везаним за успон национализма осамдесетих, као и последице које је то произвело током деведесетих година прошлог века, настојим да утврдим како и на који начин фудбал и култура везана за њега одређују наративе о националном идентитету, односно, шта нам наративи у и око фудбала говоре о томе ко смо то „ми“, а ко су „други“. Управо из тог разлога, истраживање није обухватило само Србију, већ и Хрватску, као кључног „другог“, актера који је неизоставан фактор у узајамном конституисању нације. У завршном делу дисертације настојим да кроз различите студије случајева везане за фудбал, утврдим, најшире гледано, на који начин се транзиција одражава на конструисање различитих наратива превасходно везаних за процесе европских интеграција, као најдоминантијег политичког наратива у Србији од почетка миленијума. Анализирајући дискурсе о безбедности, настојим да лоцирам начине на који се интернализују тзв „европске вредности“, и кроз њих, заправо преговарају нови идентитети, условљени укључивањем у ЕУ. Тај процес „одозго надолу“ свакако није нити може бити једносмеран, тако да се у оквиру њега формирају и контра-наративи, као снажан елемент у процесу идентитетског преговарања, где фудбал, као „традиционално“ упориште, условно речено „националних вредности“, представља идеалан експланаторни оквир за промишљање хегемонијских борби унутар српског друштва. Пратећи утицај фудбала на конструкцију националног идентитета у Србији, као и оне наративе који се везују за шири „европски идентитетски пројекат“, у овој дисертацији настојим да укажем како и на који начин ова два, најшире посматрано, антагонистичка процеса заправо дефинишу карактер транзиције у Србији, чије исходиште се у овом тренутку може лоцирати на симболичкој али и реалној европској полу-периферији.

Кључне речи: фудбал, национални идентитет, безбедност, транзиција, европске интеграције

Научна област: Етнологија и антропологија

Ужа научна област: Антропологија спорта

УДК: 316.7 : 796.332 (497.11) (043)

The Role of Football in the Construction of Local and Global Identity in Contemporary Serbia

Abstract:

The basic framework of this dissertation is an analysis of the role that football has had in the construction of various identities in the contemporary Serbian history. Contextualizing football's role in the rise of nationalism during the '80s, as well as the consequences it had in the '90s, I intend to determine the ways football and its culture define the narratives of national identity and what these narratives tell us about who "we" are and who "others" are. Given that Croatia constitutes the key "other", the inevitable factor in the processes of nation building, the research includes both Serbia and Croatia. In the final chapters of the dissertation I intend to analyze the role of transition in the narratives of European integrations as the most dominant political narrative in Serbia since the beginning of the millennium, through various case studies related to football. Analyzing security discourses I intend to locate the ways the "European values" are internalized and new identities negotiated, conditioned by the EU integrations. This "top-to-bottom" process includes counter-narratives as a potent element of identity negotiation in which football, the traditional stronghold of, so to say, "national values", represents an ideal explanatory framework for understanding hegemonic struggles in the Serbian society. Examining how football has influenced the construction of national identity in Serbia, as well as the narratives related to the wider "European identity project", I intend to point to, broadly speaking, two antagonistic processes which define the nature of Serbian transition, whose outcome can now be located not much nearer than on both symbolic and actual European periphery.

Key words: football, national identity, security, transition, transition, European integration

Field of science: Ethnology and anthropology

Sub-field of science: Anthropology of sport

UDC: 316.7 : 796.332 (497.11) (043)

Изјаве захвалности

Ова докторска дисертација настала је као резултат истраживања спровођеног од 2009. до 2013. године, под менторством проф. Бојана Жикића, коме дугујем неизмерну захвалност на усмеравању, помоћи, стрпљењу и пријатељству, и чија константна подршка је завршавање ове тезе учинила могућом. Такође, захваљујем се и свим запосленима и сарадницима на Одељењу за етнологију и антропологију.

Овом приликом захваљујем се и свим испитаницима из Београда и Загреба са којима сам разговарао током година вршења овог истраживања. Без њихове свесрдне помоћи и предусретљивости ова дисертација не би била могућа.

Посебну захвалност упућујем колегицима и колегама из Етнографског института САНУ где сам запослен, и који ми је након година запослења постао не само радно место већ и друга кућа. Посебно се захваљујем руководитељки пројекта на коме сам ангажован др Љиљани Гавриловић и директорки Института проф. Драгани Радојичић, на константној подршци у раду и помоћи у ситуацијама када није било ни мало једноставно бавити се научно-истраживачким радом.

Иако са многим колегама из Института гајим топле и другарске односе, нарочиту захвалност на подршци и пре свега пријатељству дугујем Маши, Љиљи, Срђану и Салету. Посебно се и још једном захваљујем Маши, која је не само читала рукопис овог текста и помогла његовом стварању, већ је, током дугогодишњих дискусија, допринела да све што радим буде боље.

Јани, Марини, Игору, као и Аники и Огњену се захваљујем на топлом пријатељству и неизмерној подршци како током писања ове дисертације, тако и иначе у животу.

Андријани дугујем неизмерну захвалност за све године које је провела уз мене, увек бивајући на правом месту и дајући ми снагу и подршку у сваком тренутку живота. Кјари захваљујем на стрпљењу, огромној подршци и пре свега љубави и топлини коју од ње добијам.

Посебно сам захвалан мојој тетци Јелени Ђорђевић, на огромној љубави, подршци и помоћи у сваком тренутку.

Мојим сестрама Јелени и Невени и зетовима Бојану и Ђорђу дугујем много више него што могу икада да им вратим и бескрајно сам им захвалан на свему. Мимију, Луки и Ањи хвала што постоје, јер без њих живот не би имао смисао.

На крају, све што имам и све што јесам дугујем мојим родитељима, који су ме увек учили да је важно да се трудим да будем добар човек.

Март 2014.

САДРЖАЈ

САДРЖАЈ.....	7
УВОД.....	1
ТЕОРИЈСКО – МЕТОДОЛОШКА РАЗМАТРАЊА.....	8
„НАРОДНА ИГРА“ КОЈА ЈЕ ОСВОЈИЛА СВЕТ.....	16
Фудбал као продукт модерног времена.....	17
Фудбал између Истока и Запада.....	20
Криза и трансформација.....	26
УЛОГА ФУДБАЛА У КОНСТРУКЦИЈИ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА	32
Спорт и нација – историјат односа.....	32
Спорт и нација – европски контекст.....	33
Спорт и нација – контекст Србије.....	48
ФУДБАЛ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ – СЛУЧАЈ СРБИЈЕ И ХРВАТСКЕ (1985. -2000.).....	58
Рат је почео на Максимиру?.....	58
Звезда, Србија, никад Југославија.....	74
Хрватска: муке у националном рају.....	82
Србија и Хрватска: више од игре.....	90
ДВАДЕСЕТ ГОДИНА ПОСЛЕ: ДА ЛИ ЈЕ РАТ ПОЧЕО НА МАКСИМИРУ?	102
Србија - nelaгодna сећања.....	102
Хрватска – Максимира за сва времена.....	108
Србија и Хрватска – крив је „онај други“.....	113
СРБИЈА И ХРВАТСКА – ДУГ ПУТ КА НОРМАЛИЗАЦИЈИ	117
„Тко не скаче православац“.....	120
„Ах, тај Бизант!“.....	141
Рат се завршио на Максимиру и Маракани.....	159
(Е)УПРИСТОЈАВАЊЕ – НАРАТИВИ О НАСИЉУ И БЕЗБЕДНОСТИ У САВРЕМЕНОЈ СРБИЈИ	163
Како је фудбал престао да буде „народна игра“.....	166
Србија – девастација и насиље.....	169
Случај „Татон“.....	171
Случај „Парада поноса“.....	177
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	185
ЛИТЕРАТУРА	194

УВОД

Спорт је огледало друштва, реченица је која се данас често може чути када се говори о овој људској активности која, може се рећи, представља вероватно једну од најдељенијих и најраширенијих културних пракси човечанства. Под метафором огледала најчешће се подразумева чињеница да се кроз спорт и културу везану за њега заправо преламају односи који се обично сматрају важнијим у рецепцији једне заједнице, попут политичког устројства, економског уређења или образовне политике.

Ова констатација свакако је тачна, онолико колико је тачно и свако друго објашњење тог типа, узимајући у обзир класичну диркемовску тезу како изван друштва нема стварности која би могла утицати на друштвено. Дакле, спорт као друштвена чињеница свакако може бити разумеван и објашњаван једино у контексту других друштвених чињеница, и ту се метафора о огледалу, колико год наизглед снажно деловала, заправо исцрпљује у самообјашњивости и има превасходно таутолошки карактер.

То, међутим, никако не значи да се спортом као културним феноменом не треба бавити, већ да га, управо полазећи од његове интегрисаности у шири социо-културни систем, можемо анализирати постављајући питања на који начин и кроз какве структурне релације он функционише у оквиру онога што називамо људским заједницама. При томе, треба имати у виду да спорт нипошто не представља некакав маргинални феномен, мање важан од горе поменуте политике или економије, већ подједнако користан експланаторни оквир који омогућава разумевање појединих друштвених процеса који, у одређеним случајевима, нису видљиви из другачијих перспектива. Свакако не тврдим да спорт има ту врсту структурног капацитета да би могао да изврши пресудни утицај на, рецимо, избијање догађаја попут Француске револуције, али засигурно треба истаћи двосмерност процеса који се одвијају у међусобној интеракцији различитих друштвених чињеница, да се поново послужим диркемовском терминологијом.

Сама масовност и популарност спорта на изванредан начин указује на важност његовог истраживања. Уколико један културни феномен, попут отварања

Олимпијских игара у Пекингу 2008. године, у истом тренутку гледа две милијарде и сто милиона људи, излишно је и говорити о потенцијалној снази порука које се емитују са таквог догађаја. Управо та масовност, иако се наизглед ради о манифестацији која спада у домен доколице, далеко од „важних“ збивања, представља изузетно привлачан полигон за комуницирање различитих порука које далеко превазилазе спорт сам по себи (уколико се о тако нечему уопште може и говорити), дајући му карактер који представља, популарно речено, „више од игре“.

Истраживање спорта у друштвеним и хуманистичким наукама релативно је новијег датума, с обзиром на дуги низ година преовлађујуће мишљење да је реч о недовољно „озбиљном“ феномену да би се њиме бавила „озбиљна“ наука (Delaney and Madigan 2009, 22). Спорт је посматран као маргиналан друштвени феномен, који је, у поређењу са далеко важнијим сегментима социјалне реалности, попут политике, економије или образовања, дуги низ година остао на самом рубу истраживачког поља интереса (Archetti 1999, Skempler 2007, Giulianotti 2005). То се посебно односило на антропологију, у оквиру које је преовладавао став да људска активност као што је спорт не припада пољу интересовања дисциплине, с обзиром на особине попут високе компетитивности, које се везују преваходно за индустријска друштва.

Значајније пребацивање фокуса на спорт и пратеће феномене заправо коинцидира са растом интереса за остале области популарне културе, и може се лоцирати отприлике у шездесете године прошлог века. Прави и озбиљнији налет истраживања спорта као засебног експланаторног оквира везан је за осамдесете године, и траје до данас, када постоји велики број катедри, специјализованих часописа, струковних удружења и конференција посвећених спорту као теми. Истраживачи спорта, међутим, било да су у питању социолози, антрополози или они којима су ближе студије културе, у моменту када је ова област истраживања тражила свој легитимитет и место под сунцем, нису се толико фокусирали на развијање неке посебне теорије која би се односила специфично на спорт, већ су, како то згодно истичу Ингам и Донели, „трагали за социологијом социологије спорта“ (Ingham and Donnelly 1997, 364). У том контексту, приступи спорту и предмети интересовања везани за њега су били веома разнолики, у зависности од

афинитета и теоријске позадине аутора. У извесном смислу се може рећи да спорт није био циљ, већ средство, односно да су се помоћу истраживања спорта настојали објаснити други феномени попут класе, расе, пола и рода или нације. Тако, заправо, социологија или антропологија спорта заправо никада није подразумевала и некакав специфични теоријски или методолошки оквир, везан за спорт сам, већ се углавном ослањала и ослања на „класике“ друштвене теорије. То најбоље показују уџбеници и приручници везани за теорије о спорту, који најчешће дају преглед општих теорија а затим и потенцијалне начине на који се оне могу применити на ужу област спорта, с обзиром на чињеницу да се практично нити један од „класика“ попут Диркема, Маркса, Вебера, Парсонса, Бурдијеа, Леви-Строса, франфурктоваца и многих других није ни мало или само летимично дотицао тема везаних за спорт. (види нпр. (Đulijanoti 2008) (Skembler 2007, Maguire and Young 2002, Delaney and Madigan 2009, Smith 2010). Тако се, углавном, теоријска парадигма истраживања поставља на основе онога што би из перспективе неке од „великих теорија“ могло бити примењено и на спорт (Giulianotti 2004). У том смислу, ја се овде нећу бавити приказивањем било које од тих теорија, већ ћу области истраживања приступати са интердисциплинарног становишта, које свакако преовладава у савременом истраживању овог културног феномена.

Што се тиче истраживања спорта у Србији, може се рећи да у досадашњем периоду није било систематског и кохерентног приступа овој теми, у контексту тога да ауторима који су се овом темом и бавили, то није била примарна област интересовања. Међутим, веома значајни и у великој мери пионирски радови утрли су пут и отворили простор за каснија истраживања, не само легитимишући тему у локалној научној заједници, већ и кроз инспиративне научне приступе. Свакако треба издвојити Чоловићеве студије „Дивља књижевност“ (Čolović 1985) и „Фудбал, хулигани и рат“ (Čolović 2000), Ковачевићев текст „Фудбалски ритуал“ (Kovačević 1987), Жикићева разматрања фудбала у контексту антропологије геста (Žikić 2004) и когнитивне антропологије (Žikić 2012), као и радове из области социологије спорта Драгана Коковића (Koković 2000, 2010). Међутим, све је више назнака да бављење спортом из перспективе друштвених и хуманистичких наука постаје доста заступљено и у Србији, где свакако треба поменути књигу Марије

Ђорић „Хулиганизам: насиље и спорт“ (Ђорић 2012), као и радове Дејана Зеца, везане за историју фудбала (Зец 2010, Зец 2013).

С обзиром да се истраживање које је основа ове дисертације ослања и на период постојања Социјалистичке федеративне републике Југославије, као и да је део теренског рада вршен у Хрватској, није могуће заобићи и доприносе хрватских истраживача спорта, нарочито с обзиром на чињеницу да је традиција бављења овом темом, у извесном смислу утемељенија него што је то случај у Србији. Поред бројних научника који су се посвећивали спорту као предмету истраживања, пре свега треба истаћи социолога Срђана Врцана, чија студија „Ногомет, политика, насиље“ (Vrcan 2003) представља семинални рад у области регионалног проучавања ове теме. Такође, важно је поменути и рад Дражена Лалића о навијачима Хајдука, који даје значајан увид у функционисање навијачке културе изнутра (Lalić 2011).

Основни предмет истраживања у овој дисертацији није спорт као целина, већ се фокус ставља специфично на фудбал. Разлози за тако нешто су вишеструки, а један од основних је то што је овај спорт, може се рећи, један од најмасовнијих и најпопуларнијих у читавом свету (изузимајући САД), а у Србији то јесте засигурно. Други разлог, специфичније, јесте чињеница да је фудбал, у симболичком смислу, одиграо крупну улогу у дешавањима везаним за распад Југославије. Наиме, стадиони широм бивше државе током самдесетих година служили су као својеврсна авангарда растућим националним тензијама, превасходно у Србији и Хрватској, о чему ће више речи бити касније. Превасходно вербални рат прерастао је у реално насиље у мају 1990. године, пре утакмице између загребачког Динама и београдске Црвене Звезде на стадиону Максимир у Загребу. Ова никада одиграна утакмица убрзо је стекла митски статус, до те мере да се веома често и данас може чути како је „рат почео на Максимиру“.¹ Фудбал је тако задобио изузетно снажан симболички значај у процесима распада земље, али га је, из различитих разлога о којима ћу детаљно дискутовати у каснијем тексту, и задржао, бивајући релевантан друштвени и политички фактор и у каснијем транзиционом периоду.

¹ Једна значајна студија о утицају медија на распад Југославије, у издању београдског Медија центра, носи управо овај назив – „Рат је почео на Максимиру“ (Slapšak and Štajner 1997)

Ова докторска дисертација заснована је на истраживању које сам вршио у периоду од 2009. до 2013. године, а које је обухватало опсервацију, низ структурираних и полу-структурираних интервјуа са испитаницима из Србије и Хрватске, као и анализу српских и хрватских медија.

Након уводних напомена, везаних превасходно за историју модерног фудбала, као и теоријско-методолошких разматрања, фокусирам се на, најшире посматрано, улогу фудбала у конструкцији националног идентитета у савременој Србији.

Контекстуализујући функцију фудбала у процесима везаним за успон национализма осамдесетих, као и последице које је то произвело током деведесетих година прошлог века, настојим да утврдим како и на који начин фудбал и култура везана за њега одређују наративе о националном идентитету, односно, шта нам наративи у и око фудбала говоре о томе ко смо то „ми“, а ко су „други“. Управо из тог разлога, истраживање није обухватило само Србију, већ и Хрватску, као кључног „другог“, актера који је неизоставан фактор у узајамном конституисању нације. Усредсређујући се на две студије случаја, рецепцију максимирских догађаја двадесет година након што су се десили, као и утакмице репрезентација две земље у квалификацијама за Светско првенство 2014. године одигране у Загребу и Београду, имам за циљ да покажем како и кроз које механизме кроз фудбал бивају комуницирани наративи о томе ко су, скоро двадесет година након рата, данас „Срби“ и „Хрвати“, и у оквиру којих дискурса данас егзистирају ови концепти. Имајући у виду снажан мобилизаторски потенцијал који фудбал, не само у Србији или Хрватској, има у испољавању и репродуковању националног идентитета, анализа ових наратива омогућава нам шири увид у данашњу, да се тако изразим, симболичку географију региона, нарочито у контексту заједничког пројекта европских интеграција, где Хрватска, у тренутку док овај текст настаје, јесте пуноправни члан, док се Србија налази у процесу преговора о пријему у чланство.

Завршни део дисертације управо третира овај „глобални“ аспект фудбала, односно његову улогу у конструкцији оног сегмента идентитета који се условно речено може назвати глобалним. Реч је, заправо, о процесима прихватања и адаптације оне друштвене реалности која настаје као резултат процеса

глобализације. То деловање, важно је напоменути, никако није једносмерно, и циљ указивања на поједине студије случаја јесте да се утврди на који начин се они имплементирају „одозго“, али и како се, и кроз које наративе, адаптирају на локалну средину, у својеврсном процесу глокализације (Robertson 1995). Фудбал је, наиме, крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века, као и многи други сегменти друштвене реалности, прошао кроз веома динамичне промене, трансформишући се из, условно речено, „народне игре“ у високо комодификовани спектакл, праћен све већом и већом медијатизацијом. Дерегулација тржишта, као и огроман новац упумпан од стране медијске индустрије и мултинационалних компанија, у потпуности су променили карактер спорта, постепено акумулирајући квалитет у само неколико европских лига из најбогатијих држава западне Европе. Дерегулација тржишта радне снаге довело је до све већег одлива фудбалера из сиромашнијих земаља континента, што је нарочито видљиво на примеру тзв. „транзицијских земаља“, у којима је, по совјетском моделу, спорт био перципиран као државни пројекат, а клубови били стабилно финансирани или од стране државе директно, или кроз тзв. државна и друштвена предузећа. Крах државног модела власништва, као и финансијска експлозија која је фудбал претворила у успешан мултинационални бизнис, оставили су клубове из некадашњег совјетског лагера на тржишној ветрометини, у великој мери их осуђујући на таворење на маргинама европског фудбала. Ако се погледају резултати у тренутно најпопуларнијем европском клупском такмичењу Лиги Шампиона у последњих двадесет година, видљиво је да практично не постоји никаква могућност да се у завршници овог такмичења појаве клубови који су га некада освајали, попут Стеауе из Букурешта или београдске Црвене Звезде. Осим повремених инцидената, као што је освајање овог трофеја од стране португалског Порта, расподела спортске славе и ни мало занемарљивог финансијског „колача“, врши се практично између најбогатијих тимова из Енглеске, Италије, Немачке, Шпаније и донекле Француске. Утицај овог „неолибералног“ модела фудбала свакако није могао заобићи ни Србију. Иако су ратови, економске санкције из деведесетих година прошлог века, као и пратећа економска катастрофа свакако додатно оптеретили стање у фудбалу у Србији, заправо је судбина овог спорта у мањој или већој мери иста као што је случај и у земљама које нису имале такву врсту проблема, па су неке од њих чак и чланице

Европске уније, попут Румуније или Бугарске. Узимајући у обзир овакав социоекономски оквир, у завршном делу дисертације настојим да кроз различите студије случајева везане за фудбал, утврдим, најшире гледано, на који начин се транзиција одражава на конструисање различитих наратива превасходно везаних за процесе европских интеграција, као најдоминантијег политичког наратива у Србији од почетка миленијума. Анализирајући дискурсе о безбедности, настојим да лоцирам начине на који се интернализују тзв. „европске вредности“, и кроз њих, заправо преговарају нови идентитети, условљени, да се тако изразим, укључивањем у „европску породицу народа“, што представља јавно прокламовану тежњу политичких елита у савременој Србији. Тај процес „одозго надолу“ свакако није нити може бити једносмеран, тако да се у оквиру њега формирају и контра-наративи, као снажан елемент у процесу идентитетског преговарања, где фудбал, као „традиционално“ упориште, условно речено „националних вредности“, представља идеалан експланаторни оквир за промишљање ових, да тако кажем, хегемонијских борби унутар српског друштва.

Пратећи утицај фудбала на конструкцију националног идентитета у Србији, као и оне наративе који се везују за шири „европски идентитетски пројекат“, у овој дисертацији настојим да укажем како и на који начин ова два, најшире посматрано, антагонистичка процеса заправо дефинишу карактер транзиције у Србији, чије исходиште се у овом тренутку може лоцирати на симболичкој али и реалној европској полу-периферији.

ТЕОРИЈСКО – МЕТОДОЛОШКА РАЗМАТРАЊА

Приступајући грађи у овој дисертацији, ослањам се на, генерално посматрано, Фукоову анализу конститутивне природе дискурса (Foucault 1980). У том контексту, полазим од његове идеје да није могуће говорити о истини, већ о различитим режимима истине, који се формирају у односу на регулисани начин говора о одређеним стварима. (Ђорђевић 2009b, 111-112).

Тај регулисани начин говора односи се на појам дискурса, најшире схваћеног као заједничко деловање језика и праксе, односно, начин на који се регулише говор о субјекту кроз који објекти и праксе добијају значења. При томе, треба имати у виду да језик развија и генерише значења унутар специфичних материјалних и историјских услова. Другим речима, Фуко настоји да идентификује историјске услове и детерминишућа правила формирања регулисаних начина говора о објектима, које назива дискурсом. (Barker 2004, 54).

У том смислу, полазећи од анализе конститутивне природе дискурса, као један од важних методолошких оквира користим Критичку анализу дискурса. Овај приступ, развијен у радовима Нормана Ферклафа, Рут Водак и Теуна ван Дајка, усмерен је на критички приступ у испитивању релација између моћи, језика и неједнакости (Fairclough 1992, 1995, van Dijk 1998, Fairclough and Wodak 1997). Подвлачећи важност веза између језика, политике и културе, ови аутори приступају медијима са намером да испитају такве врсте феномена као што су расизам, сексизам и различите друге политичке идеологије.

Како истичу Ферклаф и Водак, „дискурзивни догађај увек је обликован ситуацијама, институцијама, социјалним структурама, али их он такође и обликује“ (Fairclough and Wodak 1997, 258). Другим речима, дискурс је истовремено социјално конституисан али и социјално конституише стварност. Социјална конститутивност дискурса заправо значи да се друштвена реалност артикулише и формира кроз њега, обликујући људско знање и разумевање социјалних ситуација, њихових идентита итд. (Bishop and Jaworski 2003, 246).

Веома важно својство Критичке анализе дискурса јесте инсистирање на чињеници да се управо кроз дискурс формирају, оснажују и репродукују идеологије, схваћене као систем веровања, категорија и репрезентација који људима чине свет разумљивим, природним и непроблематичним. Идеолошки дискурси, у алтисеровској терминологији, заправо конституишу позиције субјеката, односно она места са којих се субјектима свет чини смисленим. Дакле, идеологија интерпелира конкретне индивидуе у конкретне субјекте, и то путем онога што Алтисер назива Идеолошким апаратима државе, који подразумевају низ различитих институција попут породице, образовног система, цркве или медија. (Barker 2000, 56-57).

За дубље разумевање појма идеологије неопходно је осврнути се и на модел који је развио Антонио Грамши. Према његовом схватању, идеологије се може разумети као скуп идеја, значења и пракси, које, претендујући да представљају универзалну истину, заправо представљају мапу значења која је у функцији одржања моћи специфичне друштвене групе (Barker 2004, 97). У овом смислу, идеологија није нека апстрактна категорија, већ, заправо, опскрбљује људе правилима понашања и моралним начелима у свакодневној пракси. У суштини, идеологија се може разумети као истовремено живљено искуство и скуп системских идеја чија улога је да организују и повежу низ различитих социјалних елемената – „да делују као друштвени цемент у формирању хегемонијских и против-хегемонијских блокова“ (исто).

Управо појам хегемоније представља централну тачку у Грамшијевом разумевању идеологије. Под хегемонијом он подразумева процес у коме доминантна класа (у савезу са другим класама или њиховим деловима) не управља у потпуности друштвом, већ га, заправо, води кроз коришћење „моралног и интелектуалног вођства“. Овакав концепт објашњава како једно друштво, упркос различитим неједнакостима, може функционисати са високим нивоом консензуса, и где чак и потчињене друштвене групе или класе активно подржавају доминантне вредности, идеале или културна и политичка значења која су, у суштини, промовисана од стране преовлађујућих структура моћи (в. Storey 2001, 103-104). Хегемонију, међутим, треба схватити као скуп односа који је, у ствари, нестабилан, односно, представља привремени споразум између различитих друштвених група (Ђорђевић

2009b, 71), односно као „непрекидни процес формирања и смењивања нестабилних односа и њиховог уравнотежавања“ (Gramsci 1971, 24).

У контексту у коме у овој дисертацији користим ове концепте, кључни елемент на који се ослањам јесте динамични карактер хегемоније. Када, рецимо, актери моћи у Србији користе појам „Европе“ да би легитимисали сопствену позицију, тај појам није само дискурзивно формиран, већ и крајње нестабилан и подложен различитим читањима и интерпретацијама. На сличан начин, и појам „нације“, иако на први поглед тотализујући, функционише на сличан начин. Током деведесетих година у Србији, може се рећи, нација је била кључни појам политичке сцене, око кога се хомогенизовао већи део друштва, а свакако је представљао доминантан систем вредности наметнут од актера политичке моћи. Међутим, дефинисање „нације“ било је константно преговарано, не само у хегемонијским борбама између, условно речено „националиста“ и „анти-националиста“, већ, можда и важније, унутар преовлађујућих структура моћи.

У суштини, полазим од идеје да су „режими истине“ који су на снази, ма како тотализујуће изгледали, увек изазивани и преговарани, и да, унутар хегемонијских борби не постоје јасно раздвојене и сукобљене категорије, рецимо „европејаца“ и „националиста“, већ се тај хегемонијски и контра-хегемонијски блок често у великој мери преплићу и бивају контаминирани идејама, значењима и праксама које, условно речено, „припадају“ „противничкој страни“.

Други концепт на који се широко ослањам у овој дисертацији везан је за појмове нације и национализма. У посебном поглављу везаном за спорт и национални идентитет дао сам основне смернице у погледу тога како се овај појам разуме у савременој теорији и на који начин је повезан са фудбалом. Овде ћу се, након представљања основних појмова, укратко осврнути на оно схватање нације најближе мом разумевању нације, у интерпретацији Роџера Брубејкера.

Пре свега, полазим од уверења да национални идентитет представља, попут сваког другог идентитета, социокултурну конструкцију, али се он конструише као есенцијалан и примордијалан и на тај начин се доживљава од стране великог броја обичних људи (в. Прелић 2003, 283). У том смислу, веома утицајна студија Бенедикта Андерсона „Нација: замишљена заједница“ представља полазну основу

за разумевање овог појма. Андерсонова основна идеја јесте да нација представља „замишљену заједницу“ а национални идентитет конструкцију састављену кроз симболе и ритуале у односу на територијалне и административне категорије. (Barker 2004, 99). При томе, важно је истаћи да под термином „замишљен“ Андерсон не подразумева никакву „лажну“ или „измишљену“ категорију (Ђорђевић 2009b, 338), већ просто реферише на чињеницу да „припадници чак и најмање заједнице никада неће упознати већину припадника своје нације, па чак ни чути о њима, но ипак у мислима сваког од њих живи слика њиховог заједништва“ (Anderson 1998, 17). Та заједница замишљена је истовремено као инхерентно ограничена и суверена. Она је замишљена као ограничена јер, колико год велика била, увек има границе, иза којих се простиру друге нације; замишљена је као суверена, јер је сам концепт настао у време просветитељства и револуција, када је финално одбачен концепт легитимитета божанског поретка на земљи оличеног у династичкој владавини; и на крају, замишљена је као заједница, јер, упркос различитим неједнакостима које владају унутар ње, она увек бива посматрана као хоризонтално повезана, где братство међу њеним члановима представља ултимативни идеал (Barker 2000, 198-199).

При томе, треба имати у виду да се, када је у питању промишљање појма нације, у одређеним научним круговима, нарочито у оквиру постмодернистичке реторике, по сваку цену настојало „побећи“ од оптужбе за примордијализам. То је довело до одређивања идентитета искључиво у категоријама флексибилности, некохерентности, флуидности и многострукости, чиме се, како истиче Прелић, губи основни смисао идентитета који подразумева континуитет и истоветност (Прелић 2005, 202-203, Vrubejker and Kuper 2003).

У том смислу, Брубејкерова студија „Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe“ нуди следећу интерпретацију: „Залагање против реалистичког и супстанцијалистичког становишта везаног за појам нације, не значи да се одбацује реалност „националности“ (*nationhood*). Ради се о раздвајању изучавања концепта „националности“ и *nationness*-a² од приступа нацијама као супстанцијалним ентитетима, колективитетима или заједницама.

² Термин је остављен у оригиналу јер није било адекватног превода на српски језик.

„Националности“ треба приступити као концептуалној варијабли, а не нацији као реалном колективитету. Нација би требало да буде третирана као институционализована форма, а не као супстанцијална категорија; не као колективитет већ као практична категорија; и не као ентитет већ као стицај околности (*contigent event*). Само тако се може обухватити реалност „националности“ и стварна моћ национализма, без призивања нације као „политичке фикције“ (...) Да би се разумела моћ национализма, није потребно призивати нације. Нити би, као другу врсту екстрема, требало одбацити „националност“ као такву. Неопходно је, пре, раздвојити аналитичке категорије од практичних, а задржати као аналитички неопходан појам нације као практичне категорије. (Brubaker 1996, 16-22).

Национални идентитет посматрам као релациону категорију, у оном смислу да се он конструише преваходно кроз разлику, која се установљава кроз симболичко означавање у односу на друге (Woodward 1997, 12). Тај релациони карактер указује на две важне ствари. Прва јесте да се нити један идентитет, па ни онај национални, не може посматрати као статичан ентитет, већ као динамичан, историчан појам, као што је утврдио Фредерик Барт у својој класичној студији о етничким групама и границама (Barth 1969, Прелић 2003, 275). Друга, и не мање важна, јесте да се, колико год та врста идентификације била дубоко укореењена и свеприсутна у последњих, рецимо, две стотине година, оно што називамо националним идентитетом мора константно неговати, одржавати, репродуковати и по потреби мењати, а у том процесу кључну улогу играју симболи. Дакле, оно што лежи у основи сваке приче о националном идентитету јесте заправо потентност значења садржаног у тим симболима, односно, колико они значе члановима потенцијалне заједнице коју зовемо нација (Smith 2009, 8). У том смислу, национални идентитет би могао бити оквирно дефинисан као „континуирана репродукција и реинтерпретација образаца вредности, симбола, сећања, митова и традиција који творе посебно наслеђе нација, као и идентификација појединаца са тим обрасцима и наслеђем и њиховим културним елементима“ (исто, 18).

Тако долазимо и до појма национализма, који у овом контексту разумем пре свега као идеологију, односно као идеолошки покрет који тежи успостављању али и

одржавању аутономије, јединства и идентитета популације чији чланови, или бар један део њих, сматрају да тим путем конституишу стварну или потенцијалну „нацију“ (исто, 9). При томе, веома је важно имати у виду да та идеологија, кроз процесе успостављања разлика, неке од њих наглашава, али неке и замагљује, као што, рецимо, било каква идеологија национализма у великој мери замагљује нпр. класне или родне односе и неједнакости.

Идеологија национализма, дакле, кључно зависи од симбола који представљају нацију. Што су ти симболи снажнији, што више призивају осећање припадности припадницима нације, то ова идеологија успешније „ради“. У том смислу, тешко да постоји идеалнији полигон од спорта, са нарочитим акцентом на фудбал, у циљу успешног демонстрирања механизма помоћу којих се репродукује и одржава национални идентитет. Спорт је масован и по дефиницији високо конкуритиван, чак и до крајности, у оном контексту у коме га је Орвел у есеју „Спортички дух“ дефинисао као „рат минус пуцњава“.³

Трећа теоријски концепт који широко користим у оквиру дисертације јесте појам оријентализма.

Класична теорија Едварда Саида заснива се на Фукоовом тумачењу продуктивне природе знања / моћи, која обезбеђује дискурзивну конструкцију сазнања и његово повезивање са хијерархијама моћи (Ђорђевић 2009b, 327). Најбазичније, оријентализам се може дефинисати као „дискурс помоћу кога Европа излази на крај са Оријентом и чак га политички, социолошки, логички, војно, идеолошки, научно и имагинативно производи“ (Milutinović 2006, 44). То, заправо, значи да је оријенталистички дискурс, као подршка западном империјалном освајању, практично створио један свет, који је, тако створен, престао да буде измишљен и постао стваран. (Ђорђевић, исто).

Оријентализам као категорија није нужно повезан са самим Оријентом, већ се, у аналитичке сврхе може користити као било какво дискурзивно произвођење „другог“. У том контексту, на основу Саидове основне поставке, развијени су аналитички модели различитих „оријентализама“, од којих се посебно издвајају

³ Реч је о есеју Џорџа Орвела „Sporting spirit“ из 1945. године, доступно на <http://gutenberg.net.au/ebooks03/0300011h.html#part32>, посећено 22.12.2013.

тзв. контра-оријенталистички дискурси. Као један од најчешће коришћених јавља се окцидентализам, односно контра-дискурс у односу на оријентализам, који се дефинише као „дискурзивна пракса која конструише свог западног Другог и тиме омогућава Оријенту да активно и са домородачком креативношћу суделује у процесу самоприсвајања, иако су га западни Други претходно присвојили и конструисали“ (Хиаоџеи 1996, 4-5). У овој врсти наратива, Запад бива дискурзивно произведен као механицистичко друштво без душе (Вигума and Margalit 2004, 6-12).

Као једна од аналитичких категорија која је настала инспирисана Саидовим оријентализмом, а од теоријске важности за ову дисертацију, издваја се појам балканизма, који се дефинише као дискурзивна пракса која, за разлику од класичног оријентализма, не ствара дискурс о импутираној опозицији, већ о импутираној двосмислености. Балкан у овој, "балканистичкој визури", Западу не представља нешто у толикој мери друго и егзотично, и самим тим потенцијално фасцинантно, већ се више дефинише као нека врста "малоумног рођака" који се трпи из нужде. Дакле, за разлику од Оријента, позиција Балкана је лиминална (Тодорова 1998, 38-40).

У контексту промишљања примене оријенталистичког теоријског апарата на Балкан, свакако је важно поменути радове Роберта Хејдена и Милице Бакић Хејден. У семиналном раду када су у питању, како сами аутори кажу, „оријенталистичке варијације на тему Балкан“, Који се баве специфичним, неимперијалним стањем на Балкану, које не функционише у класичној саидовској формули односа реторичких структура и политичког и економског потлачивања. Како истиче Кетрин Флеминг, поред тога што указује на начине на које је оријенталистички дискурс надживео структуре које су га створиле, рад Бакић-Хајденове и Хајдена показује како су, захваљујући томе што и Исток и Запад усвајају “оријенталистичку” реторику, почеле да се замагљују границе између те две категорије. (Fleming 2001, 19). Тако оријенталистички реторику попут „балканског менталитета“ примитивизма или византијског православља не користе само људи споља, већ и саме „жртве“ стигматизације, што указује на хегемонистичку природу појмова о којима је реч. (Bakić-Hayden and Hayden 1992).

На том трагу функционише и „смештање“ оријентализма, аналитички веома плодан термин који је сковала Милица Бакић-Хејден. Под овим појмом она подразумева различито градирање „Оријента“, које представља шаблон репродукције оригиналних дихотомија на основу који је Оријентализам претпостављен. Према овој логици, Азија је источнија од источне Европе, али се у оквиру ње, рецимо, Балкан посматра као најисточнији. (Бакић-Хајден 1995, 918). Оно што је за овај рад од аналитичке важности јесте додатна хијерархизација која се успоставља унутар самог Балкана, где се конструишу симболичке хијерархије које производе „оријенталну“ другост. Ово „смештање“ створило је и ствара симболичке географије унутар пост-југословенског простора, које су и данас од велике важности за разумевање специфичне динамике и хијерархија у односима држава које су некада чиниле Југославију.

„НАРОДНА ИГРА“ КОЈА ЈЕ ОСВОЈИЛА СВЕТ

Данашњи фудбал, као што је већ речено, представља један од најраширенијих феномена популарне културе, као и моћну индустрију забаве, коју широм планете посматрају десетине милиона људи, што на самим стадионима, што посредством различитих медија. Феномени попут светских првенстава одавно не представљају само спортске догађаје првог реда, већ и озбиљне државне пројекте у оквиру којих се инвестирају милијарде долара. Овај спорт, међутим, није одувек изгледао овако. Да би се разумели узроци и дубина трансформације кроз коју је прошао фудбал током сопственог развоја, као и различита динамика стварања и бивствовања овог спорта у појединим друштвима, неопходно је кратко се осврнути на историју спорта који је у њеној колевци, Великој Британији, познат као „најлепша игра“ (“the beautiful game”). Како то сумира Голдблат, „преци су знали за лопту, али је фудбал чедо модерности“ (Goldblatt 2008, 18).

Корени онога што би се могло назвати претечом фудбала сежу дубоко у историју, па је тако забележено да су се игре са лоптом налик њему одигравале широм земаљске кугле, од цивилизације Маја, па до ренесансне Фиренце. Фудбал какав ми данас познајемо настаје, међутим, у јасно одређеним историјским околностима у Енглеској. Наиме, још током средњег века на Британским острвима постојала је игра која би се могла именовати „народним фудбалом“, где се неодређени број учесника са једне стране сучељавао са исто тако произвољно направљеном „екипом“ са друге. Играло се практично без икаквих правила, није се знао нити тачан број учесника, нити дужина трајања меча, а победник је био онај „тим“ који би успео да донесе лопту у противничко село или крај града. Обавезна пратња оваквих народних „забава“ били су пијанство и насиље, па су се „пријатељски“ сусрети често завршавали са великим бројем повређених са обе стране (Holt 1989, 36). Због тога и не чуди што је први писани траг о фудбалу заправо забрана његовог играња, коју је потписао градоначелник Лондона 1314. године (Guttman 1994, 7) (Goldblatt 2008, 17). Заправо, карактер ове народне игре није имао никакве везе са спортом каквим га данас замишљамо, већ се уклапао у класично карневалско понашање које је у себи носило и озбиљну клицу субверзивности. Таква културна пракса свакако се све мање и мање уклапала у ново време које је

наступало у Енглеској – доба индустријализације и развоја капиталистичке привреде, где, су како истиче Скемблер, „новопечени индустријалци захтевали да се зарад радне дисциплине беспосличарењу сасеку крила“ (Skembler 2007, 58). „На крају крајева, сат и фабричке сирене нису имали слуха за древну забаву“ (Holt 1989, 37). Тако је већ до половине деветнаестог века народни фудбал практично потпуно нестао из британских села и градова, подлежући притиску нових социоекономских околности. Нови дух капитализма комбинован са јаком пуританском свешћу тог доба, протерао је карневалске забаве са улица, али је фудбал, некако, преживео, и то на, наизглед, необичном месту, Како истиче Голдблат, „преживео је захваљујући томе што је био сачуван и гајен у институцијама далеко од културног домаћаја методиста, индустријалаца и занатлија. Британске државне школе биле су лудички зоолошки врт тог времена. Омогућиле су уточиште дивљим и угроженим играма руралне џорџијанске Британије, где су гајене и развијане пре него што су пуштене назад у нови спортски пејзаж индустријске викторијанске Британије“ (Goldblatt 2008, 24)

Фудбал као продукт модерног времена

Фудбал се, логично, ушавши у један систем попут образовног, значајно променио. Уместо забаве и доколице за народ, постао је механизам за стварање здравих елита, сасвим у духу викторијанског духа који је тада владао. Улазак у структуру попут школе условио је, последично, и потпуну трансформацију карактера некадашње карневалске забаве, пре свега кроз настојање да се дефинишу правила игре, што се, како се данас званично сматра и како се наводи и на сајту Светске фудбалске федерације (FIFA), догодило 1863. године у Лондону, када је фудбал добио онај облик какав га мање или више и данас знамо⁴.

Иако је све до последњих деценија деветнаестог века фудбал практично остао доколица виших класа у Британији, ствари су се лагано мењале, и игра је све више колонизирана од стране радничке класе, да би након револуционарне промене према којој су играчи од 1885. године добили могућност да буду плаћени, „аристократија ушла у трку пацова, где је славна и беспомоћна супериорност

⁴ Према Интернет страници <http://www.fifa.com/classicfootball/history/the-laws/from-1863-to-present.html>, посећена 10. октобра 2013.

центлменског аматеризма разбијена од стране немилосрдних сила модерности“ (исто, 49).

Искорак „најлепше игре“ из уског оквира забаве за богате омогућила је и промена статуса радничке класе крајем деветнаестог века, где се, добијањем слободне суботе поподне, отворио простор за доколицу, у који је муњевитом брзином улетео фудбал (Sandvoss 2003, 6). Управо та чињеница вероватно представља и кључни и преломни фактор који је довео до тога да фудбал данас буде најпопуларнија игра на свету. Наиме, Британија је у том тренутку била, може се рећи, на врхунцу своје империјалне славе, и практично није било места на Земљи где се неки поданик Круне није налазио на задатку, било да је у питању била једна од многих колонија, било преношење техничких знања која је „Империја у којој никада не залази Сунце“ нештедимице ширила по свету. Како то каже Мисироли, „од тада се фудбал раширио свуда по свету као „енглеска игра“ пратећи векторе индустријске револуције (и страст њених лучоноша, тј инжењера и бизнисмена Њеног Величанства), постајући, иако више индиректно, алегорија једног другог производа деветнаестовековне Британије, политичког либерализма господског сталежа“ (Missiroli 2002, 3).

Тако се фудбал, ношен на крилима британске империјалне моћи, великом брзином ширио по свету, а нова мода није заобишла ни Србију. Лопту у ове крајеве нису донели Енглези, већ образовани млади људи који су се „најлепшом игром“ заразили студирајући у Будимпешти, Бечу, Прагу или Берлину, па је тако забележено да је први фудбалски меч у Србији одигран у мају 1896. године у Београду (Zec 2010, 138). Иако је, како тадашњи новински извештаји показују, нова игра примљена са приличним чуђењем и скепсом, фудбал је убрзо кренуо да се шири пре свега међу младима, углавном студентима, па су већ почетком века почели да настају први фудбалски клубови, попут Сокола, Српског Мача, а касније и Шумадије, БСК-а и Велике Србије, да поменем само најпознатије.

Динамика развоја фудбала у Србији почетком двадесетог века у принципу се није много разликовала од оне присутне у земљама централне и источне Европе, и била је базирана на принципима разумевања спорта као дела ширег, у то време еманципаторског пројекта оснаживања младих нација, али и са снажном цртом

идеологије панславизма, што се најбоље видело у оквиру активности тзв. Соколских покрета (исто, 139). У том смислу, фудбал је превасходно био спорт младе националне елите, следећи Бизмаркову максиму да нема здраве нације без здравог тела.

Крај Првог светског рата донео је новину у фудбал у Србији, самом чињеницом да се, стварањем нове државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, проширила база играча и конкуренцијом поспешен квалитет, с обзиром да је фудбал, пре свега у Хрватској, пре рата био далеко развијенији него у Србији⁵. Ниво и организације игре подигнути су на виши ниво, Краљевина СХС је постала пуноправна чланица ФИФА 1923. године, а први шампионат државе одигран је 1922. године. Међутим, како фудбал не би „заостајао“ за приликама у тадашњој држави, проблеми између српских и хрватских фудбалских елита почели су да ескалирају већ 1925. године, захтевом све јачих клубова у Србији да се седиште тадашњег Југословенског ногометног савеза премести у Београд, што се и догодило 1930. године, након увођења шестојануарске диктатуре и стварања Југославије. Последице овог чина, као и односа међу елитама, биле су видљиве када се југословенски национални тим требало да отпутује на Светско првенство у Уругвај 1932. године, а који се на крају састојао само од српских играча, јер су, у знак протеста, хрватски клубови бојкотовали репрезентацију. Иако су односи током тридесетих година постајали, условно, нешто бољи, реформама државе и стварањем Бановине Хрватске 1939. године, уједињена југословенска лига је практично престала да постоји.

Фудбал у Србији / Југославији пре почетка Другог светског рата практично је пратио трендове других држава централне и источне Европе, углавном бивајући сведен на играње у великим градовима, и у великој мери је егзистирао као спорт средње образоване класе и занатлија, уклапајући се у шире национално-еманципаторске пројекте. За разлику од Британије, где је радничка класа практично колонизовала игру и самим тим је делимично професионализовала, у Југославији све до 1935. године било је на снази начело апсолутног аматеризма,

⁵ Интересантан је податак да је након меча између Српског мача и загребачког ХАШК-а, одиграног 1911. Године, и завршеног убедљивим поразом српског тима, велики део овдашње јавности играче дочекао „на нож“, сматрајући да су „осрамотили нацију“. Као последица ове „срамоте“, од Српског мача се одвојио нови фудбалски клуб који ће касније имати важну улогу у историји српског фудбала – БСК из Београда.

да би се тек тада *de facto* озваничило плаћање играча (исто, 155). Оно што је посебно интересантно за овај период јесте да је фудбал, следећи опште стање у друштву, такође служио као средство за обрачуна националних политичких елита, утирући пут за сличну улогу коју ће имати пола века касније.

Фудбал између Истока и Запада

Избијање другог светског рата, логично, изазвало је тектонске поремећаје и у фудбалу, као и у свакој другој сфери живота, али се фудбалска мапа Европе није превише променила након његовог завршетка. Енглеска је и даље, уљуљкана у сопственој предратној величини „колевке фудбала“, одбијала да учествује у такмичењима са другим селекцијама, док је прве године након рата обележио национални тим који је свој потенцијал приказивао и у предратним годинама – Мађарска. Консолидација нове геополитичке реалности у Европи сада подељеној на тзв. Источни блок под утицајем Совјетског савеза и остатак континента колоквијално познат као Запад, довела је и до структурног и капиталног разилажења у разумевању природе и функције спорта. На западном делу континента фудбал је и даље био углавном перципиран као доколица радничке класе и био базиран превасходно на приходима од улазница, а играчи се, иако плаћени, ни по чему, укључујући и приходе, нису разликовали од своје публике. Почетак евро-атлантских интеграција педесетих година, што је отворило пут атрактивнијим клупским европским такмичењима, као и измештање мечева у вечерње термине које је омогућено појавом рефлектора, у великој мери су почели да подижу популарност фудбала, али оно што је кључно утицало на његов будући развој јесте појава телевизије. Ипак, колико год добродошли, приходи од телевизије и даље су чинили релативно миноран удео у новцу који су клубови стварали. Заправо, колико год је западноевропски фудбал до седамдесетих година у време економског процвата преузео одлике тадашње капиталистичке економије, у смислу да је постао високо индустријски, рационализован и професионализован, не може се рећи да је, за разлику од других сфера популарне културе, он до краја био комерцијализован (Goldblatt 2008, 406-407). О нивоу комерцијализације чак и врхунских клубова у западној Европи сведоче речи Велибора Васовића, југословенског фудбалера који је крајем шездесетих и почетком седамдесетих

година био капитен холандског Ајакса из Амстердама: „Ајакс је био тим у коме је годинама било свега 13 професионалних играча, чак је и други голман био аматер, а имао је само једног плаћеног административца и пет чланова управе, односно финансијера.“⁶ Ако се има у виду да је тих година амстердамски клуб био један од најбољих и најтрофејнијих у Европи, јасно је да је фудбал у том тренутку био далеко од комерцијалног.

Фудбал са „оне стране гвоздене завесе“ имао је другачију судбину. Совјетски модел, развијан и примењиван пре Другог светског рата, имао је карактеристике које га структурно у потпуности одвајају од приступа који је био доминантан на Западу. Пре свега, спорт, па и фудбал, перципиран је као државни пројекат *par excellence*, и у складу са тим, био финансиран било директно од државе, било преко великих државних предузећа. Идеја комунистичког спорта, заправо, није била базирана на разумевању ове активности као доколици, већ, пре свега, као физичкој култури. Наиме, овај модел био је заснован на разумевању спорта као агента друштвених промена, са државом као главним кормиларом. Спортска активност разумевана је као механизам за модернизовање заједнице, промовишући вредности попут здравља и хигијене, али и одбране, продуктивности и интеграције мулти-етничких популација у унитарну државу. На крају, спорт је био перципиран и као модел за промоцију државе у међународном окружењу (Riordan 1999, 48-49).

Важан сегмент совјетског модела спорта био је аматеризам, односно апсолутно инсистирање на не-тржишном разумевању ове активности. У том смислу, акценат је редовно био стављан олимпијски спорт, и то пре свега на онај базични, попут атлетике, гимнастике или пливања. Важност ове врсте промоције за комунистичке државе свакако се види када се погледају статистике освајања медаља на Олимпијским играма, где је Совјетски савез увек био у врху, али је још бољи пример Источна Немачка, држава која је у односу на број становника вероватно процентуално најуспешнија држава у броју одличја освојеним на различитим такмичењима у базичним спортовима, и где су се спортски успеси рачунали као

⁶ Доступно на <http://yugopapir.blogspot.com/2012/10/sportske-legende-velibor-vasovic-kako.html>, посећено 15.09.2013.

спољнополитичка стратегија првог реда, и практично једини начин показивања супериорности према Западној Немачкој и осталим земљама западне Европе.

Наравно, овај прокламовани аскетски аматеризам, да га тако назовем, није баш тако функционисао у пракси. Читав систем совјетског спорта био је заснован на принципу тзв. заштитника, моћних појединаца и институција који су практично контролисали систем и омогућавали привилегије успешним спортистима. Принцип функционисања био је базиран на лакшем приступу различитим материјалним добрима, добијању фантомских добро плаћених послова и слично. На тај начин, дешавало се да најбољи спортисти буду далеко боље плаћени од колега на Западу, формалних професионалаца (Goldblatt 2008, 440-441).

Фудбал у Совјетском савезу, као и у осталим земљама источног блока, такође је функционисао на овим принципима. Традиционално, постојали су клубови који су били под патронатом војске (нпр. ЦСКА Москва, ЦСКА Софија, или у Југославији београдски Партизан), полиције и обавештајних структура (Динамо из Москве, Динамо из Букурешта, док су у југословенском случају то наводно били Динамо из Загреба и београдска Црвена Звезда), али и великих државних предузећа која су издашно спонзорисала своје љубимце. У складу са тренутним односима моћи кретали су се и успеси различитих клубова, што је у неким случајевима, попут Динама из Берлина, омиљеног клуба шефа источнемачке обавештајна службе Ериха Милкеа, одлазило до потпуног екстрема – дешавало се да тим који се усуди да победи Динамо убрзо буде расформиран а „виновници злочина“ кажњени на различите начине. Међутим, иако строго контролисан, овај систем је, у извесном смислу, отварао простор за субверзију, постајући једна од ретких ниша у оквиру које је совјетски грађанин могао да има свој избор, рецимо, бирајући клуб за који ће да навија (Edelman 2013, 143-144). У том контексту, занимљиво је размишљање совјетског антрополога Левона, изнесено у разговору са британским новинаром у Москви почетком деведесетих година прошлог века: „У комунистичкој земљи (...) фудбалски клуб за који навијаш је заједница којој си ти сам одлучио да припадаш. Режим те није слао да навијаш за неки клуб, и, можда сем западних клубова, могао си сам да одабереш своју екипу. Можда би ти то била једина прилика да изабереш неку заједницу, а у њој си, такође, могао да се изражаваш онако како си желео. (...) Бити навијач (...) значи окупити се са

другима и бити слободан“. (Kuper 2007, 56). У извесном смислу, оваква паралела би се могла повући и са југословенским / српским фудбалом у периоду након рата. Наиме, избор између два најпопуларнија београдска клуба Црвене Звезде и Партизана, у великој мери је био перципиран као питање културне преференције везане до извесне мере за изражавање политичког става, али и порекла. Искуство одрастања у Београду, као и разговори са старијим суграђанима, показали су да је Партизан, као војни клуб, у великој мери све до седамдесетих година прошлог века био перципиран као државни пројекат, део система, али и тим за који навијају „војна лица“ и „дошљаци“, док је Звезда била „прави београдски клуб“ (Žikić 2012, 109), чак у извесној мери виђен и као анти-системски, утолико што је био посматран као „српски“, за разлику од „југословенског“ Партизана. Учећи прве кодове локалног фудбалског језика, неретко сам могао чути како је навијање за Звезду „питање морала“. Без обзира што је Црвена Звезда била подједнако системски клуб као и Партизан, у смислу да је такође подржавана и финансирана од стране државних структура, ова дихотомија о „српству“ и „југословенству“ два београдска клуба у великој мери је била присутна на когнитивној мапи Југославије, с обзиром да је велика већина српског становништва која није живела на тлу Србије у неупоредиво већој мери подржавала Звезду, тумачећи тај избор као један од сегмената националног идентитета. Таква перцепција у великој мери је утицала и на касније догађаје током осамдесетих година прошлог века, када је Црвена Звезда понела епитет једног од „стубова српства“, док су се њени навијачи сматрали „патриотском авангардом“. Интересантно је приметити и да снага митологизације историје клуба који је основан 1945. године од стране Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије иде дотле да се у рецентној перцепцији први навијачи Звезде виде као „група мангупа или боема, младих Београђана који нису волели војску или комунистички систем, који је већ кренуо да трули“ (Wilson 2006, 107) док се клуб описује следећим речима: „Сви знамо да је појам српства нераскидиво везан како за Звезду, тако и за њене навијаче од првих симпатизера до организованих навијача“.⁷

⁷ Према званичном сајту навијача Црвене Звезде „Делија“, <http://www.oaza.rs/sport/delije/index.php>, посећено 24.12.2013.

Било овакво схватање последица накнадног читавања, класичан случај стварања митополитичког наратива или каква год врста конструкције, остаје чињеница да је такво разумевање било и остало веома снажно и присутно на когнитивној мапи како мојих испитаника, тако и у јавном говору. Заправо, као што је случај и са московским Спартаком, може се рећи да је овде реч о коришћењу суженог простора за исказивање политичког става у мање или више репресивним режимима, где се одређена врста потенцијално опасне или забрањене припадности манифестује кроз подршку фудбалском клубу, у систему који је „радикално деинституционализован“ (Edelman 2002, 1444). Такви случајеви нису ретки, а вероватно најпознатији јесте пример фудбалског клуба Барселона, који је за време Франковог режима у Шпанији био једини механизам за очување и исказивање каталонског идентитета, а стадион Камп Ноу практично једино место где се слободно могао говорити каталонски језик.

Генерално говорећи, југословенски / српски фудбал након Другог светског рата и успостављања комунистичке власти принципијелно је следио смернице успостављене у моделу совјетског спорта. Државно покровитељство, аматеризам, инсистирање на олимпијском (аматерском) спорту, као и рецепција спорта као физичке културе биле су доминантне особине које је нова власт уткала у овај домен активности. Ни раскид са Стаљином 1948. године, који је донео одређене промене на пољу популарне културе у Југославији, није практично утицао на „позападњавање“ фудбала. Слично као и у Совјетском савезу, фудбал, као и спорт уопште, је имао и едукативну улогу, промовишући здрав животни стил, али и служећи као механизам за друштвену покретљивост.

Сам завршетак рата донео је драстичну промену слике главних актера на југословенском фудбалском небу. Београдски великани, Југославија и БСК, угашени су одмах након ослобођења због чињенице да су наставили да играју фудбал и у окупираној Србији. Слично, у Загребу су, због учешћа у лиги подржаној од марионетске нацистичке Независне државе Хрватске, моментално укинута тамошњи предратни клубови, ХАШК и Грађански (Wood 2013, 4). У Београду су, најпре, у марту 1945. године, основани Црвена Звезда, а затим у октобру и Партизан, подржан од тадашње Југословенске народне армије. Иако су оба клуба играла на стадионима некадашње Југославије и БСК, није било

никаког званичног континуитета са предратним тимовима. Са друге стране, у Загребу је створен нови клуб под именом Динамо, под покровитељством, како се говорило, полицијских и обавештајних структура. Једини предратни клуб који је „преживео“ рат био је сплитски Хајдук, чија управа и играчи су одбили да учествују у лиги фашистичке Италије, због чега су пред крај рата, успевши да се избеаве са окупираних територија, постали незванична „партизанска репрезентација“, одигравши деведесет утакмица на тзв. слободним територијама (исто, 5) (Dežulović 2013).⁸

Ова четири клуба практично су креирала велики део историје фудбала у СФРЈ, освојивши заједно четрдесетједну титулу шампиона државе, од четрдесетпет првенстава колико је укупно одиграно, створивши ривалитет познат под именом „велика четворка“. Током своје полувековне историје, фудбал на просторима некадашње државе је егзистирао на нивоу, да тако кажем, европског просека, повремено постижући велике успехе као што је освајање Купа сајамских градова 1967. Године, као и учешће Партизана у финалу Купа европских шампиона годину дана раније. Репрезентативна селекција у периоду до седамдесетих година прошлог века такође је бележила респектабилне резултате, превасходно на Олимпијадама, што је кулминирало освајањем турнира 1960. године. Фудбал и

⁸ Изузетно је интересантно анализирати званичну историју на данашњим Интернет страницама наведена четири клуба. Црвена Звезда у основи наводи историјске податке о оснивању клуба од стране Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије, а у даљем тексту нема помена о било каквој врсти идеологије, укључујући и ону везану за „српски идентитет“. ФК Партизан, са друге стране, у вези самог оснивања, наводи само датум тог догађаја, без спомена о оснивачима и идеологији која је пратила клуб, на тај начин прећуткујући претпостављено „срамну“ историју. Случај Динамо је још интересантнији, с обзиром да се на званичној презентацији клуба заправо успоставља континуитет са угашеним Грађанским, чему је послужила и недавна промена имена из Ногометни клуб Динамо у Грађански ногометни клуб Динамо, како би се тај наводни континуитет додатно потцртао. Ове „муке са идентитетом“ једног од два највећа хрватска клуба трају током читавих деведесетих година, током којих је покојни хрватски председник Фрањо Туђман у неколико наврата утицао на промену имена Динамо, најпре у НАŠК Грађански, а затим у Кроација, што је изазвало велики револт навијача, па је након његове смрти враћено старо име Динамо. Интервенција са додатком „грађанског“ префикса заправо је имала за циљ да помири „комунистичко“ име и „славну хрватску историју“ клуба, на тај начин легитимишући „патриотски ореол“ који данас представља пожељну слику загребачке екипе. На крају, сплитски Хајдук, који једини од ова четири клуба има јасан и потврђен континуитет са предратним периодом, на својој презентацији наводи избалансирану историју клуба, истичући чињеницу да је тим био незванична репрезентација КНОЈ-а, али уз напомену да је након рата одбијена понуда да сплитски тим пређе у Београд и постане војни клуб. Овај кратки преглед званичних историја највећих клубова бивше Југославије указује на важност која се даје пре свега истицању дисконтинуитета са комунистичким периодом, али и прећуткиване проблематичне елементе, попут учешћа Грађанског у нацистичким такмичењима, и поред стремљења да се са овим клубом успостави јасан континуитет.

репрезентација у овом смислу, као што је био случај и са другим земљама источног блока, имали су функцију промоције државе у иностранству, али су били и важан фактор у хомогенизовању југословенске нације, о чему сведочи и неписано правило да се национални тим увек састављао по тзв. „републичком кључу“, што је значило да је екипа, бар донекле, морала да одражава етнички статус читаве државе, па и по цену да не играју најбољи фудбалери.

Криза и трансформација

Од средине седамдесетих година двадесетог века, међутим, у западној Европи почињу да се осећају јасне назнаке кризе тзв. „државе благостања“. Тренд пропасти послератне социјалдемократске Европе изазвао је другачије реакције на северу и југу западног дела континента. Док су први на кризу реаговали гласањем за десне и конзервативне партије, земље попут Француске или Италије определиле су се да своје поверење ипак укажу левици. Најзначајнија промена политичког и економског курса у том погледу догодила се у Великој Британији, када је конзервативна влада премијерке Маргарет Тачер преузела власт 1979. године, моментално дерегулишући тржиште, приватизујући државне компаније, и рушећи до тада веома снажне синдикате. Овакав драматични заокрет морао се одразити и на игру радничке класе – фудбал. Наиме, огромни успеси енглеских клубова у европским такмичењима током седамдесетих и почетком осамдесетих година (у периоду од 1977. до 1985. године клубови из ове земље освојили су седам наслова победника Купа европских шампиона) нису коинцидирани са порастом популарности игре или њеним, да се тако изразим, инфраструктурним развојем. Управо супротно, класне тензије које су се у Британији јавиле седамдесетих година довеле су до појаве првих навијачких група које су своје незадовољство положајем у друштву исказивали организованим насиљем, убрзо доведши до пада посете на трибинама. (Goldblatt 2008, 548-549) Појава виолентног навијачког покрета није била карактеристична само за Британију, већ су се сличне групе појавиле и у другим земљама Европе, попут Француске, Италије и Холандије.

Оно што је, ипак, кључно утицало на дубинску структурну трансформацију фудбала и претварање ове игре у ону коју данас познајемо, дешавало се у

Британији. Игра радничке класе, кроз коју је та радничка класа могла да исказује и своје радости и своја незадовољства, напосто више није могла да постоји у новом окружењу касније познатом као тачеризам. Као што се премијерка брутално обрачунала са синдикатима или побуњеним рударима током 1984. и 1985. године, тако је сличан сценарио морао бити примењен и на једну од последњих позорница класног рата – стадионе. Околности су јој ишле у корист – 1985. година донела је низ инцидената, почевши од масовне туче навијача Милвола и полиције у Лутону, преко катастрофе у Бредфорду, када је 56 људи изгубило живот у пожару на дотрајалом стадиону (исто, 568). А затим се догодио Хејсел, вероватно најпознатија фудбалска трагедија у историји, када је, непосредно пред почетак финала Купа европских шампиона одиграног између италијанског Јувентуса и енглеског Ливерпула, у сукобу навијача два тима у стампеду који је настао погинуло 39 људи, махом навијача торинског клуба. Невероватно звучи, али је утакмица ипак одиграна, док су тела настрадалих ношена у белгијске мртвачнице. Након ове утакмице, француски L'Équipe донео је својеврсну дијагнозу: „Ако је ово фудбал, нека умре“ (исто, 543). Резултат катастрофе било је избацивање енглеских клубова из свих европских такмичења на неодређени период, и то на изричит захтев Маргарет Тачер. И поред предузетих ригорозних мера за заустављање насиља на стадионима, тек је 1989. година донела коначну финализацију онога што би се могло назвати „обрачуном са хулиганима“, и то након још једне трагедије на Хилсборо стадиону у Шефилду, када је у стампеду на трибинама живот изгубило 95 навијача Ливерпула. Ова катастрофа довела је до настанка тзв. Тејлоровог извештаја⁹, на основу кога су донете револуционарне мере о забрани стајања на стадионима, уводећи седећа места уместо дотадашњих „копова“, трибина где су се окупљали најватренији навијачи. Последице ове мере, уз појачану полицијску контролу, довеле су до потпуне трансформације фудбала из игре радничке класе у комодификовани спектакл, о чему ће детаљније бити речи касније.

Оно што је овде интересантно, превасходно на примеру догађаја у Хилсбороу, јесте чињеница да су за трагедију моментално окривљени навијачи, и у складу са

⁹ Доступно на <http://www.fsf.org.uk/assets/Uploads/interim%20report%20hillsborough.pdf>, посећено 14.11.2013.

тим је било могуће направити и спровести препоруке Тејлоровог извештаја. Чињеница, је, међутим, да је 23 године након трагедије, на видело дошла истина према којој највећу одговорност за катастрофу заправо сноси полиција, као и организатори утакмице, као и да је у данима након овог догађаја мноштво детаља о улози снага безбедности заташкано и сакривено.¹⁰ Реч је, заправо, била о једном континуираном процесу стварања „државног непријатеља“, лица које персонификује све оно што не ваља у британском систему – навијача-хулигана (Hall 1978, Poulton 2005), који на сваки начин успорава или спречава неопходне реформе у друштву. Иако је сасвим сигурно да нити једна влада, била она десна или лева, не би толерисала или подржавала насиље попут онога које је ескалирало у Британији током седамдесетих и осамдесетих година прошлог века, догађаји везани за трагедију на Хилсбороу указују да се овде ради и о јасној политичкој агенди која је за циљ имала дискредитацију остатка отпора већ скоро уништене радничке класе, кроз стратегију стварања унутрашњег непријатеља и дизање моралне панике. Било како било, Тејлоров извештај из корена је променио британски фудбал, а класни рат некада вођен на стадионима измештен је у неке мање видљиве сфере, претварајући „најлепшу игру“ у забаву средњих и виших класа.

Док је у западној Европи фудбал постајао „игра шљама“, у источном блоку певана је лабудова песма „диригованог спорта“. У Совјетском савезу је владала моћна машинерија Динама из Кијева, која је предвођена Валеријем Лобановским осамдесетих година два пута освајала Куп победника купова, док су вероватно највећи успех источноевропских клубова постигли Стеауа из Букурешта, победивши у финалу Купа европских шампиона 1986. године, и игравши у финалу истог такмичења 1989. године, као и београдска Црвена Звезда, која је најзначајнији европски трофеј освојила 1991. године. Ови данас незамисливи успеси остварени су, заправо, у атмосфери када је економски принцип западноевропског фудбала који је дуго опстојавао на моделу базираном још педесетих година, почео да показује озбиљне знаке слабости, док је стабилни

¹⁰ Види нпр. <http://www.theguardian.com/football/2012/sep/12/hillsborough-disaster-police-coverup-revealed>, посећено 17.12.2013.

дириговани совјетски систем давао резултате, користећи вакуум настао превасходно кризом у британском фудбалу.

Југословенски фудбал је током осамдесетих година прошлог века пролазио кроз сличне фазе као и сама држава – и поред, у извесном смислу, вештачке стабилности, кризе су биле неизоставан део овог периода, попут неславног завршетка првенства 1985-86, када је због намештања утакмица титула додељена скопском Вардару. Ипак, у том периоду југословенски клубови су били редовни учесници европских такмичења, а поједини су доспевали и до самих завршница. Заправо, кључни фактори за овакве успехе клубова били су релативна финансијска стабилност путем државног спонзорства (клубови, за разлику од западних, нису морали да воде рачуна о тржишту), као и специфично а веома важно правило о забрани одласка фудбалера у иностранство пре 28. године живота. Ово начело, занимљиво, опстало је и званично је укинута тек 1992. године, иако се либерализација одласка на привремени рад у стране земље у СФРЈ догодила још шездесетих година двадесетог века. Ипак, спорт као државни пројекат базиран на званично прокламованом принципу аматеризма, није дозвољавао искорак у погледу тржишне либерализације, чиме је омогућен неупоредиво стабилнији развој клубова који су могли располагати играчима дуги низ година и у њиховој пуној зрелости.¹¹ При томе, треба имати у виду и да је фудбалско тржиште у Европи било неупоредиво другачије него што је то случај од деведесетих година, тако да је, чак и када је то било изводљиво, искључиво најбољима и било могуће да оду у иностранство. Такође, разлика у новцу који се могао зарадити играјући фудбал у западној Европи није била толика колика је у последњих двадесет година. Средства која су улагана у, ако ништа, веће југословенске клубове, у том тренутку нису била значајно мања од оних у

¹¹ Иако званично аматерски и слабо плаћен, као и у Совјетском савезу, спорт, па и фудбал, успешним актерима омогућавао је различите привилегије, од добијања станова и касније локала, па преко сумњивих и нелегалних финансијских трансакција из тзв. „црних фондова“, којима су плаћани играчи. О томе сведочи и већ наведени интервју Велибора Васовића, где он објашњава како је шездесетих година прешао из Партизана у Црвену Звезду: „Тада је мени истицао уговор, али је истицао и Јусуфију. И он и ја смо били репрезентативци. У управи "Партизана" тада је био и мој, већ поменути, ујак, Давид Лаушевић, па су мудраци у клубу мислили да је боље дати велике паре Јусуфију, да он не оде, а да ја по природи ствари морам да ћутим, као ујак ће ме средити. Наравно ја сам отишао одмах код Аце Обрадовића и рекао: "Чика Ацо, ако Звезда има пара, ја бих ..." И тако сам дошао у "Звезду", плаћен из црног фонда. У "Партизану" су се пошлогоирали. Генерал Илија Радаковић био је тада председник "Партизана" и одмах је одлучио да ми, такође из црног фонда, да дупло више само да се вратим“

западним земљама, о чему, нпр, сведочи и трансфер Сенише Михајловића из Војводине у Црвену Звезду 1990. године, који је износио милион немачких марака, што је била респектабилна сума и за тадашњи европски ниво.

Док се у држави играо солидан фудбал, на трибинама, међутим, није било тако идеално. Следећи европске трендове, и у Југославији је осамдесетих година започео процес стварања правих организованих навијачких група. Мање или више организованог навијања било је свакако и раније, па се тако, рецимо, за званичан датум оснивања „Торциде“, навијача сплитског Хајдука узима 1950. година¹², док се формирање Партизанових „Гробара“ везује за 1970. годину, али се може рећи да је озбиљно оснивање навијачких група, у смислу у коме се данас о њима говори, започело тек у осмој деценији двадесетог века. Навијачи Динама, под именом „Bad Blue Boys“, настали су 1986. године, као и прве групе навијача Звезде, попут „Ultras“, „Red Devils“ и „Zulu Warriors“, које ће 1989. године оформити јединствену групу под називом „Делије“.¹³ Угледајући се пре свега на италијанске и британске „колеге“, навијачи највећих клубова успоставили су ривалитет који је, као и у другим земљама, поред вербалног, често прелазило и у физичко насиље. Нереди на самим стадионима, међутим, били су веома ретки, ако се изузму спорадични инциденти, попут, рецимо, упада навијача Хајдука у терен у септембру 1966. године, због чега је сплитски клуб ригорозно кажњен. У принципу, физички сукоби између супростављених групација углавном су се одигравали по одређеним градским локацијама и били су релативно ниског интензитета, без реалне опасности од угрожавања живота. Како то описује судија за прекршаје задужен за кажњавање преступа на стадиону у интервјуу београдском спортском листу „Темпо“ у августу 1973. године: „Као спортски човек - увек и првенствено настојим да откријем узроке евентуалног инцидента. Да проникнем у психу тих људи, да не погрешим приликом одмеравања казне (...) Међутим, то не значи да сам и сентименталан према онима који заиста заслужују

¹² Према званичној презентацији навијача Хајдука, 28. октобра 1950. године, дан пред утакмицу са Црвеном Звездом у Сплиту, основана је навијачка група Торцида, која је, како се наводи, врло брзо растурина државном репресијом, бивајући посматрана као „непријатељски и антидржавни елемент“. Доступно на <https://www.facebook.com/torcida.split.1950/info>, посећено 03.01.2014.

¹³ Наравно, и други, „мањи“ клубови су пратили овај тренд, па су у овом периоду широм СФРЈ ницале навијачке групе, попут навијача Сарајева „Хорди зла“, Железничара „Манијака“, ријечке „Агмаде“, осигорте „Кохорте“ и многих других. Ипак, највећи значај имали су навијачи четири највећа клуба.

примерну, или најоштрију казну (...) У поступку нема ничег изузетног, осим што је критеријум за овакву врсту прекршаја - строжи. Физичке обрачуне и међусобна вређања међу гледаоцима, а нарочито нападе на судије или актере, као по правилу кажњавамо – затвором“.¹⁴ И у разговорима са члановима тзв. „старије гарде“ навијача, како у Београду тако и у Загребу, често сам чуо да је у осамдесетим годинама напад на полицију био раван самоубиству, и да је тај вид супротстављања систему у принципу био максимално избегаван, с обзиром да је репресивни апарат некадашње Југославије пословично добро функционисао, или је бар тако изгледало.

Ипак, ривалитет међу навијачким групама убрзо по њиховом организовању добио је једну нову димензију, у складу са дешавањима у држави средином осамдесетих година прошлог века. Пораст националистичких стремљења у све одметнутијим врховима републичких комунистичких партија, утицао је и на дешавања на стадионима, где се превасходно млади навијачи, ослобођени „стега“ још увек званично живе комунистичке идеологије, окрећу међунационалним обрачунима, постајући на известан начин авангарда „националистичке експлозије“ која ће кулминирати неколико година касније у грађанском рату на тлу бивше Југославије. До тада забрањене песме и слогани полако постају део навијачког фолкора, а сукоб између, рецимо, навијача Звезде и Динама, трансформише се у обрачун Срба и Хрвата.

Док се, дакле, у Британији, на стадионима водио класни рат у последњој фази обрачуна политичке елите и радничке класе, у Југославији је трансгресија отишла у другом правцу – ка међуетничким сукобима. За разлику од Британије, која је ту трансгресију сузбила комбиновањем репресије и економског притиска, нове националистичке елите у републикама бивше СФРЈ су националистичко насиље навијача дочекале раширених руку, добијајући и кооптирајући неочекиваног савезника у остваривању својих циљева. Како је централна држава слабила, тако је и насиље на и око стадиона почело да постаје уобичајено, да би кулминирало у Загребу 13. маја 1990. године, пред утакмицу Динамо – Црвена Звезда, када се догодио југословенски Хејсел – Максимиер.

¹⁴ Доступно на <http://yugopapir.blogspot.com/2013/08/petar-stojanovic-sup-bg-nisam.html> , посећено 18.11.2013.

УЛОГА ФУДБАЛА У КОНСТРУКЦИЈИ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Пре него што се фокусирам на то како је и због чега дошло до догађаја на Максимиру у мају 1990. године, непходно је размотрити каква то веза постоји између фудбала и нације, и на који начин се она манифестује. Да ли су снажна осећања националне припадности инвестирана у овај спорт само реликти прошлости у данашњем Фукујамином „либералном рају“ (Fukuяama 1992) у коме високо комерцијализовани фудбал просперира у тријумфу либералне демократије и капитализма, „крају историје“ (Barker 2000, 124), нудећи само добру забаву, далеко од острашћених припадника „друштва нација“ који се боре за престиж на и око фудбалских терена? Или је национална држава, уз све промене које су је задесиле у последњих четврт века, и даље жива и жилава, призивајући своје припаднике да јој се са времена на време поклоне?

Спорт и нација – историјат односа

Тесна веза између нације и спорта каквог га данас познајемо има дугу историју, и у извесном смислу се може рећи, да су, као продукти модерног времена, заједно расли. Тежња да се глобални спортски спектакл политички експлоатише и економски искористи стара је скоро исто онолико колико и модеран спорт, у чему је огромну улогу одиграло формирање две и дан данас највеће међународне организације, својеврсне претече онога што се касније дефинисало као глобализација. Реч је о Међународном олимпијском комитету (МОК) и Међународној федерацији фудбалских асоцијација, познатој под скраћеницом FIFA, које су настале 1894. и 1904. године, тим редоследом. Рођењем ових „удружења националних држава“, постављена је позорница за стварање два тренутно вероватно највећа и најпознатија спектакла на свету, Олимпијских игара и Светског првенства у фудбалу. Ови глобални догађаји заправо су и замишљени као простор у коме ће нације имати прилику да једна другој изађу на мегдан, борећи се за престиж на пољу телесне културе, која је још од антике слављена као врхунски идеал, али и коришћена у политичке и идеолошке сврхе (Tomlinson and

Young 2006, 1-2). Раст ових организација током само нешто више од сто година¹⁵ је импресиван, а спектакли које организују у данашње време могу бити разумевани искључиво кроз њихову политичку и економску димензију, далеко од спортских идеала који су некада били прокламовани као ултимативни циљ постојања ових глобалних догађаја. Глобални спорт се тако, следећи Милера и остале, може посматрати кроз концепт Нове међународне поделе културног рада¹⁶, који оперише унутар контекста „пет симултаних, неуједначених, међусобно повезаних процеса које карактеришу данашње стање у спорту: глобализацију, говерментализацију, американизацију, телевизиацију и комодификацију“ (Miller et al. 2001, 46).

Оно што се, међутим, никако не може испустити из вида, јесте чињеница да, упркос таквом стању данашњег спорта, у коме капитал и мултинационалне компаније воде главну реч (као, уосталом, и у другим сегментима глобалне друштвене реалности), Светско првенство у фудбалу и Олимпијске игре и даље остају и опстају као игре нација, огромне позорнице где чак и најмањи и најсиромашнији рођаци у тој „великој породици“ имају право на пет минута славе, поносно носећи своју заставу на церемонији отварања, потајно се надајући да ће баш њихова химна свирати док „поносни син нације“ стоји на победничком постољу или се радовати што је баш њихов фудбалски тим успео да намучи велику Немачку, откинувши јој бод у групној фази такмичења. Колико год, рецимо, фудбалска клупска такмичења попут Лиге шампиона имала огромну популарност и доносила енорман профит, степен заступљености догађаја попут СП и даље их далеко превазилази, у огромној мери окупирајући пажњу нације и тих дана смештајући спорт право на прве странице новина.

Спорт и нација – европски контекст

До које мере је изражена подршка националним тимовима за време СП у фудбалу говори и искуство које сам имао спроводећи *ad hoc* теренско истраживање у Холандији у лето 2010. године, када сам био у прилици да пратим однос

¹⁵ Када је основана, FIFA је имала 7 чланица, док у овом тренутку броји њих 209, док чланством у МОК може да се похвали 204 национална олимпијска комитета. Примера ради, Уједињене нације, као врховно политичко удружење „света нација“ тренутно имају 193 члана.

¹⁶ New International Division of Cultural Labor (NIDCL)

становника Ротердама спрам фудбалске репрезентације Холандије током одржавања овог такмичења у Јужној Африци. Боравећи на истом месту и пре и после овог периода, стекао сам утисак да овај лучки град представља есенцију онога што би се могло назвати европски *melting pot*, где је, по последњим пописима, имигрантско становништво у већини у односу на етничке Холанђане. Мултикултуралност града у великој мери условљава и његов визуелни идентитет, тако да је упадљиво одсуство онога што Билиг зове симболима баналног национализма (Bilig 2009), попут застава или других елемената „холандског“ идентитета¹⁷. Слика града се, међутим, за време трајања СП у потпуности променила. Национални стегови су се вијорили са јарбола, улице су биле окићене многобројним заставицама, а практично сваки излог у граду истакао је неки детаљ наранџасте боје. Такав, за мене неочекивани мизансцен, додатно је био појачан великим бројем људи који су се, у дане када је играла репрезентација, шетали градом обучени у дресове националног тима, или су бар носили понеки наранџасти детаљ. Утакмице у којима је учествовала Холандија пратио сам по локалним баровима¹⁸, углавном у друштву локалних познаника, а као веома интересантан детаљ издвајам разговор са младом холандском уметницом, са којом сам имао прилике да гледам меч између Холандије и Бразила, која ми се у једном тренутку пожалила да је ово први пут да гледа репрезентацију а да на себи нема дрес своје земље. Мислећи да је заправо иронична или да је нисам добро разумео, замолио сам је да понови шта је рекла, и добио објашњење да је у њеном окружењу не само нормално него и пожељно пратити наступе репрезентације адекватно одевен (уколико није у питању дрес, довољан је на себи имати нешто наранџасто), и да је овом приликом, због свечаности којој је претходно морала да присуствује, била принуђена да прекрши устаљено правило. При томе, у даљем разговору који смо водили, испоставило се да она заправо уопште није превише заинтересована за фудбал, и да га прати искључиво када игра национални тим.

¹⁷ Свакако да је за читање „градског текста“ (в.Radović 2013) у контексту промишљања разнородних идентитета који се овде преплићу неопходна далеко дубља анализа, али за потребе овог увида свесно остајем на нивоу генерализације.

¹⁸ Већину утакмица, не само холандске репрезентације, гледао сам на тај начин, и приметио интересантну чињеницу да, када је фудбал у питању, заиста не постоји језичка баријера. Наиме, добар део конверзације са осталим гостима који су пратили мечеве се обављао на холандском, језиком којим владам на врло елементарном нивоу, али то није представљало ни најмању препреку да учествујем у дискусијама и коментаришем збивања на терену користећи универзални фудбалски језик.

Потврду њених речи о обавезном *dress code* могао сам добити и простим погледом на остале госте који су пратили утакмицу, али је оно што је додатно интересно приметити јесте чињеница да је национални тим гледао и за њега навијао велики број људи очигледно имигрантског порекла. Посматрајући то мултикултурно шаренило уједињено око наранџасте боје, може се закључити да је, на први поглед, степен интегрисаности мањина у холандско друштво изузетно висок, и да је избор навијања за национални тим заправо показатељ како демократичности и инклузивности саме средине, тако и спремности имиграната да се интегришу и уједине око симбола нове домовине, као што је, у овом случају, фудбалска репрезентација.¹⁹ Са друге стране, овај климакс националног јединства, колико год био искрен и аутентичан, замагљује неке друге проблеме са којима су исти ти имигранти суочени, о чему се тренутно води озбиљна полемика у холандском друштву, као што је на пример тзв. „етничко циљање“ (*ethnic targeting*), односно безразложна полицијска контрола људи другачије боје коже или јасно имигрантског изгледа.²⁰ Такође, интересно је поставити питање и кога, заправо, у холандском тиму имигранти подржавају, с обзиром да је репрезентација ове земље састављена од великог броја фудбалера чије земље рођења или порекла су или бивше холандске колоније или данашње „прекоморске територије“. Да парафразирам шалу која је кружила Паризом након што је Француска освојила Светско првенство 1998. године: Пјер: „Волиш ли странце?“ Жан: „Наравно, када постижу голове“ (Carrard 2002, 69).

Занимљив је и случај репрезентативца Робина ван Персија, чије фотографије и дресови красе зидове бројних локала у Ротердаму, и који представља правог локалног хероја и несумњиво омиљено лице у националном тиму. Свеprisутност његовог лика, нарочито у јужном делу града, повезана је са чињеницом да је Ван Перси тзв. „момак из краја“, рођен и одрастао у сиромашном јужном ротердамском кварту, насељеном превасходно имигрантима и радничком класом.

¹⁹ Када сам, другом приликом, у локалном бару на југу Ротердама пратио меч Лиге шампиона између Реала из Мадрида и минхенског Бајерна, имао сам прилику да разговарам са два младића турског порекла, који су ми, на питање за кога навијају, одговорили да подржавају немачки тим. На моје изненађење, јер сам током боравка у Холандији више пута присуствовао дискусијама о не баш топлим осећањима које локално становништво гаји према Немцима, одговорили су ми да за Бајерн навијају јер тамо играју тројица Холанђана.

²⁰ Види нпр. <http://www.opensocietyfoundations.org/voices/equality-under-pressure-challenging-ethnic-profiling-dutch-police>

Почетак његове каријере, пре одласка у иностранство, везан је за наступе у најпознатијем ротердамском клубу Фајнорд, чији стадион се такође налази на југу, а најмасовнију подршку има управо у том делу града, регрутујући навијаче из тих превасходно сиромашних квартова. Енормна популарност овог фудбалера управо произлази из чињенице да је он „један од нас“, момак из сиромашног предграђа који је „успео у животу“, где својим присуством у успешном националном тиму заправо репрезентује и производи једну другачију врсту лојалности, везану за локални али и превасходно класни идентитет, више него за онај национални²¹.

Ова кратка етнографска вињета показује неколико ствари. Пре свега, очигледно је да фудбал уједињује нацију, и да је порука која се одашиље једна савршено углађена, избрушена и блистава слика колектива уједињеног око својих изабраних представника, националне репрезентације. Консензуални занос, оличен у кооптирању и истицању националних симбола, указује на непроблематичну, савршено функционалну заједницу, управо онакву каква би једна нација која држи до себе требало да изгледа. Међутим, треба имати у виду да та врста визуелног идентитетског консензуса заправо представља класичну манифестацију приступа „одозго надоле“ (*top down*), где, у суштини, подизање националне тензије и пратећа еуфорија око фудбалске репрезентације бивају дириговани од стране носилаца моћи у друштву, што се, најбаналније, може видети у чињеници да се заставице на улицама не постављају саме нити их волонтерски каче грађани, већ су резултат активности локалних власти, као, уосталом, и препорука да би сваки градски излог требало да истакне неки симбол холандског идентитета. Чињеница да је тако нешто могуће извести уз мање или више општи консензус грађана указује на то колико је фудбал заправо идеалан механизам за хомогенизацију али и репродуковање националног идентитета, с обзиром да, у суштини, не постоји превише разлога због чега би неко јавно иступио против успешних представника нације, који, при томе, ту исту нацију репрезентују у једној „чистој“ и „невиној“ ствари као што је спорт. Међутим, као што се могло и видети из ове кратке анализе, иза лепе и умивене слике нације заправо се налазе

²¹ Било би занимљиво испитати и везу између чињенице да је Ван Перси истовремено припадник сиромашне радничке класе али и белац – односно припадник нечега што би се могло назвати старим Ротердамцем, и колико је његова популарност повезана са тим сегментом идентитета.

скривене неједнакости и сукобљене лојалности. У суштини, поставља се питање шта и кога тачно репрезентује национални тим Холандије? И, у крајњој линији, ко су то Холанђани? Да ли су то и имигранти, и сиромашна радничка класа и становници богатих предграђа? Управо ту на сцену ступа идеологија национализма, која, у немогућности да у потпуности регулише постојеће тензије у друштву, попут, у овом примеру, расних и/или класних, заправо посеже за оним културним елементима око којих влада претпостављени консензус, на тај начин истовремено анестезирајући потенцијалну субверзију и шаљући слику о савршеној уређености система. Мирећи и окупљајући потпуно различите друштвене актере под једну заставу, потенцијалне разлике се „гурају под тепих“, а нација бива, бар у манифестном смислу, освежена и оснажена. У том смислу, увек треба имати у виду да „конструкције националног идентитета нису фиксирани, оне теже константном поновном уписивању значења, и то како у односу на њихов објект – нацију, тако и на публику – грађане“ (Whannel 2008, 172).

Најфлагрантније деловање до крајности доведене националистичке идеологије у вези са спортом историјски се може лоцирати у два велика спортска догађаја. Реч је о Светском првенству у фудбалу одржаном у Италији 1934. године, и Олимпијским играма у Берлину, организованим 1936. године. И једна и друга манифестација послужили су, заправо, као пропаганда фашистичком Мусолинијевом режиму и Хитлеровој нацистичкој власти да, повезујући историју и античке идеале са савременим спортом, промовишу сопствену величину и супериорност, кроз истицање телесних идеала „новог човека“, расно и културно супериорног у односу на све остале (Tomlinson and Young 2006, Martin 2004, Clay Large 2007). Ова два догађаја нису показала само до којих граница и колико опасно се спорт може користити у сврхе промовисања тоталитарних идеологија, већ су, историјски кључно, у игру увели и једну нову, бескрајно моћну силу – медије. СП у Италији 1934. је први велики догађај који је у Италији преношен путем радија, чиме је идеологија која је промовисала национализам, милитаризам, анти-индивидуализам, педагошки тоталитаризам, естетику и културу пристанка и мит о Мусолинију (Gordon and London 2006) могла допрети до сваког Италијана који је поседовао радио-апарат, дивећи се из свог дома достигнућима своје нације и свога Вође. У вези са берлинском Олимпијадом, довољно је поменути филм

Лени Рифенштал *Olympia* из 1938. године, занатско ремек-дело са, у најмању руку, проблематичним политичким контекстом.

„Спортских страна има увек и никада нису празне. Свакога дана милиони и милиони људи пажљиво читају те стране, учествујући у поразима и победама, осећајући се код куће у том свету залепршаних застава“ (Bilig 2009, 221), каже Мајкл Билиг у својој студији о баналном национализму, истичући улогу наизглед бенигних спортских вести у свакодневној репродукцији националног идентитета. У анализи која следи касније, управо се фокусирам на овај аспект улоге медија у конструисању „слике о нацији“, и механизме помоћу којих се та слика гради.

Као што истиче велики број истраживача ове области (Fairclough 1995, van Dijk 1998), медији представљају кључне носиоце репродуковања и одржавања доминантног социјалног поретка, истовремено репрезентујући, али и социјално конструишући културне поруке и системе представа везане за различите врсте идентитетских пракси, у овом случају везаних за национални идентитет.

Једна од основних одлика овако посматраних медија који третирају спорт јесте њихова улога у конструисању нације "као хомогеног колектива коме би претпостављени читалац требало да припада" (Bishop and Jaworski 2003, 243). Другим речима, полазим од тога да "у конструисању нације штампа прибегава неколицини дискурзивних стратегија конструишући и оснажујући национално јединство, и то путем призивања стереотипа, генеричких референци, измешане спортске и војне историје, као и безвремености нације обухватајући митску прошлост и неодређену будућност" (исто, 244) . У том смислу, медијске поруке послате кроз ланце комуникације иманентне овој форми популарне културе веома лако се укореењују и постају део свакодневног јавног дискурса. (Ђорђевић 2009а). Када су у питању медији који третирају спорт, овакав дискурс је још јаче наглашен, где се „спортска нација“ приказује као снажна идеолошка формација, и где се, кроз стварање и репродуковање националних митова, спорт, заправо, реификује, замагљујући постојеће друштвене пукотине (Rowe, McKay, and Miller 2002, 120-121). Спортска публика је у овом смислу константно подвргнута интерпелацији, кооптирајући пожељни патриотизам кроз широк спектар стереотипа који објашњавају и дефинишу како „нас“ тако и „друге“. (в. исто, 124).

Примери овакве медијске праксе су бројни, и могу се пронаћи практично сваког дана. Довољно је прочитати било који чланак у домаћој штампи везан за наступе неког спортисте који је пореклом из Србије, да би се видело на који начин тај механизам функционише. Ако се, рецимо, на амерички кошаркашки тим *Golden State Warriors* реферише као на „Голден Стејт нашег Немање Недовића“ или се фудбалски шампион Енглеске означава као „Манчестер Јунајтед предвођен капитеном Видићем“, јасно је да се читаоцима сугерише, са једне стране, важност „наших“ играча за функционисање великих светских тимова, док се, са друге, указује да би било пожељно симпатисати тај тим управо због чињенице да у њему „имамо“ свог представника. Такође, ако читамо медијске приказе везане за, нпр, тениског шампиона Новака Ђоковића, неће бити неопходно ни да се реферише на његову припадност, већ се лојалност и навијање за њега практично подразумевају. Заиста, као што Билиг каже (Bilig 2009, 225), ми сваки дан читамо о успесима и неуспесима „наших“ играча и тимова, радујући се и нервирајући због њихових победа и пораза, не размишљајући о томе да заправо учествујемо у старој доброј игри махања националним заставама, идентификујући се са младим и успешним девојкама и момцима који по свету проносе „име нације“.²²

Ово свакодневно потврђивање припадности националном колективу, управо због своје бенижности и подразумеваног карактера, заправо натурализује један идентитет који би, у некој другој ситуацији, могао бити проблематизован за претпостављеног читаоца. Ако би, рецимо, уместо Ђоковића, читали о неком плаћеном војнику који ратује на неком од светских ратишта (локална и да не помињемо), степен консензуалне идентификације са таквим „представником нације“ би нагло опао. Слично би било и са било којом јавном личношћу која се бави „проблематичним послом“, рецимо, неким политичаром. Када су, међутим, у питању спортисти, научници или уметници, ниво поистовећивања је, може се рећи, апсолутан. Управо из тог разлога медијска репрезентација спорта и јесте идеалан механизам са репродуковање националног идентитета, али, такође, и

²² И сами спортисти у великој мери прихватају ту игру, о чему сведочи пример фудбалера Бранислава Ивановића, који наступа за лондонски клуб Челси. Приликом освајања било ког од трофеја, Ивановић никада није пропустио прилику да се током прославе окити српском заставом, на тај начин стављајући до знања да он није само професионалац у мултиетничкој корпорацији као што је Челси, већ и Србин који своје успехе дели са читавом нацијом. Таква пракса је стандардна за велику већину фудбалера, одакле год да су пореклом.

место на коме се могу дискутовати различите проблематизације тог идентитета без бојазни да ће то наићи на осуду. Заправо, на спортским странама новина врло често се лакше може прочитати каква је ситуација у једном друштву, него што је то могуће у оним сегментима који третирају „озбиљне“ теме. А захваљујући свакодневном, крајње нормализованом и рутинском махању заставицама, веома је лако мобилисати аудиторијум када на ред дођу и „највеће битке“, попут, рецимо, европских или светских шампионата у фудбалу, када заставе почну да се вијоре пуном снагом. А та мобилизација може кренути и у неким другим, озбиљнијим правцима.

У том смислу, веома су занимљива два примера из спортске штампе, везана за, са једне стране, питање енглеског / британског националног идентитета током одржавања Европског првенства у фудбалу 1996. године, и, са друге, случај (ре)дефинисања „францускости“ након што је ова репрезентација освојила Светско првенство у фудбалу 1998. године.

Европско првенство у фудбалу 1996. године одржано у Енглеској, имало је велики симболички значај за ову земљу, превасходно у смислу да се у локалној имагинацији на овај догађај реферисало као на „повратак фудбала кући“.²³ У складу са тим, и очекивања од националног тима била су огромна, а јавност је прижељкивала репризу 1966. године, када је Енглеска први и једини пут у историји освојила Светско првенство. Репрезентацији је одлично ишло, апетити су све више расли, а у складу са тим растао је и ниво националне тензије у локалној штампи. Сусрети са различитим репрезентацијама одређивали су и другачије приступе у представљању противника. Тако су мечеви са Швајцарском и Холандијом углавном евоцирали класичне стереотипе попут исказивања жеље да је одбрана првих „шупља попут њиховог сира“, док су други углавном приказивани кроз уобичајено доброћудно призивање клонци и воденица (Maguire and Poulton 1999, 21-23). То, међутим, није био случај када су у питању били мало „проблематичнији“ противници са којима је Енглеска имала „нерашћишћене рачуне“ – Шкотска и Шпанија. Најављујући меч са шкотском репрезентацијом,

²³ Званична химна енглеске репрезентације за ЕУРО 96 била је песма под именом „Три лава“ (*Three lions*), много познатија под алтернативним називом „Фудбал се враћа кући“ (*Football's coming home*)

штампа је веома често призивала метафоре које су јасно реферисале на не баш пријатељске односе између две чланице Уједињеног краљевства, па се тако констатовало како следи „битка за Британију“, док се на навијаче шкотског тима реферисало као на непријатеље који су „окупирали престоницу након осам година нелагодног фудбалског мира“. Након победе Енглеске, констатовано је да је побеђен „стари непријатељ“, уз коришћење фразе „*auld enemy*“, где се овај архаизам јасно односи на ратну историју. Сусрет са Шпанијом донео је сличну врсту приступа; наслови попут „Симан потопио шпанску армаду“ или „Шпанија још увек не може победи енглеског Симана“²⁴ (исто, 22-24), поново јасно указују на виђење фудбала као метафоре рата, призивајући „успаване успомене“, на тај начин евоцирајући империјалне „дане славе“ и подсећајући читаоце на њих.

Кулминацију оваквог медијског покривања наступа енглеског националног тима донео је полуфинални сусрет са Немачком, где су се штампани медији, и то не само они таблоидни, већ и тзв. *broadsheets*, просто утркивали у спектакуларности наслова који ће најавити утакмицу. До какве крајности је то довело, довољно говоре следећи примери наслова: „Let’s Blitz Fritz“, „ACHTUNG! SURRENDER“, „Football War is Now Declared“, „For you Fritz, Ze Euro 96 is Over“.²⁵ Шовинистичка хистерија у британској штампи довела је чак и до званичне реакције амбасаде и Министарства спољних послова Немачке, а огласило се и врховно регулаторно тело задужено за медије, осуђујући овакав приступ. Са друге стране, немачки медији су на „историјски сусрет“ гледали са много мање ратоборности, уопште не помињући рат, или то чинећи само као одговор на поједине наслове из енглеске штампе. (Maguire, Poulton, and Possamai 1999).

Медијски дискурс који је пратио ову утакмицу указује на неколико ствари. Поприлично неочекивана хистерија у штампи заправо је указала на дубоку кризу у којој се у том тренутку нашло британско друштво, налазећи се на прекретници у погледу прихватања нових правила игре у геополитичкој реалности где је реална

²⁴ У оба случаја у питању је игра речи, где се презиме голмана Енглеске које се пише *Seaman* и у буквалном преводу значи „морнар“, користи као референца на битку код Трафалгара и победу енглеске морнарице над удруженом француско-шпанском коалицијом 1805. године, када је дефинитивно успостављена надмоћ Енглеске на морима и ојачан њен положај као највеће колонијалне и империјалне силе.

²⁵ У питању су јасне референце на Други светски рат, где се користе било погрдна имена за Немце, било познате фразе из тог периода.

моћ Уједињеног краљевства значајно опала, не само у контексту губљења колонија, већ и позиције унутар (никада до краја жељене) Европске уније, у којој је, у том моменту преваходно економски, доминирала управо Немачка. Ако се на то дода чињеница да је управо током одржавања ЕП кулминирала криза за болешћу лудих крава у Енглеској (Brookes 1999), где је ЕУ донела одлуку о забрани увоза говедине из ове земље, као и постојеће полемике око прихватања заједничке валуте, јасно је да позиција острвског „лава без зуба“ није била ни мало светла. У том контексту, призивање славне историје и ратних подухвата има јасан циљ да реafirмише и оснажи посрнули „национални понос“, нарочито у односу на „највећег непријатеља“, Немачку. Директне и крајње непријатељске референце на ову земљу нису, међутим, узроковане „живим сећањем на рат“ у националној свести, већ се оне управо свесно и намерно евоцирају, контекстуализоване актуелним односом две државе, у коме се Енглеска налази у очигледно неповољном и подређеном положају. Национални идентитет овде се, дакле, дефинише кроз прошлост и кроз директан обрачун са „непријатељским другим“, јер не постоји простор да се он реafirмише кроз актуелна дешавања. Са друге стране, немачка штампа, избегавајући било какве референце на рат, јасно указује позицију друштва у коме тај догађај и даље представља националну трауму. Миран тон и инсистирање на актуелној ситуацији и економској доминацији Немачке, међутим, показују и који су елементи немачког идентитета на којима се инсистира, репрезентујући национални тим кроз фамозну фразу „Vorsprung durch Technik”²⁶, позивајући се на оне особине нације које су јој донеле просперитет и процват мање од пола века након девастирајућег завршетка рата.

Епилог ове „историјске битке“ на крају је била победа Немаца, али је резултат остао у дубокој сенци самог приступа утакмици. Утолико је индикативан практично истоветан коментар који се, након меча, могао прочитати како у енглеској, тако и у немачкој штампи: лондонски *The Times* тако пише: „Клаuzeвиц није био у праву: Није рат оно што је наставак политике другим средствима. Заправо је фудбал наставак рата другим средствима“, док немачки *Die Welt* у

²⁶ У питању је рекламни слоган за немачки аутомобил Ауди, који, грубо преведено, значи „Напредак кроз технологију“, и често се користи да означи суштину „немачког приступа“ у многим областима, па тако и фудбалу.

сличном тону закључује: „Пруски генерал и војни теоретичар Карл фон Клаузевиц је погрешио. Рат није наставак политике. То је фудбал“ (Maguire, Poulton, and Possamai 1999, 446).

Други пример “замишљања нације кроз фудбал” може се пронаћи у једној другој великој европској земљи – Француској – која је, славећи тријумф свој националног тима на СП 1998. године, заправо, отворила дискусију о томе шта су то данас Француска и Французи.

Пред велико фудбалско такмичење које се одржавало у овој земљи, француска штампа није одисала превеликим ентузијазмом, превасходно критикујући приступ игри репрезентације, која се под вођством селектора Еме Жакеа, одрекла карактеристичног „шампањског фудбала“, науштрб не превише атрактивног, али претпостављено ефикаснијег приступа игри. На удару се нарочито нашао селектор, који је, поред критике на рачун његовог стручног знања, веома често извргаван руглу и на личној основи, превасходно због његовог „ниског“ провинсијског порекла и припадности радничкој класи, у чему је нарочито предњачио *L'Équipe*, најутицајнији француски спортски часопис (Daunsey and Nare 2000, 335). Иако не превише снажно, из десничарских кругова предвођених ултра-конзервативном партијом Жан-Мари Лепена, долазили су гласови како је проблем француске репрезентације између осталог и тај што је не чине Французи, односно да је превише играча који су пореклом из некадашњих колонија или су тамо рођени, што их, према овом схватању, не чини довољно великим „патриотама“ да би могли да дају „све од себе“ за национални тим.

Како је, међутим, Светско првенство одмицало, тако су се низале победе репрезентације, и слика у медијима почела је драстично да се мења. Од Француске која игра „шампањски фудбал“ и губи, тим се претворио у ефикасну машину која, чак и када не игра лепо, остварује победе. Тако се у штампи створио наратив о „Француској која побеђује“ (*une France qui gagne*), метафора која указује на „ново доба“ које уморној нацији са мањком самопоуздања даје крила да је свет у коме ова земља поново има значајно место могућ (исто, 337). Одушевљење успехом навело је медије да закључе како је Француска коначно превазишла Астериксов комплекс, коначно напустивши принцип да је важније

остварити часне победе у малим биткама, макар и по цену да оне немају никаквог реалног ефекта. Тако се у уводнику часописа *Marriane* наводи како је ово ново и изненађујуће сазнање да Француска може бити поносна на своја достигнућа и да свет сада коначно може поштовати ову земљу, уместо да је, што је постало уобичајено, сматра „нацијом која кука“ (исто, 338).

Општи закључак био је да је Француска коначно добила тим који може достојно да је репрезентује. Управо у томе лежи и кључни елемент за промишљање идентитетских политика у овој земљи крајем деведесетих година прошлог века, што, можда у још већој мери, важи и данас. Наиме, ако је ова репрезентација модел на који би читав земља требало да се угледа, превасходно се поставља питање шта и кога она тачно репрезентује? (в. Carrard 2002, 67) Наиме, далеко највећа звезда шампионског тима био је Зинедин Зидан, син северноафричких имиграната, одрастао у сиромашном радничком предграђу Марсеја, лучког града познатог по великом проценту дошљачког становништва. Овај *Beur*²⁷ заблистао је на Светском првенству, да би кулминација његовог наступа била постизање два гола у финалу шампионата против Бразила. Зизу, како гласи фудбалеров надимак, је преко ноћи постао далеко највећа звезда у земљи, уједињујући нацију без обзира на етничку, класну или расну припадност. Поред Зидана, и велики број других играча био је имигрантског порекла, како из Африке, Кариба, па све до Јерменије. Тако је, одједном, заправо испало да је пољуљано француско самопоуздање повратила група „сумњивих“ Француза имиграната, на челу са човеком чије је порекло из земље због чијег губитка је нација доживела једну од већих траума у двадесетом веку, Алжира. Ефикасност наспрам „умирања у лепоти“ дошла је са, из визуре јавности, најнеочекиваније стране, отварајући, кроз фудбалску причу, горући проблем савременог француског друштва – питање интеграције имигрантског становништва. Тријумф на Светском првенству заправо је дао идеалан повод за тријумфални закључак како се ради о победи „мулти-етничке“, „мулти-културне“ и „мулти-расне“ Француске, и да је фудбалски тим показао како је такво, интегрисано друштво, не само могуће него и представља добитну комбинацију. У том смислу, штампа је поредила састав сопственог

²⁷ Колоквијални термин који у француском језику означава људе рођене у Француској, чији су родитељи емигрирали из некадашњих северноафричких колонија.

националног тима са немачком репрезентацијом, састављеном искључиво од етничких Немаца, глорификујући француску отвореност и универзализам, насупротив немачком крутом етничком принципу²⁸ (Daunsey and Hare 2000, 339-340). Метафора „измешаног“ фудбалског националног тима као успешног модела за читаву државу у овом контексту имала је функцију да бар донекле умири све веће и веће проблеме са којима се суочавало француско друштво у вези са интеграцијом имигрантског становништва, где се, непосредно пред одржавање светског купа, водила озбиљна полемика око тога да би „прави“ Французи требало да имају предност када су у питању социјална давања и солидарно становање, а однос према имигрантима се углавном сводио на мању или већу дискриминацију у свим пољима живота и стандардни дијапазон оптужби за криминал и анти-социјално понашање (в. Silverman 2002). У овом контексту, фудбал је, дакле, послужио да „закрпи“ озбиљне пукотине које су нарушиле увек пожељну „монолитност“ слике нације, дајући, бар на кратко, илузију о „новој“, бољој, „Француској која побеђује“, превазилазећи све мањи глобални утицај, озбиљне економске проблеме, и, пре свега, горуће питање интеграције системски социјално деградираног имигрантског становништва. Фудбал и у овом случају делује као изванредно кохезивно средство, спајајући људе из свих могућих друштвених ниша и уједињујући их под једном заставом, била она *bleu-blanc-rouge* или, како су то згодно сковали локални новинари, *black-blanc-beur*, реферишући на нови, интегрисани идентитет нације.

Тријумф на Светском првенству омогућио је тако да се у француском јавном дискурсу гласно проговори о себи, о томе „ко смо“ и „шта смо“ данас, и куда идемо. Та дебата била је могућа са једне стране захваљујући томе што је Француска „коначно победила“, али и зато што је медијум кроз који је она отворена био један непроблематични културни сегмент, око кога се једноставно ствара консензус. Ако се погледају снимци са прославе титуле шампиона света на

²⁸ У међувремену, многи фудбалери имигрантског порекла заиграли су за немачку репрезентацију, што је коинцидирало и са успесима овог тима. Ипак, чини ми се да је вероватније да висок проценат имиграната, како у француском, тако и немачком националном тиму, више кореспондира са чињеницом да је њихов социјални положај далеко неповољнији од оног кога имају етнички Немци и Французи, па је фудбал један од начина да се оствари каква-таква вертикална социјална проводљивост. Једини разлог због кога су се играчи имигрантског порекла пре појавили у Француској него у Немачкој јесте различит закон о држављанству, који је у овој првој (био) либералније конструисан.

Јелисејским пољима, могу се видети заиста потпуно различити слојеви француског друштва како заједно славе, док около заједно вијоре француске и алжирске заставе. Наравно, када су се страсти стишале, поново су гласно зазвониле речи Марсела Десаија, пореклом из Гане, једног од хероја француске победе, који објашњава како се његов рођени брат стално сусреће са тзв. *racisme au quotidien* (свакодневним расизмом), јер је он „само још један Африканац“, а не познати спортиста или забављач (Carrard 2002, 72).

У том смислу, Марк Оже, на питање да ли ће потрајати ово „пронађено јединство“, каже: „Одговор је на жалост познат: не. Док год друштво остаје потчињено неумољивој неолибералној доктрини која распирује, пре свега, конкуренцију и компетитивност међу људима. И која чини од спорта не само метафору пријатељства, солидарности или братства већ такође парадигму сукоба, борбе и рата“ (Auge 1998 према , Carrard 2002). Исти антрополог, међутим, на другом месту додаје још једну опсервацију: „После утакмице Француска – Хрватска знао сам да, упркос свему што се може рећи о фудбалу као опијуму за народ и машини за прављење новца, ова врста светковине ипак представља, пре свега, лепо бекство од екрана, у сусрет другим људима. Празновање Светског фудбалског првенства можда је било управо то: поновно освајање нечега што је личило на стварност“ (Оже 2003, 26).

Ова два, наизглед контрадикторна исказа, заправо упућују на комплексност проблематике друштвене кохезије, где је фудбал, макар и привремено, одиграо улогу својеврсног супер-лепка. Али, макар понекад управо такве илузије могу имати и позитивне ефекте, односно, како примећује Ричард Рорти, „модерна, писмена, секуларна друштва зависе од постојања разумних, конкретних и плаузибилних политичких сценарија, насупрот причама које нуде искупљење после смрти. Да би се очувала друштвена нада, чланови таквог друштва морају да буду способни да сами себи испричају причу о томе како ствари могу изгледати боље, и да буду уверени да не постоје непремостиве препреке да би та прича заиста постала стварност“ (Rorty 1989, 86).

И један и други пример писања спортске штампе, како у Енглеској, тако и у Француској, указују на то како се, кроз фудбал и фудбалске „битке“ које се воде

на такмичењима попут Европског и Светског првенства, прича прича о нацији. Док је у случају Енглеске фокус преваходно стављен на конструисање и реинскрипцију националног идентитета кроз „другог“, било да су у питању Шкоти, Шпанци и највише Немци, пример из Француске указује да је доминантан наратив усмерен на причу „о нама“, односно на замишљање нације унутар ње саме. Иако се и у једном и у другом случају фудбал заправо користи као механизам за хомогенизовање и снажење угроженог идентитета, приступи су у потпуности другачији, што указује на артифицијелност самог концепта, али и његову историјску условљеност. У случају Енглеске, ради се о својеврсном „пецању“ мотива из славне прошлости, са циљем да се та „успавана сећања“ разбуди и распале у актуелном, очигледно неповољном, друштвено-политичком тренутку. Француски јавни наратив, са друге стране, окреће се сопственом дворишту, настојећи да, на крилима успешне фудбалске кампање, расплете озбиљан социјални проблем немогућности интеграције сопственог друштва.

И један и други наратив о „нама“ су очигледно историјски условљени, али и указују на још једну важну ствар – да, како то кажу Роуи и остали, тројство спорт – национализам – медији никако није пролазна мода (Rowe, McKay, and Miller 2002, 133), и да „не постоји разлог да се верује да је национализам као идеолошка и културна снага на путу заборава. У суштини, управо је обратно – што је више поткопан национално-политички, економски и војни суверенитет, то је већа потреба да државе конструишу семиотички потентну културалну нацију (исто).

Примери који су овде анализирани потичу са краја двадесетог века, али су веома парадигматични, с обзиром на „фукујаминску“ доктрину која је била веома актуелна у том моменту. Како год било, закључак из последњег пасуса је релевантнији него икада. У данашњем супранационалном глобализованом свету националне државе су заиста изгубиле велики део суверенитета о коме је било речи, и, да употребим Кастелсову парадигму, уместо националних (*nation-state*) постале „умрежене“ државе (*network state*) (Castells 2009) али је резултат тога управо настојање да се, ако ништа, бар на симболичком плану одржи снага нације. Проблеми о којима је било речи у анализираним текстовима су још даље од решења, а ако имамо у виду да у скорој будућности од тренутка писања овог текста предстоји референдум о (националној) независности Шкотске, као и да је

проблем интеграције у Француској још већи него што је био 1998. године, јасно је да свет нација, макар и промењен, и даље живи. Уосталом, Олимпијске игре и Светска првенства у фудбалу никада нису били спектакуларнији и популарнији.

Спорт и нација – контекст Србије

Након овог излета у „старе“ и „формиране“ националне државе, вратићу се на локални контекст. Анализирајући пројекат „изградње нације“ кроз фудбал у земљама које, претпостављено, представљају идеал за транзицијску земљу попут Србије, како у економском тако и у политичком смислу, намера ми је била да укажем да идеологија национализма и њена инструментализација у медијима, попут ове у наведеним примерима, није никаква локална специфичност везана за тзв. „недовољно модернизована друштва“, где овај термин, сам по себи, има идеолошку тежину у контексту да би, следствено, нека друштва могли назвати „довољно“ или „потпуно“ модернизованим. Напротив, ти модели, мање или више, свуда функционишу на исти начин, с тим што су, као што смо видели, историјски условљени, и у великој мери зависе од тренутних односа моћи, односно онога што доминантан дискурс у непрестаним хегемонијским борбама дефинише као пожељну слику „нације“, „економије“ или било чега другог. Примери који следе показују, дакле, начин на који се у савременој Србији кроз спорт у штампи дефинише и конструише *nation building*, узимајући у обзир локалне историјске специфичности, али и глобални културни контекст.

Као илустративан пример може послужити медијско покривање фудбалске утакмице између екипа тадашње Србије и Црне Горе и Босне и Херцеговине, одигране 12. октобра 2005. године у Београду (Ђорђевић 2006). То је био последњи меч у циклусу квалификација за Светско првенство у Немачкој, и победа је обема екипама доносила пласман на најважнију међународну фудбалску смотру. Додатни значај утакмице доносила је чињеница да су снаге одмеравале две репрезентације некадашњих република бивше СФРЈ, чији односи су у још увек у великој мери оптерећени ратом из средине деведесетих година прошлог века.

У најави утакмице, спортска штампа је истицала велику важност предстојећег меча. Тако, рецимо, дневни лист *Курир*, у тексту под насловом "Спрем'те се, спрем'те за Немачку!" најављује "паклену атмосферу на 'Маракани'", наглашавајући тежак задатак фудбалера СЦГ али и веру у "испуњење очекивања нације" (Курир, 12. октобар 2005). Утакмица је одиграна пред пуним стадионом "Маракана", и завршена је победом репрезентације СЦГ од 1:0, чиме је остварен пласман на Светско првенство. Медијска реакција на овај "историјски успех" репрезентативног тима била је прилично бурна. "Курир" свој извештај са утакмице насловљава са "Сви, сви, сви у Немачку" и наводи:

Фудбалска репрезентација *Србије и Црне Горе* пласирала се на Мундијал у Немачкој! После осам година, *Србија* (сиц!) је, бар у фудбалу, део света! ... Србија је експлодирала! Заболе нас и за Карлу и за Хаг, брига нас што се ови у Скупштини свађају, што плате не прате раст цена, што нећемо скоро у Европску унију. Еј, идемо на Мундијал! (Курир, 13. октобар 2005.)

"Спорт" у тексту под насловом "Круна каријере" истиче успех тима СЦГ, преносећи изјаву селектора и, како се наводи, "храброг војсковође" Илије Петковића који каже: "Крај је био најлепши могућ, па чистог образа излазимо пред нацију, јер смо бар нешто урадили... Наши играчи су хуманитарци без граница! Али, ко даје и Бог му даје. Морало је све да им се врати на најбољи начин". (Спорт, 13. октобар 2005.)

Ови примери указују на једну једну од основних стратегија у спортском новинарству – успостављање метафоричке везе између спорта и рата. Ратни вокабулар, у том контексту, представља медијум за генерисање одређених прича из националне прошлости, које су повезане са конкретним догађајима, личностима или херојским делима. На тај начин успоставља се веза која нормализује однос између конкретног спортског догађаја и, рецимо, рата који се водио између представника нација сада супротстављених на игралишту. Кроз конструкцију такве метафоре, која се, у одређеним случајевима претвара у метонимију, постиже се висок степен националне хомогености. У наведеним новинским текстовима постоји низ примера који упућују на конструисање оваквог "војничког" миљеа, попут онога о "храбром војсковођи Петковићу", "изласка пред

нацију чистог образа" или "пакла Маракане". Овакав начин репрезентације спортског догађаја заправо је "жанровски" условљен, и из њега се не могу декодирати конкретна значења. Заправо, формулативност (Čolović 1985, 228) јесте основна особина оваквих и сличних атрибута, а једина функција им је да кроз стварање метафоричке везе рата и спорта изазову јачи осећај хомогености замишљеног колектива. Како наводи Ериксен, "иако су се међу националним државама водили многи ратови, они су од 1945. године наопако ипак сразмерно ретки. Могли бисмо рећи да су се ти сукоби међу националним државама метафорички пренели на план спорта: спорт, наиме, садржи већину одлика рата које доприносе стварању идентитета, а веома мало његових насилних, деструктивних црта" (Eriksen 2004, 192).

Нису, међутим, све референце на ратни вокабулар конструисане на овако апстрактном нивоу. Наслови "Спрем'те се, спрем'те за Немачку" и "Сви, сви, сви у Немачку" реферишу на једну другачију реалност. Прва парола из наслова односи се на почетне тактове четничке песме "Спрем'те се, спрем'те четници, силна ће борба да буде...", док је друга везана за популистички и националистички поздрав са почетка деведесетих година. Овакав избор наслова свакако није случајан, и изабран је "по мери" противника са којим је национална репрезентација играла – Босне и Херцеговине. Намера је, заправо, да се нерашчишћени ратни рачуни из средине деведесетих година директно транспонују на фудбалски терен, чинећи везу између фудбала и рата метонимијском. На тај начин, врши се не само хомогенизација нације и конструисање "апстрактног другог", већ се експлицитно гради слика о "непријатељском другом", "старом непријатељу", коме ћемо овога пута "наплатити све рачуне".

Грађење слике о том "другом" одвија се двојачко у различитим медијима. Таблоид "Курир" и конзервативни "Спорт", рецимо, веома упадљиво користе етничку одредницу "Босанци", свесно пренебрегавајући чињеницу да је термин који је широко прихваћен заправо "Бошњаци". У том смислу, оба гласила јасно стављају до знања да реалност постојања Босне и Херцеговине као државе за њих не постоји, и да је тренутна ситуација у том смислу само привремена. На сличан начин, ова два дневника приступају и инцидентима који су се догађали на стадиону. Док "Спорт" сукобе своди искључиво на економске параметре (штета

од педесет хиљада евра), "Курир" за насилничко понашање оптужује искључиво "босанску" страну, наводећи како "наши" нису "у потпуности прихватили провокацију". Помињање увредљивог скандирања и пароле "Нож, жица, Сребреница" у потпуности је избегнуто. Либерални "Б92" и "Данас", са друге стране, доносе извештаје о инцидентима, с тим што се овај први задржава на репортерском обавештењу, док "Данас" доноси детаљнију репортажу, уз навођење реакција "друге стране", односно сарајевске штампе. Занимљиво је приметити још једну стратегију репрезентације коју користи овај дневник – велика важност се придаје изјави селектора Слишковића о добром гостопримству пре утакмице. Намера је, дакле, да се истакне нова прокламована реалност – "добросуседска сарадња", о чему говори и текст из овог листа објављен неколико дана касније, у коме се преносе "добри и позитивни" утисци сарајевских новинара који су били гости редакције листа "Данас". Са друге стране, инсистирање на значају инцидента који су се дешавали на стадиону указује на оштру унутрашњу дихотомију између либералног и националистичког дискурса у медијима. "Данас", поред намере да објективно информише, истовремено јасно инсистира на осуди како навијача који су узвикивали пароле подршке оптуженицима за ратне злочине Ратку Младићу и Радовану Караџићу, тако и медијима који су те догађаје једноставно прећутали.

Занимљиво је запазити и начин на који се конструише слика о "нама". Поред уобичајених хвалоспева на рачун игре репрезентације, примећује се скоро потпуно одсуство помињања симболичких етничких маркера – ни у једном извештају, рецимо, није поменута "уобичајена" чињеница да су навијачи приликом интонирања химне домаћина "Хеј Словени" све време гласно звиждали, одбијајући да се идентификују са химном бивше СФРЈ, која је, све до успостављања независности Србије била званичан државни симбол, као један парадоксални анахронизам. У именовању тима, углавном се користи неутрална флоскула "репрезентација СЦГ" или надимак "плави". Индикативно је, међутим, запазити како "Курир" у везаним реченицама наводи "да се репрезентација СЦГ квалификовала на Мундијал", и да је "Србија напокон бар у фудбалу део света". На овај начин заправо се игнорише чињеница да је у питању репрезентација земље која је састављена од две равноправне републике, али и потпуна

симболичка равнодушност и недостатак идентификације према држави коју овај тим представља. Интересантно је приметити и како се та Србија замишља и репрезентује – као земља којој нису важни ни превазилажење ратне прошлости, ни економске и политичке тешкоће, нити европске интеграције ("Заболе нас и за Карлу и за Хаг, брига нас што се ови у Скупштини свађају, што плате не прате раст цена, што нећемо скоро у Европску унију."), већ је важна симболичка победа над "старим непријатељем" и одлазак на Светско првенство – што представља типичну манифестацију јавног дискурса који користи образац "Европа нам није потребна" (Прелић 2006, 41).

Конструкција националног идентитета, међутим, може функционисати и кроз нешто другачије механизме. Илустративан пример за то може пружити медијска слика посвећена фудбалском мечу између тек обновљене државе Србије и репрезентације Чешке, одиграном 16. августа 2006. године у граду Ухерске Градиште²⁹.

Извештаји у спортској штампи, посвећени овом "историјском мечу", били су веома опширни. Тако, рецимо, у најави меча, лист Спорт у чланку под насловом "Мали Наполеон³⁰ довео Србе на место историјске победе великог Бонапарте", пише: Божја воља, шта друго, да Срби крену у походе Европи баш одавде³¹. Мали Наполеон је довео војску у крај где је велики Бонапарта извојевао чувену битку против заједничког непријатеља - Аустрије и Русије. (Спорт, 15. август 2006.)

Први наступ репрезентације био је неочекивано резултатски успешан – утакмица је окончана резултатом 3:1 за Србију. Следствено, реакције штампе на позитиван резултат биле су веома оптимистичне. Тако Спорт истиче "изванредну игру" наших репрезентативаца, исказујући свој коментар у тексту под насловом "Тријумф за историју" на следећи начин: Такав увод³² је подсетио на катастрофу из Прага од пре четири године (зар опет, помислили смо), али не, ови момци то нису дозволили. Они су "црвени орлови", нису више плави, на грудима носе

²⁹ Србија је тог лета постала независна држава након распада СЦГ, који је озваничен референдумом грађана Црне Горе на коме се већина грађана ове републике определила за самосталност.

³⁰ Реч је о надимку селектора Србије Хавијера Клементеа.

³¹ Град у коме је утакмица играна налази се недалеко од чувеног Аустерлица.

³² Србија је на самом почетку меча примила гол.

двоглавог орла и не слушају звиждуке док се интонира химна, већ певају "Боже правде". (Спорт, 17. август .2006.)

И *Курир* одушевљено преноси утиске са овог сусрета, у тексту насловљеном "Прво па српско", истичући како је "Химна "Боже правде" и опрема у бојама српске тробојке изгледа да додатно мотивисала 'орлове'", уз благу замерку јер, "упркос обећању, било је очигледно да играчи нису научили текст химне, али их је вероватно охрабрила чињеница да се из публике нису зачули звиждуци". (Курир, 17. август 2006.)

У каснијим коментарима на утакмицу, *Спорт* истиче како су "играчи веровали у себе, нису крили љубав према новом дресу, грбу, химни и надали се да ће, поред свега тога новог на новом почетку, бити и нови резултат. И био је... Из селекције са Мондијала је (Клементе, прим.аут.) оставио само осморицу и тиме раскрстио с тужном (блиском) прошлошћу СЦГ". (Спорт, 18. август 2006.)

Ратна реторика присутна је и у извештајима који су пратили ову утакмицу. Њена функција је овога пута мало другачија. Иако је очигледно да је основна намера мобилизација и хомогенизација нације пред меч који је означен као "историјски", занимљиво је идентификовати актере овог "новог рата". То, овога пута, није Живојин Мишић (како су новинари волели да називају претходног селектора Илију Петковића), већ Наполеон Бонапарта, а битка се не води у локалним оквирима у складу са националном митологијом, већ код Аустерлица. На тај начин, "нова" Србија измешта се из претходног, по много чему проблематичног локалног контекста, у један шири, важнији контекст "велике" историје. Тиме се истовремено најављује светла будућност нове репрезентативне селекције на нивоу читавог света, али се и читав национални колектив симболички интегрише у Европу.

Слика о "другоме" у анализираним текстовима скоро да и не постоји. Заправо, може се закључити да је ова утакмица, заправо, имала само један смисао: легитимацију новог поретка у коме више нема репрезентација Југославије и СЦГ (и једна и друга у јавном дискурсу одавно перципиране као фактичке репрезентације Србије), већ да је на сцену ступила нова, "права" национална селекција Србије, са "својим" дресовима, химном, грбом и заставом. Ово

"замишљање нације" каналише се кроз више стратегија. На делу је класично "измишљање традиције", попут надимка који се волшебно појавио у већини медија – "орлови", али и стратегија која је фундаментална у процесу стварања осећања колективне припадности у контексту националног идентитета – пројектовање светле националне будућности. На тај начин се постиже непроблематично постојање нације, једном и заувек (Bishop and Jaworski 2003, 252). Спортски медијски дискурс у анализираном случају ово постиже како путем конструисања метонимијске везе између нових националних симбола и успеха, тако и путем разрачунавања са (мрском) прошлошћу.

Оба наведена примера, први везан за утакмицу са Босном и други за меч са Чешком, у суштини нуде типичну есенцијалистичку причу, односно, реферишу на примордијални концепт националног идентитета. И један и други медијски наратив настоју да хомогенизују национални колектив. У првом случају, тежиште је на милитаристичком вокабулару, како због постојања "непријатеља", тако и због недостатка ресурса за аутоидентификацију. Меч са Чешком нуди, међутим, другачије могућности – коришћење механизма пројекције светле будућности. Оба механизма конструкције суштински су иста, али се разилажење се одвија на нивоу мотива – "задобити моћ или организовати друштвени живот на разумљив начин" (Прелић 2003, 276).

Медијски текстови везани за утакмицу са Чешком, међутим, отварају нека занимљива питања. Наиме, поред померања тежишта из дискурса "локалних тема" и учитавања другачијег, "европског" идентитета, доминантан наратив односи се на маркере етничког идентитета попут, рецимо, грба, химне или заставе. У том контексту, концептуализација националног идентитета кроз овакве симболе сама по себи не представља проблематичан чин, али начин на који се та концептуализација врши може бити прилично проблематичан.

Као аналитички интересантан, може се узети и пример из једног другог, такође веома популарног спорта у Србији – кошарке. Реч је о медијској конструкцији новог идентитета кошаркашке репрезентације Србије пред Европско првенство 2007. године (Ђорђевић 2008). Након лошег резултата тима СЦГ на Светском првенству у Јапану 2006. године, кошаркашки репрезентативац Дарко Миличић

је, коментаришући више него бледо издање државног тима, у чланку под називом "Са Србијом по медаљу", закључио: "Већина људи мисли да је то ситница, али када мало боље погледате, откад смо Србија и Црна Гора ништа не можемо да узмемо. Када смо постали СЦГ и одбили химну "Боже правде" све нам је кренуло низбрдо. Није случајност, видели сте фудбалере у Чешкој: Србија и "Боже правде" - 3:1. Биће нам много боље када у Шпанију одемо као Србија, с правом химном" (Вечерње новости, 28. август 2006.)

Дакле, и овде је на делу метонимијско повезивање "врлих нових" етничких маркера са успесима на спортском пољу.

Миличић, сада као члан "нове" репрезентације Србије, током припрема за предстојећи европски шампионат, овако види свој наступ за национални тим: "Србија, брате, то је другачије од свега претходног. Па, још химна 'Боже правде'. То је потпуно другачији осећај него било шта друго. Поштујем људе из Мемфиса³³, они ми дају хлеб. Али, очекују да ћу ја сад, пошто сам саиграч са Гасолом, да попустим против Шпаније. Као, ми смо Мемфис, нисмо Шпанија и Србија, и те форе. Ја сам им лепо објаснио. Брате, Србија је Србија, како не капирате то. Јесмо ми саиграчи, али када будем играо против њих, има да буде 'рокање'" (Press, 25. јул 2007.)

У сличном тону, Миличић објашњава како наступ у кошаркашкој репрезентацији Србије никако не може бити посматран као "права борба за Србију": "Ово је само кошарка, то је за мене дечја игра. Моје схватање је да су људи из неких других области звезде. То су људи који су се борили за Србију, наши генерали, војници који су дали свој живот за земљу, прави хероји, разумеш. (...) Ма, шта се к...ц ја борим, играм кошарку. Ово што се ми зајебавамо, играмо кошарку, такмичимо се ко је бољи, ко је слабији, то је све срање". (Press, 1. септембар 2007.)

Тадашњи капитен репрезентације Милан Гуровић и Дарко Миличић, како извештавају бројни листови, празан ход током припрема репрезентације прекраћивали су такмичећи се у томе ко је већи "четник". Тако Глас јавности наводи да "одличну атмосферу на припремама кошаркаша у Ковилову у веселе

³³ Миличић је наступао за НБА тим Мемфис Гризлис.

тонове додатно боје националистички настројени капитен Милан Гуровић и нови центар Мемфиса Дарко Миличић". "Чича" је у шали поручио центру "гризлија" да треба још да учи о Југословенској војсци у отаџбини у време Другог светског рата" (Глас јавности, 28. јул 2007.). Слично извештава и београдска "Политика": Увод у јучерашњу прес-конференцију кошаркашке репрезентације Србије била је песма с мобилног телефона Дарка Миличића – 'Марширала краља Петра гарда'. Свако има своју омиљену мелодију, оно што га орасположује и мотивише, а нови центар Мемфиса је изабрао баш ову, као да је хтео да демантује оне који тврде да је патриотизам постао жртва суровог професионализма (Политика, 24. јул 2007.).

Стратегија која се може декодирати из наведених сегмената спортске штампе прилично је јасна. Реч је, наиме, о настојању да се нација хомогенизује кроз учитавање једног новог идентитета, везаног за концепт "српства". Иако се, свакако, нити једном од двојице цитираних кошаркаша не може забранити право на сопствени политички или идеолошки став, упада у очи чињеница да су управо они (укључујући и њихове ставове) најекспонираније фигуре у писању спортске штампе везаном за кошаркашку репрезентацију Србије, и самим тим, њихови ставови постају део јавног а не приватног говора. При томе, ова врста јавног дискурса не концептуализује државни тим само кроз етничку припадност као апсолутно примарну особину, већ се, чак и унутар овог, самог по себи проблематичног наратива, додатно профилише четништво као врста пожељног идентитетског обрасца. Тако *државна* репрезентација Србије постаје *етничка* – дакле, није у питању *државни* тим Србије (у коме могу играти и за кога могу навијати теоретски *сви* грађани који живе у овој земљи, без обзира на етничку или било коју другу припадност), већ се ради о *српској* екипи, чији основни квалитет јесте управо то што је српска.

И у овом случају на делу је стратегија изградње "нове, лепше" будућности путем одбацивања прошлости. Међутим, овде се не ради само о одбацивању мрског *L'Ancien Regime*, већ и о одабиру одговарајуће прошлости, избору оне традиције која би требало да представља залог за будућност. Може се рећи да је на делу механизам који функционише као одраз једне културе селективне или изабране традиције, у смислу континуираног избора и реизбора властитих претходника (Duda 2001, 241). Дакле, када новинар одабере Дарка Миличића да разговара са

њим и када кошаркаш говори о томе како поштује искључиво и једино југословенску војску у отаџбини Драже Михаиловића, на тај начин се презентира прича која одлази у јавност и која постаје део јавног наратива. Уколико такав дискурс постане доминантан, може се очекивати да би у догледном периоду могао бити сматран за неупитну истину. У транзицијском друштву какво је наше, овакве теме су веома осетљиве, и заправо, говоре о томе колико је проблематична граница дефинисања чак и наизглед бенигних идентитетских маркера, попут химне или заставе.

Да поново цитирам Мајкла Билига: „Ако се истиче припадност нацији, онда рутински подсетници могу бити и претходне пробе; значај одјека прошлости као припрема за будуће време не може се занемарити. Можда ћемо се ми - или наши синови, нећаци или унуци - одазвати једног дана, без оклевања и с одушевљењем, или с нелагодним осећањем дужности, када чујемо да смо својој земљи потребни да победимо или погинемо. Позив ће већ бити познат; осећање обавезе усађено; речи те обавезе су већ дуго део територије нашег задовољства". У том контексту, 'ми' смо свакодневно подсећани да смо 'овде', да смо код куће у 'својој' драгоценуј домовини“ (Bilig 2009, 220-228).

Управо такав позив све је гласније упућиван крајем осамдесетих година прошлог века у бившој СФРЈ, а на Максимиру, 13. маја 1990. године, многи који су тога дана били присутни на стадиону, на њега су се спремно одазвали.

ФУДБАЛ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ – СЛУЧАЈ СРБИЈЕ И ХРВАТСКЕ (1985. -2000.)

Рат је почео на Максимиру?

„Ми имамо McDonalds, где је вама”, одзвањало је 13. маја 1990. године загребачким стадионом Максимир. Власници овог свеприсутног ланца брзе хране вероватно би се, да су знали, осећали помало поносним због чињенице да је њихово чедо представљало ваљани аргумент у тих дана популарној расправи о томе ко је бољи: Срби или Хрвати? Да је свађа остала само на мерењу снаге мултинационалних компанија у две републике тадашње СФРЈ, ова бизарна анегдота би вероватно послужила као аналитички оквир неког истраживања о утицају глобалних „супербрендова“ на трансформацију источноевропских друштава. Овако, потенцијална мекдоналдизација Југославије остала је још једна од неисписаних страница историје бивше државе, с обзиром на чињеницу да су остали повици тог пролећног поподнева у Загребу звучали далеко озбиљније и погубније од песмице посвећене симболу глобализације.

Тог дана³⁴ требало је да се одигра првенствена утакмица између загребачког Динама и београдске Црвене Звезде, један од дербија тадашње југословенске лиге. Уместо фудбала, међутим, на трибинама и терену избила је општа туча између навијача оба клуба и полиције, са, с обзиром на околности, срећним епилогом без људских жртава. Чарке су почеле доласком Звездиних навијача, тзв. „Делија”, у Загреб, а затим је њихов сукоб са симпатизерима Динама на јужној трибини стадиона прерастао у ломљење реклама и међусобни обрачун, у том тренутку релативно ниског интензитета. Навијачи Динама, тзв. *Bad Blue Boys* (БББ), смештени на северној трибини, кренули су „у помоћ” својим колегама на југу, пробрили ограду и на терену се сукобили са малобројном и лоше опремљеном полицијом. Општа туча и хаос кулминирали су када је капитен Динама Звонимир Бобан, у намери да одбрани једног навијача, ударио полицајца ногом у груди. Сви ови догађаји, који су се касније пренели и на улице Загреба, снимани су у

³⁴ Занимљиво је да се тај дан у бившој СФРЈ обележавао као Дан безбедности.

директном телевизијском преносу, док је са разгласа стадиона пуштана музика. (Nielsen 2010, 89-90, Mills 2009, 1200-1201, Mihailović 1997).

Да је у питању био само један од хулиганских испада попут многих сличних који су ранијих година избијали широм Европе, ова никада одиграна утакмица свакако не би ушла у анале како југословенског/српског/хрватског тако и светског фудбала. Чињеница да је, међутим, овај догађај од самог старта имао јасну политичку димензију, довела је до тога да га је чак и америчка телевизијска станица CNN прогласила једном од „пет фудбалских утакмица које су промениле свет”. (CNN, 13. јануар 2011.).

Утакмица између Динама и Звезде требало је да се одигра у прилично специфичним околностима, две недеље након што је Хрватска демократска заједница под вођством Фрање Туђмана победила на првим слободним парламентарним изборима у Хрватској. Националистички програм ове странке, комплементаран национализму још увек званичних комуниста у Србији³⁵ под вођством Слободана Милошевића, није повећавао наде у миран расплет југословенске кризе. Међунационалне тензије које су у земљи расле током осамдесетих година у овом периоду су ескалирале, а припадници навијачких група широм земље служили су као својеврстан мегафон лидерима југословенских република. Националистичко препуцавање између навијачких група постепено је замењивало традиционалне нетрпељивости између припадника различитих клубова (Čolović 2000, 338-342, Lalić 1990, 124-129). У том смислу, „навијачки репертоар” Делија и БББ пред утакмицу Динама и Звезде није био неуобичајен нити неочекиван. Са једне стране клицало се независној Хрватској, величала се НДХ, а Срби су се вешали на врбе, док су њихове српске „колеге” певале у славу четничких команданата и претиле рушењем хрватске престонице Загреба. Туча која је избила, иако великих размера, такође није превазилазила оквире уобичајеног навијачког понашања, с обзиром да су насилни сукоби међу

³⁵ Парламентарни избори у Србији одржани су неколико месеци касније, у децембру 1990. године, а окончани су тријумфом Милошевићеве Социјалистичке партије Србије, која је правно наследила Савез комуниста.

навијачким групама, посебно оних које су подржавале највеће југословенске клубове, у том периоду били такорећи нормалан призор³⁶.

Ипак се не може рећи да је оваква ескалација насиља на стадиону, која је довела до тога да се утакмица ни не одигра, припадала уобичајеним обрачунима навијача. Пре свега, сукоби су се углавном одигравали ван стадиона, док је током самих мечева доминирало углавном вербално насиље. Са друге стране, оно што догађаје на максимирком стадиону у великој мери издваја од свих претходних јесте невиђена медијска пажња, као и политичке импликације које су уследиле. Предвидљиво, хрватска и српска штампа заузеле су потпуно другачије позиције. Начелна осуда насиља била је практично једино заједничко што се могло видети у медијима две републике. Хрватска страна осуђивала је млаку реакцију полиције на дивљање Звездиних навијача, наводећи како су органи реда реаговали искључиво против Динамових присталица. Такође, могло се прочитати и да је читав догађај оркестриран од стране Србије преко „свог кадра” у хрватском СУП-у, како би се дестабилизovala тек успостављена нова власт у Хрватској. Са друге стране, српски медији кривца су тражили у лошој организацији утакмице, за коју су оптуживали управо нову хрватску власт (Mihailović 1997). Кривица за избијање насиља, логично, била је пребацивана у „комшијско двориште”. Медијско „спиновање” убрзо је резултирало сменом већине српског руководећег кадра у хрватској полицији (Sack and Suster 2000, 310-313), док је у Србији додатно појачавано уверење о немогућности било каквог договора са новим хрватским властима.

Иако би се могло помислити да је након оваквог насилног расплета једне утакмице била завршена прича о фудбалској лиги умируће државе, то, међутим, није био случај. Лоптање по републикама бивше СФРЈ наставило се све до лета 1991. године, када су првенство напустили тимови из Словеније и Хрватске, формирајући своје националне лиге (Mills 2009, 1202).³⁷ Такође, управо у овом

³⁶ И данас се на многим навијачким форумима може прочитати мишљење да је сукоб БББ и Делија 13. маја 1990. године на Максимиру био само једна у низу туча, не превише различитих од неких других, а да је политичка конотација овом догађају додата накнадно.

³⁷ Иако је, изласком словеначких и хрватских клубова лига СФРЈ де факто престала да постоји, под овим именом је, ипак, у крајње нерегуларним условима, одиграна још једна сезона, са формалним учешћем клубова из преосталих југословенских република. Тек у сезони 1992-1993

периоду, државна репрезентација у пуном саставу постигла је један од највећих успеха у својој историји, освојивши пето место на Светском првенству у Италији у лето 1990. године.³⁸ Ипак, поучени искуством са Максимира, фудбалски функционери су одлучили да забране доласке гостујућих навијача, нарочито у градове других република, тако да се инциденти слични онима из Загреба нису дешавали. Један догађај, међутим, заслужује посебну пажњу. У питању је била утакмица одиграна 26. септембра 1990. године у Сплиту између домаћег Хајдука и београдског Партизана. Иако није било гостујућих навијача, па су, самим тим, избегнути насилни инциденти, овај меч је обележило паљење југословенске заставе од стране Хајдукових навијача, Торциде. У тексту под насловом „А сад адио. Дан када је умрла Југославија”, поводом двадесет година од овог догађаја, сплитска Слободна Далмација наводи како је у питању била „сријета која је на симболичкој разини наговестила крај постојања АВНОЈ-евске Југославије”. У истом чланку, социолог Дражен Лалић истиче: „То се догодило пет мјесеци након великих нереда у Максимиру. Обично се говори да је рат почео на Максимиру, али се може рећи да је Југославија престала постојати на Пољуду, управо тим чином паљења заставе. Јер, кад се пале заставе и други симболи, онда се убијају људи. Мислим да је то потцијењен догађај, да се неоправдано пуно више пише о Максимиру.” (Slobodna Dalmacija, 26.09.2010.)

Из претходних примера се може видети да је постојало извесно надметање у дисциплини „којом утакмицом је започео рат у бившој Југославији”. Заиста, теза да је „рат почео на Максимиру” постала је једна од омиљених метафора када се говори о насилним сукобима у некадашњој држави. Упркос чињеници да су стварна непријатељства почела скоро годину дана након дешавања на Максимиру, очигледно је да је фудбал одиграо веома значајну улогу у симболичком објашњењу ескалације међунационалне мржње на простору СФРЈ. Тај догађај

формирана је лига Савезне републике Југославије, у којој су учествовали српски и црногорски клубови.

³⁸ Репрезентација која је учествовала на том првенству била је састављена од играча из свих република бивше Југославије. У постизању великог успеха учествовали су и најбољи хрватски играчи, осим Звонимира Бобана, који је, због напада на полицајца, био суспендован.

постао је на извештан начин митски топос, граница која се симболички успоставила између „старог” и „новог” доба³⁹.

Оно што треба посебно поменути као специфичност између фудбалских навијача на простору бивше СФРЈ и каснијих ратних дешавања јесте чињеница да је фудбалско хулиганство у извесном смислу послужило као, како је то сликовито описао Чоловић, „предвојничка обука” (Čolović 2000, 348). Наиме, након почетка оружаних сукоба у Хрватској, а касније и у Босни и Херцеговини, једна од важних база за регрутацију налазила се управо у навијачким групама. У Србији је, под вођством Жељка Ражнатовића Аркана⁴⁰, формирана Српска добровољачка гарда, чију основу су чинили управо припадници Делија, док је, са друге стране, велики број припадника БББ⁴¹ и Торциде приступио јединицама хрватске војске у формирању (Čolović 2000, Vrcan and Lalić 1999). Сам Ражнатовић је касније објашњавао како је одмах након максимирских догађања одлучио да организује паравојну формацију, тврдећи да је у том тренутку предвидео рат (Čolović 2000, 344).

На овом месту, међутим, треба осветлити неколико ствари у вези са проблематиком навијачког покрета крајем осамдесетих година прошлог века, као и њиховим „политичким ангажманом“. Пре свега, може се рећи да се „националистички репертоар“ на трибинама у Србији појавио нешто раније него у Хрватској, и превасходно је био везан за навијаче Црвене Звезде, који су, на самим почецима, у време тзв. „догађања народа“, као националног лидера препознали Слободана Милошевића. Та „идила“ трајала је, међутим, веома кратко, а северна трибина се окренула оној верзији „српства“ ближој савременој

³⁹ Грађа коју обрађујем у овој дисертацији превасходно је везана за Србију и Хрватску. Иако је свакако значајно и занимљиво осврнути се и на ситуацију у осталим републикама бивше СФРЈ, мој превасходни фокус је на две највеће државе наследнице.

⁴⁰ Ражнатовић, криминалац који је осамдесетих година био познат по бројним кривичним делима у западној Европи, али и по сарадњи са Службом државне безбедности, јавности је постао познат као вођа навијача Црвене Звезде крајем осамдесетих година. У његове ”заслуге” убраја се уједињење до тада разједињених навијача Звезде у јединствену групу Делије. Као вођа касније формиране Српске добровољачке гарде, оптужен је пред Међународним кривичним судом за ратне злочине у Хагу. Није доживео почетак суђења, јер је убијен у једном од обрачуна криминалних група 2000. године.

⁴¹ На стадиону Максимир у Загребу данас стоји споменик навијачима Динама погинулим у Домовинском рату на коме пише: „Свим навијачима Динама за које је рат почео 13.5.1990. на стадиону Максимир а завршио се полагањем својих живота на олтар домовине Хрватске! БББ Загреб, 13.5.1994.”

интерпретацији идеологије Југословенске војске у отаџбини, односно четника и Драже Михаиловића, али и антирежимском деловању. Политичке хомогености, међутим, није било; иако се у освит вишестраначког живота крајем осамдесетих и почетком деведесетих година на северу често могла чути песма „Делије, ајмо сви у глас, Вук Вук Драшковић навија за нас“, сличне песме певане су и другим лидерима националне опозиције, и тешко се може рећи да је у питању био било какав организован политички покрет. Према сведочењу неких од тадашњих вођа навијача, контакти са лидерима опозиције попут Вука Драшковића или Војислава Шешеља су постојали, многи од навијачких лидера су чак били и припадници њиховог обезбеђења, али се, заправо, није могло говорити о некаквом компактном корпусу који би слао јасне и недвосмислене политичке поруке.⁴²

Неспорна је чињеница је, отприлике од лета 1990. године, значајну улогу у функционисању навијача Црвене Звезде заузео Жељко Ражнатовић Аркан. Иако се о детаљима његовог ангажмана на „северу“ не зна много, спекулисало се да је он ту постављен од стране Службе државне безбедности, како би, на извештајан начин, политички пацификовао навијаче, скренувши их од дневно-политичких збивања ка ширем, важнијем циљу – „одбрани српства“.⁴³ Како Чоловић (исто) показује, та сарадња је заиста добила и конкретизацију у виду учешћа великог броја Делија у Српској добровољачкој гарди, о чему сведоче и написи из тог времена у званичном гласилу клуба Звездина ревија. У репортажи "Пушке у сошкама, заставе у мислима" лист наводи: "Сви уредно подшишани под црним војничким капама крећу с песмом: 'Српска војска то смо ми, Арканови тигрови, добровољци сви од реда, српску земљу ником не да'. Бат корака као да даје ритам и снагу мелодији. Замакоше у шуми, али одзвања: 'У бој, у бој, у бој, устани Србине мој, не иди никуд са огњишта свог, Србина чува слава и Бог'. Враћам филм својих сећања и ове храбре момке распоређујем по свим европским стадионима. Тачно знам ко је где стајао, ко први креће са песмом, ко први развија

⁴² Документарни серијал „40 година бодрења у Србији. Досије навијачи“, епизода 3, доступно на <http://www.youtube.com/watch?v=R041lbN2p4I&list=PL8EFAA320F48CE800>, посећено 26.08.2013.

⁴³ У наведеном документарном серијалу један од вођа Звездинах навијача сведочи како се у лето 1990. године одиграо састанак у Аркановој посласичарници, где је „Командант“, како га сведок сусрета назива, изложио своју визију у којој је акценат стављен на потенцијалну спремност навијача да своја „патриотска осећања“ преточе у конкретну борбу за „српске интересе“ у рату који се припремао.

заставу, ко први пали бакљу. Арканове делије... Такорећи гутају сваки ред из новог броја 'Звезде'. Најбољи навијачи на свету... Оставиле су "делије" своје навијачке реквизите негде под сводове наше 'Маракане' и са пушком у руци кренули у рат. Неустрашиви борци, јунак до јунака" (Звездина ревија, март 1992, исто).

Већина аутора који су се касније бавили овом темом (в. нпр. Foer 2004, Wilson 2006, Nielsen 2010, Mills 2009, Vrcan 2003), изричито наглашава Арканову и улогу фудбалских навијача у ратним дешавањима у Хрватској и Босни почетком деведесетих година, па тако, рецимо, Фор наводи како су „навијачи Звезде постали Милошевићеве шок-трупe, најактивнији протагонисти етничког чишћења, високо ефикасни извршитељи геноцида“ (Foer 2004, 13). Иако се ова „епизода о ратовању Делија“ несумњиво догодила, а неки од „момака са Севера“ су заиста учествовали у акцијама због којих је касније њихов „Командант“ оптужен од стране Међународног трибунала за ратне злочине у Хагу, важно је имати у виду да, пре свега, Српску добровољачку гарду нису чинили само навијачи, нити само навијачи Црвене звезде. Заправо, та „веза“ између Делија и Аркана није ни била превише дугог века, јер се већ средином деведесетих, а нарочито касније, да се тако изразим, политички профил трибине значајно изменио, из чега је и проистекао статус „хероја“ који су касније стекли сарадњом са тадашњом опозицијом којој покојни Ражнатовић свакако није припадао. Ако национализам јесте био и остао једна од „типичних“ особина помоћу које се може описати већина домаћих навијачких група, неопходно је имати у виду да, као и сам термин, његова испољавања могу имати много различитих лица, и да су фудбалски навијачи, тако посматрано, деведесетих година у политичком смислу били политички значајно хетерогенија групација него што уобичајене интерпретације сугеришу.

Како год, навијачки покрет у бившој Југославији на извешан начин, заиста јесте био мобилисан за учешће у ратним дејствима, у буквалном смислу напуштајући домен ритуалног рата и улазећи у онај прави, где „навијачка агресивност постаје драгоцен 'капитал мржње', а навијачи добродошло топовско месо“ (Čolović 2009), показујући у пракси да се од „симболизма може умрети, те да то није само симболичко за онога који гине“ (Battachi 1988, 326 према, Vrcan 2003, 84). Ова

чињеница у огромној мери је одредила будућност и позицију навијачког покрета како у Србији тако и у Хрватској, дајући му политички легитимитет којим се могла похвалити мало која слична групација фудбалских навијача у Европи.

У Хрватској је, као што сам већ напоменуо, ситуација била донекле другачија него у Србији, у том смислу да се гласно испољавање национализма на стадионима појавило нешто касније у односу на Србију, следећи тренд карактеристичан за читаво тадашње хрватско друштво – тзв. „хрватску шутњу“ (в. Pickering and Baskin 2008, 524). Тако се, рецимо, 1988. године на стадионима могло чути клицање Стипи Шувару, лидеру хрватских комуниста, чија политика у том тренутку није била отворено националистичка, али је, у недостатку бољег симбола, чак и он могао послужити као релативно погодна фигура за испољавање све јачег националистичког заноса. Практично је тек 1989. године, појавом Хрватске демократске заједнице и њеног лидера Фрање Туђмана, „стадионски мегафон“ напоскон добио праву мелодију, а арсенал поклича великом брзином је обогачен новим, отворено националистичким и шовинистичким репертоаром, попут „Хрватска – независна држава“, призивања усташтва и сада већ фолклорног „Србе на врбе“. У разговорима са тада активним навијачима Динама, сазнао сам да је у том периоду за већину њих појава ХДЗ и Туђмана представљала истински ослобађајући догађај, који им је дао до тада ускраћену слободу да буду Хрвати, како се изразио један од њих. Оно што је такође била веома битна ставка у перцепцији тадашњих навијача јесте и однос према полицији, који би се, све до 1989. године, у суштини могао описати као страхопоштовање. На извештај начин, удар на полицију био је удар на државу, а то се, како ми је рекао један од каснијих вођа *Bad Blue Boys*, напоскон није радило. У том контексту, догађаји на Максимиру и у Загребу у мају 1990. године из навијачке перспективе представљали су истинско ослобођење, јер је битка са полицијом, односно државом, напоскон добијена. Мада су чарке БББ са полицијом постојале и у претходне две године, максимирски нереди су, према речима испитаника, били коначна победа, када је заузета и демолирана чак и полицијска станица на самом стадиону, што је до тада било потпуно незамисливо. При томе, та победа није била само навијачка победа, иако је и то било важно, већ и национална, јер су се у том тренутку навијачи заиста осећали да „раде за националну ствар“. Иако се,

како ми је сликовито објаснио овај навијач, „унапред знало да ће бити срања“, тешко се може рећи да је „читава ствар била изрежирана“, како се наглашавало у многим каснијим интерпретацијама максимирских нереда, с обзиром да у се у том тренутку заиста није могло знати шта ће се заправо догађати када немири крену, нити су то сами навијачи знали. Епилог ових дешавања, међутим, у рецепцији мојих испитаника, заиста је представљао прекретницу, тренутак када су, како ми је један од њих рекао, „осетили да је могуће да Хрватска буде независна“. Тај „тисућлетни сан“ о независној Хрватској, промовисан од националистичких елита предвођених Туђманом, такође је, слично као и у Србији, захтевао топовско месо, и, такође слично као у Србији, топовско месо је пронађено у лику младих и на све спремних младих људи у „националном заносу“ – фудбалских навијача.

Ако су максимирски нереди били симболичка граница, „одлазак навијача у рат“ представљао је, може се рећи, кључну тачку дисконтинуитета између две ере у фудбалској историји на простору некадашње Југославије. Након избијања ратних дејстава, ни на трибинама нити на терену ништа више није било исто. Када су се некадашњи навијачи вратили са ратишта, а многи нису, затекли су суморну слику фудбала који је рапидно пропадао. Југославије више није било, у Србији је то била тужна игра без гледалаца, под међународним ембаргом и у економски девастираном окружењу, док се у Хрватској учила нова лекција из „капиталистичког фудбала“, у условима мутне транзиције карактеристичне за практично све земље некадашњег источног блока.⁴⁴

Тектонски поремећај који се догодио у фудбалу на простору бивше Југославије у само неколико година можда ће најбоље илустровати два примера великих успеха представника још увек постојеће државе на самом почетку деведесетих година. Реч је о учешћу југословенске фудбалске репрезентације на Светском првенству у Италији 1990. године, као и највећем успеху клупског фудбала бивше државе, освајању Купа европских шампиона од стране београдске Црвене звезде у мају 1991. године. Примери које ћу размотрити истовремено представљају, да тако кажем, лабудову песму југословенског спорта, али и указују на шире друштвене процесе у којима национални тим поступно постаје нежељени идентификациони

⁴⁴ У овом смислу ни Србија није била изузетак.

маркер, док његову улогу, конкретно у Србији, преузима локални фудбалски клуб, трансформишући се у истински национални симбол.

Кренимо од квалификационог циклуса за Светско првенство у Италији, у коме је југословенска фудбалска репрезентација, располажући врло респектабилним тимом предвођеним звездама попут Драгана Стојковића Пиксија и Дејана Савићевића, уз подршку наступајуће генерације тзв. „Чилеанаца“ али и уз низ доказаних и искусних фудбалера⁴⁵, започела кампању у јесен 1988. године.

Једну од најбитнијих утакмица у тим квалификацијама Југославија је играла против Француске, директног ривала за пласман, а први од два меча игран је на стадиону ЈНА у Београду, 19. новембра 1988. године. Упркос атрактивном противнику и важности меча, на трибинама се нашло само око 7500 гледалаца⁴⁶, далеко од капацитета тадашњег Партизановог стадиона, а сам коментатор утакмице је у телевизијском преносу констатовао како је атмосфера на стадиону „бледа и суморна“⁴⁷. Случајно или не, управо тога дана, на београдском Ушћу, одржан је велики „Митинг братства и јединства“ (Milosavljević 2005, Spasić 2003), који је, по многима, представљао коначни чин устоличења Слободана Милошевића као неприкосновеног националног вође. Ово окупљање представљало је врхунац тзв. анти-бироградске револуције, односно, „догађања народа“, како је ова „спонтана народна окупљања“ управо тог дана назвао књижевник Милован Витезовић.⁴⁸ Милошевић је окупљеној маси од преко милион људи тога дана поручио: "Победићемо, без обзира што се и данас као и некад против Србије удружују њени непријатељи, они ван земље са онима у

⁴⁵ Годину дана пре почетка квалификационог циклуса, 1987. године, омладинска репрезентација СФРЈ остварила је огроман успех, освојивши Светско првенство за играче тог узраста у Чилеу. Генерација предвођена каснијим врхунским фудбалерима, попут Бобана, Просинечког, Мијатовића и Јарнија, ступила је на велику сцену крајем осамдесетих година, а њихово недовољно коришћење у сениорској селекцији изазвало је бројне критике југословенске јавности. Састав репрезентације предвођене селектором Ивицом Осимом био је стални предмет негативних коментара, а све гласније се причало о „игрању по кључу“, где је присуство бројних репрезентативаца пореклом из Босне и Херцеговине тумачено управо кроз чињеницу да они морају да играју да би одржали „републички баланс“ у све дубље подељеној Југославији.

⁴⁶ Према <http://www.reprezentacija.rs/index.php/sr/component/content/article/1671>, посећено 12.11.2013.

⁴⁷ Скраћени снимак утакмице доступан на <http://www.youtube.com/watch?v=lkDTi31v4po>, посећено 12.11.2013.

⁴⁸ „Наша историја ће ову годину запамтити као годину у којој нам се догодио народ“, рекао је тада Витезовић (в.у Milosavljević 2005, 323)

земљи. Њима поручујемо да уопште нисмо плашљиви и да у сваку битку улазимо“ (В92, 19.11.2011.).

Ако се ова два догађаја и не могу довести у директну узрочно-последичну везу, ипак се може претпоставити да је политичка атмосфера која је владала тих дана у Београду и Србији на изванредан начин, у најмању руку, смањила ентузијазам потенцијалних навијача југословенске репрезентације. Чињеница да је тога дана на стадиону ЈНА био присутан заиста мали број гледалаца ипак упућује на закључак да је, у том тренутку, репрезентативни фудбал био далеко од фокуса интересовања, а да је националистичка идеологија ефикасно колонизовала и овај сегмент популарне културе.⁴⁹

Мање од годину дана након ове утакмице, 6. септембра 1989. године, репрезентација СФРЈ је у Загребу играла одлучујући меч у квалификацијама за СП 1990. против Шкотске. Иако су у то време на загребачком Максимиру на утакмицама редовно почеле да се појављују хрватске заставе а навијачи Динама се све више окретали национализму⁵⁰, репрезентацију је те вечери посматрало четрдесет хиљада људи⁵¹, пун капацитет стадиона. Тријумф Југославије од 3:1 и пласман на Светско првенство загребачка публика дочекала је са одушевљењем⁵².

Девет месеци касније, исти овај стадион био је поприште познатих догађаја, али је занимљиво приметити да је, чак и у том тренутку, непосредно пре избијања немира у мају 1990. године на Максимиру, још увек било актуелно питање заједничког навијања за Југославију на Мондијалу који се одржавао у јуну исте године. У интервјуима са навијачима пред утакмицу Динама и Црвене Звезде, ова тема је често потенцирана од стране новинара. Тако је један од припадника БББ,

⁴⁹ Наводећи овај пример, не желим да тврдим да је становништво Београда и Србије напрасно престало да навија за национални тим (у крајњој линији, у Београду се здушно навијало за Југославију током Светског првенства 1990. године). Ипак, наведени догађаји свакако представљају одличну илустрацију процеса који су тада били на делу, и јачање оног „националног“ таса на ваги који је почео да претеже на страну националистичке политике тадашњег руководства у Србији.

⁵⁰ в. <http://www.index.hr/sport/clanak/maksimir-je-ovako-slavio-prvu-pobjedu-protiv-skota-ali-jugoslavensku/681354.aspx>

⁵¹ Према <http://www.reprezentacija.rs/index.php/sr/component/content/article/1671>, посећено 12.11.2013.

⁵² Скраћени снимак утакмице доступан на <http://www.youtube.com/watch?v=-tHYhlpWkLY>, посећено 12.11.2013.

који се представио као Манијак, на новинарско питање ко ће навијати за Југославију, дао одговор: „Навијаћемо сви заједно“, констатујући да ће се до јуна страсти смирити и да ће репрезентација на СП у Италији имати заједничку подршку свих навијачких група. На опаску новинара да Делије и Гробари не желе да навијају са њима „и да ће их поклати“, навијач Динама је истакао „да тако сада и они причају“, али да ће ствари бити другачије када Мондијал почне, где ће, како је рекао, „сви заједно да се бију против Енглеза“. И интервјуи са навијачима Црвене Звезде показали су да питање навијања за национални тим још увек целовите државе није било проблематично, бар у том смислу да се не поставља питање подршке репрезентацији.⁵³

Догађаји на Максимиру условили су, међутим, потпуно другачији сценарио, а реалност пројекта „заједничког навијања“ за репрезентацију убрзо се показала на пријатељском мечу између Југославије и Холандије, одиграном на истом стадиону у Загребу 3. јуна 1990. године, непуних месец дана након нереда. Већ приликом интонирања химне, било је јасно да од подршке „домаћем“ тиму нема ништа, јер је цео стадион унисоно звиждао док је оркестар свирао „Хеј Словени“, а иронични осмеси појединих фудбалера и селектора Осима довољно су говорили о атмосфери у којој се играло⁵⁴. Здушна подршка гледалаца који су се тог дана затекли на Максимиру изненадила је и тадашњег холандског селектора који је након меча изјавио да није знао да у овом делу света има толико навијача Холандије (Nielsen 2010, 90). Југославија је изгубила 2:0, одлазећи у Италију као тим без подршке, репрезентујући земљу која у великој мери више није постојала.

Репрезентација СФРЈ се из Италије вратила са ореолом моралног победника, изгубивши у четвртини финала СП од Аргентине након извођења једанаестераца, тако се часно опростивши од великих фудбалских такмичења, с обзиром да је то било њено последње појављивање у „целовитом облику“. Неколико месеци након тога, у јесен 1990. године, започела је једна друга кампања, која ће довести до највећег успеха југословенског клупског фудбала у његовој историји – освајања

⁵³ Снимак емисије доступан на <http://www.youtube.com/watch?v=TV4boyQUvJE>, посећено 13.11.2013.

⁵⁴ Скраћени снимак утакмице доступан на <http://www.youtube.com/watch?v=jPGAk2C-HCI>, посећено 15.11.2013. Такође, в. документарни серијал „Фудбал, ногомет и још понешто“, Absinthe production 2007, епизода 7.

Купа европских шампиона. Београдска Црвена Звезда је, након година солидних наступа на тзв. „европској сцени“ те године окупила тим за који се показало да је спреман да се носи са најјачим европским клубовима. Победивши редом Грасхоперс, Глазгов Ренџерс, Динамо Дрезден, а затим у полуфиналу минхенски Бајерн, и на крају, марсејски Олимпик у финалу одиграном 29. маја 1991. у италијанској луци Бари, ова генерација Звездиних фудбалера успела је у ономе што нити један југословенски клуб није, да постане клупски првак Европе. Звездин тим је, у правом смислу те речи, и био југословенски, окупљајући најбоље фудбалере из Македоније, Црне Горе, Хрватске, Босне и Херцеговине и Србије, представљајући тако бившу државу „у малом“. Као сведок ових успеха београдског клуба, могу да кажем да у том тренутку на стадиону националност фудбалера апсолутно није била тема. Чињеница да је Роберт Просинечки Хрват, Рефик Шабанаковић Бошњак (у тадашњој терминологији „Муслиман“) а Дарко Панчев Македонац није пуно значила навијачима, јер су сви они били и остали пре свега играчи Звезде, и као такви подржавани и слављени. Ако је, ипак, састав тима који је истрчавао на терен против европских гиганата и био југословенски по свом мешовитом карактеру, на симболичком плану Звезда је у том тренутку била преваходно српски клуб. На трибинама су се тада увелико певале „четничке“ песме, а уколико се скандирало име државе, то је увек била Србија. У том смислу, веома је интересантно обратити пажњу на детаљ са финалне утакмице КЕШ у Барију, где су, на полувремену, навијачи Црвене Звезде на својој трибини истакли огромну заставу Србије са грбом са четири оцила (једним од симбола „српства“).⁵⁵ Огромни (потенцијални) симбол нације који се вијорио италијанским стадионом дочекан је са одушевљењем у српској јавности, а саме Делије и данас радо истичу тај детаљ као врхунац навијачког спектакла на финалној утакмици⁵⁶. Како примећује Ричард Милс, истицање овог симбола вероватно је мало значило телевизијским гледаоцима широм Европе, који су тешко могли разумети

⁵⁵ Званична застава Србије у том моменту још увек је на себи имала комунистичку петокраку, а интересантно је приметити да је, за време трајања СР Југославије, од 1992. па све до 2003. државни стег није носио никакав симбол.

⁵⁶ Званичан сајт Делија овако описује догађај: „На стадиону Свети Никола владао је урнебес - хиљаде папирџа и ролни, балони, бакље, барјаци, огромна (27x50 метара) српска застава. Песма није утихнула до последњег судијског звиждука а весеље је трајало данима, како у Барију тако и у многим градовима широм бивше државе!“, према <http://www.oaza.rs/sport/delije/prica/>, посећено 12.03.2013.

симболичку игру која се тог тренутка одиграла на трибинама стадиона у Барију. Милс, међутим, такође истиче речи свог испитаника: „Навијачи су у том тренутку подржавали само једну државу – Црвену Звезду. Не Србију, не Југославију, ништа. Они су подржавали Звезду“ (Mills 2009, 1198). Иако ове речи несумњиво у великој мери осликавају реалност, са друге стране, Милс са правом наглашава да је застава која је истакнута и даље била српска, а не нека друга, као и да је то, колико год мало значило европским гледаоцима, био јасан знак остатку Југославије да је Звездин успех - успех Србије, а не заједничке државе (исто). Такође, чињеница да је европска круна београдског клуба слављена у великом броју градова бивше Југославије није указивала на дељену срећу у земљи „братства и јединства“, већ више на то да је већина Срба ван Србије навијала за Црвену Звезду. Остали, иако би вероватно констатовали приметно одсуство југословенских симбола и вишак оних српских, нису били превише заинтересовани за Звездине тријумфе, јер су у том тренутку бринули о пречим стварима.

Наиме, када је 10. априла 1990. године Дејан Савићевић у Минхену голом донео победу Звезди над Бајерном, у Хрватској је већ практично почињао рат. 31. марта те године, у догађају познатом као „Крвави ускрс“, на Плитвицама је дошло до првих оружаних борби између хрватске полиције и побуњених Срба на подручју које ће наредних година бити познато као Република Српска Крајина. Као резултат ових окршаја, погинули су хрватски полицајац и један мештанин српске националности. Југословенска народна армија (ЈНА) је интервенисала направивши тампон зону између сукобљених страна, а само дан након овог догађаја, српске области прогласиле су независност од Хрватске. Непуних месец дана након Звездине победе над Олимпицом, 25. јуна 1991. године Хрватска и Словенија проглашавају сецесију од Југославије, чиме, практично, ова држава престаје да постоји.

Из разговора са испитаницима у Загребу, сазнао сам да се за Звездину велику победу у Барију, у тренутку када се догађала, заправо није ни знало. Према њиховим речима, хрватски медији у том тренутку практично нису поклањали никакву пажњу догађајима из Србије, а ако и јесу, те вести нису имале никакве везе са фудбалом. Из њихове перспективе, оружана побуна и окупација дела (још

мало и званично) државне територије од стране одметнутих Срба из РСК представљали су више него довољан разлог да се о „успесима суседа“ апсолутно не води рачуна. Са друге стране, испитаници из Србије Звездин тријумф нису ни разматрали у контексту успеха југословенског, већ искључиво српског фудбала.⁵⁷ Уколико је било неке проблематизације овог догађаја, она је више функционисала унутар ривалитета Црвене звезде и Партизана. У том смислу, из испитаничких исказа, заиста се може закључити да нити једна нити друга страна нису сматрале да постоји било шта дељено у победи још увек званично југословенског фудбалског клуба.

Ако је за навијаче заиста, мање или више, постојало „само једанаест председника на терену“ (исто, 1198), у медијима је слика одавно била потпуно другачија. Наиме, успеси Црвене Звезде су веома брзо адоптирани у доминантни дискурс српског национализма, па је тако, рецимо, књижевник Петар Цацић изјавио: "Седамдесетих година, моји пријатељи и ја издвојили смо четири такве, репрезентативне институције новијег времена у савременом друштвеном животу Срба: САНУ, "Политика", издавач "Просвета" и Црвена звезда“ (Политика, 30.1.1989, према Čolović 2000). Слично, писац Брана Црнчевић у интервјуу листу Спорт истиче како је он навијач Партизана који навија за Црвену звезду, објашњавајући овај парадокс чињеницом да су Звездини успеси много значили Србима у дијаспори и Србима који су овде (Спорт, 26.12.1991, исто)⁵⁸. Такође, непосредно након Звездине победе, Политика у чланку под насловом „Црвена Звезда – српска Звезда“, истиче да је сам Свети Никола, по коме се стадион у Барију зове, помогао београдском тиму да оствари тријумф, наглашавајући како је овај успех од огромне важности за Југославију, али, пре свега за - Србију. (према Mills 2009, 1199).

Црвена Звезда је, дакле, у том тренутку у јавном наративу у потпуности била перципирана као симбол српства, служећи као више него репрезентативан пример успеха нације, и у том смислу бивајући у потпуности инкорпорирана у

⁵⁷ Да сам ова питања могао упутити раније, у време када се све дешавало, могуће је да би одговори били и разнороднији. Овако, већини испитаника заиста није ни пало на памет да је Црвена Звезда тада наступала као првак СФРЈ, нити им је, у том смислу, то уопште било важно.

⁵⁸ Чоловић у својој студији „Фудбал, хулигани и рат“ наводи мноштво примера из штампе који потврђују и наглашавају истицање Црвене звезде као симбола српства.

националистички дискурс, а колика је снага тог наратива и његово константно репродуковање видљиво је и данас. Тако је, на пример, на конститутивној скупштини овог фудбалског клуба 21. јуна 2012. године академик и песник Матија Бећковић нагласио: „Прилика је да обновимо градиво. Најважније српске институције су Српска православна црква, Српска академија науке и уметности, Црвена звезда и лист Политика. Увек су оно што је народ и веровао да јесу“ (Спортски журнал, 21.06.2012.). У сличном тону, председник београдског клуба Владан Лукић у обраћању навијачима Звезде објашњава: „Када год је било добро Звезди, било је добро и Србији. Црвена звезда је највећи српски бренд по коме се препознајемо у свету. Бити звездаш – значи бити Србин. Пробали су да нас униште, да као српски бренд наметну неке југословенске клубове, да преваре људе. Није им успело захваљујући милионима Звездаша. Није им успело јер ударити на Звезду значи ударити на Србију, а зна се како су у историји пролазили они који су нападали Србију!“ (Blic, 4.5.2010).

Примери које сам овде навео имали су за циљ да укажу на сву комплексност односа фудбала и ширег друштвено-политичког окружења, као и на брзину којом су се одређени догађаји одигравали. Стадион у служби националистичких политичких елита у Србији и Хрватској у овом контексту одиграо је јасну улогу – да на великој сцени, у живом преносу, у односу на важан симбол државе пренесе „поруку народа“. Иако је у самом корпусу људи који су посећивали стадионе постојала изразита хетерогеност политичких ставова, а свакако и извесна збуњеност, симбол попут огромне српске заставе на стадиону у Барију или звиждање химни сопствене државе били су, после свега, доминантна слика која је послата у јавност. Међутим, експлоатација ових упечатљивих момената у медијима, а у корист у то време доминантног националистичког дискурса, унификовала је догађаје, не остављајући простор за евентуалне другачије интерпретације. Од те тачке, може се рећи, фудбал на простору бивше Југославије, а пре свега у Србији и Хрватској, постаје трајно колонизован политиком. Навијачи у Хрватској након Максимира постају хероји нације, они који су започели рат и борбу за независну и слободну државу, док Црвена звезда, са друге стране, постаје „стуб српства“, симбол који безусловно окупља, на дискурзивном нивоу уједињујући „вечито подељену“ нацију. Тако, заправо, од

тренутка распада Југославије навијачи стичу значајан политички капитал и легитимитет, пре свега оличен у „патриотској аури“ која постаје неупитна, како за њих саме тако и за ширу јавност. Управо у том кључу треба тумачити везу фудбала и националног идентитета у деведесетим годинама, где ће навијачи и фудбал уопште играти важну улогу у политичким дешавањима како у Србији тако и у Хрватској.

Звезда, Србија, никад Југославија

Фудбал у „крњој Југославији“, састављеној од Србије и Црне Горе, веома је брзо осетио ефекте санкција које су овој држави уведене у мају 1992. године. Поред низа мера, које су се пре свега односиле на политички и економски домен, новоствореној држави уведене су и тзв. „спортске санкције“, чија последица је била забрана учешћа југословенских клупских представника и репрезентативних селекција у било ком међународном такмичењу. Праћен тешком економском кризом, ратним окружењем и сведен искључиво на домаћа такмичења, фудбал у СР Југославији убрзо је доживео нагли пад, праћен све слабијим квалитетом услед одласка најбољих играча у иностранство, али и све мањом и мањом посетом фудбалским утакмицама. Са друге стране, одлазак „виђенијих навијача“ српске сцене у рат у Хрватској и Босни такође је условио смањене активности на фудбалским стадионима, укључујући и оне везане за „национална питања“. Таква ситуација се, међутим, може посматрати и из једне друге перспективе. Наиме, политичка инструментализација навијачког покрета са краја осамдесетих и почетка деведесетих година је на изванредан начин испунила свој циљ распадом Југославије. Када су навијачи остварили „свој задатак“ у представљању „националне авангарде“, али и присуством у различитим војним и пре свега паравојним формацијама, потреба за њиховим ангажманом нагло је престала. Режим Слободана Милошевића је у том периоду водио на моменте крајње амбивалентну „националну политику“, која се протезала од моралне и војне подршке отцепљеној Републици Српској Крајини и Србима у Босни и Херцеговини, па до потпуног одсуства исте. Заступајући званичну тезу како „Србија није у рату“, власт у Србији је меандрирала између јасно националистичких позиција „одбране и заштите српског живља преко Дрине“ и

негирања било какве умешаности у конфликте у суседним државама. Милошевић је у том контексту за државе западне Европе и САД повремено представљао „балканског касапина“, али и „стратешког партнера“, односно „гаранта мира и стабилности на Балкану“, како је тадашњи председник Србије оквалификован након потписивања Дејтонског споразума којим се окончао рат у Босни и Херцеговини у децембру 1995. године.⁵⁹

Ако је званична политика државе у том тренутку и тврдила да „Србија није у рату“, свима осталима, па и фудбалским навијачима, је било више него јасно да су се неки ратови водили, и да су тим ратовима учествовали многи грађани Србије, добровољно или присилно. У том контексту, расположење на стадионима у односу на Милошевићеву власт постало је јасно негативно већ средином деведесетих година. Ако је национализам његове власти само неколико година раније и могао да међу фудбалским навијачима побере ако не отворене симпатије, онда бар прећутну подршку за део политике која је вођена, „издаја“ крајинских и босанских Срба, како се то перципирало у „патриотском“ делу јавности, била је кап која је прелила чашу. Потпуно укидање подршке Србима у отцепљеним областима Хрватске, које је резултирало акцијом хрватске војске под именом „Олуја“ у августу 1995. године, након чега је велика већина српског становништва била принуђена да напусти своје куће и избегне у Србију, сматрано је Милошевићевом издајом српских националних интереса. На сличан начин, ускраћивање подршке лидеру босанских Срба Радовану Караџићу и увођење тзв. „блокаде на Дрини“ у лето 1994. године није посматрано нимало благонаклоно преваходно од стране људи који су у том рату учествовали или су га подржавали, а многи чланови навијачких група у Србији припадали су управо тој категорији.

Са друге стране, фудбалски навијачи, ма колико игнорисани од стране власти којој више нису били потребни, нису преко ноћи изгубили неколико година раније стечени политички и патриотски капитал. Стадион је, када је једанпут

⁵⁹ Свесно се задржавам на веома површној слици догађаја из деведесетих година, немајући претензије да у овом раду шире улазим у питања узрока рата на просторима бивше Југославије, као ни на сам карактер режима у Србији. Преваходно ми је циљ да осветлим одређене карактеристике политичког система у СР Југославији и Србији у том периоду, и то само оне које се могу довести у директну везу са дешавањима у и око фудбала.

искоришћен у те сврхе, остао веома важна политичка инстанца а поруке које су одатле стизале биле су пажљиво ослушкиване у јавности.

Већ приликом избијања великих протеста 1996. године, различите навијачке групе су се, додуше не и званично, придружиле демонстрантима који су захтевали признавање резултата локалних избора на којима су тадашње опозиционе партије освојиле већину у многим градовима Србије. Једна од главних парола из тог периода која је гласила „'Ајмо, 'ајде, сви у напад“ била је заправо омиљена навијачка песма, превасходно на северној трибини стадиона Црвене звезде.

Избијање косовске кризе 1998. године а касније и НАТО интервенција у пролеће 1999. године бацили су фудбал и дешавања око њега у потпуно други план, али су догађаји који су уследили након тога вратили стадионе у сам центар политичких дешавања у Србији. Ако су демонстрације из 1996. године биле ненасилни протести против режима, политички бунт који је уследио током 2000. године имао је потпуно другачији карактер. Свеобухватна репресија коју је спроводио Милошевићев режим, почевши од убијања и хапшења политичких неистомишљеника па до насилног гушења сваког покушаја отпора, вратила је фудбалске навијаче на велику сцену, као ону снагу која је, у извесном смислу, недостајала тадашњој опозицији да се озбиљније супротстави све агресивнијем државном апарату. Навијачи су, са једне стране, били осведочене патриоте које су давале ту врсту легитимитета опозицији која је константно суочавана са оптужбама да је „издајничка“ и „плаћена из иностранства“. Са друге стране, у другим приликама не баш прихватљива склоност ка насиљу навијачке поткултуре, у овом политичком тренутку је опозиционим партијама представљала више него добродошлу „ударну песницу“ у борби са репресивним апаратом државе. Навијачи су, једноставно речено, у том тренутку били практично једина групација која је била вољна и спремна да се физички сукоби са полицијом. Једна од таквих прилика био је протест поводом затварања анти-режимске телевизијске и радио станице Студио Б у мају 2000. године, након чега су централне градске улице претворене у право бојно поље, а главну улогу у сукобима са полицијом имали су управо навијачи. Иако је сукоб био релативно ниског интензитета и трајао само једно вече, насилан одговор демонстраната на полицијски напад

означио је прекретницу у будућим дешавањима на политичкој сцени Србије који ће резултирати падом Милошевићевог режима 5. октобра исте године.

У том контексту, изузетно је значајно поменути утакмицу квалификација за Лигу шампиона Европе која је играна на стадиону Црвене звезде 27. јула 2000. године, где се београдски тим супротставио грузијском Торпеду. Тада је дошло до великог сукоба полиције и навијача Црвене звезде, и то након што су полицијске снаге упале на део северне трибине (што, иначе, представља кршење неписаног правила у односима полиције и навијача), реагујући на тада први пут отпевану песму „Спаси Србију и убиј се, Слободане“. Нереди на стадиону означили су отворени рат између навијача Црвене звезде и Милошевићевог режима, а ова песма је постала незванична химна свих опозиционих протеста против власти у непосредној будућности.

Фудбалски навијачи различитих клубова⁶⁰ били су значајнији учесници и у догађајима 5. октобра 2000. године, када је након вишедневних протеста на којима се окупљао огроман број људи, одржан централни митинг у Београду, након кога су избили сукоби грађана и полиције, који су резултирали Милошевићевим признавањем изборног пораза на председничким изборима од опозиционог кандидата Војислава Коштунице. Учешће навијача у „првим борбеним редовима“ врло брзо је достигло практично митски статус, а врло брзо након промене власти, у децембру 2000. године, водећи „демократски“ медиј Б92 на свечаности у културном центру Рех доделио је навијачима Црвене звезде награду за животно дело прогласивши их „херојима демократије“, уз следеће

⁶⁰ Иако навијачка обележја нису била претерано присутна тога дана на улицама Београда, било је познато да је на улицама велики број „ватрених фанова“ различитих фудбалских клубова. Мада је та чињеница била позната свима, у јавности је преовладао утисак да су главни „хероји револуције“ навијачи Црвене звезде. Иако није спорно да су „Делије“ заиста биле много активније у антирежимским деловањима него рецимо навијачи Партизана, то се пре може тумачити чињеницом да „Гробари“ никада нису имали ни приближан степен уједињености на трибини, и самим тим, капацитет за било какву организовану акцију био је драстично умањен. Са друге стране, чињеница да је дугогодишњи председник Партизана био Мирко Марјановић, премијер Србије и Милошевићев човек од поверења, у имагинацији јавности дефинисала је овај клуб као режимски. Тај сукоб између присталица Звезде и Партизана кулминирао је само десетак дана након 5. октобра, када је прекинут „вечити дерби“ због опште туче. Повод за немире били су транспаренти „Делија“ који су директно прозивали „партизановце“ за подршку Милошевићу, попут „Мирко у затвор, Партизан у другу лигу“ или „Гробари, срећан пут у Кину“.

образложење: „Момци који су се десет година супротстављали режиму, тукли се са милицијом док су остали спавали у својим кућама. То су Делије“.⁶¹

На овај начин практично је ревалоризован и додатно оснажен политички капитал који су навијачи имали у периоду распада Југославије. Овога пута они у перцепцији јавности нису били патриотски хероји, већ хероји демократске револуције. У суштини, међутим, мало шта се променило у природи и карактеру навијачког покрета током те деценије. Милошевић у, да тако кажем, навијачкој имагинацији, није био проблематичан због тога што је ратове водио, већ што их је изгубио. Усвајање ове поткултурне групе од стране тзв. демократске јавности истицало је у први план њихов допринос рушењу мрског режима, практично на исти начин инструментализујући фудбалски стадион као што је то био случај и почетком деведесетих година. Дајући им политички кредибилитет, нова власт је практично само продужила „тапију на патриотизам“ која ће се, поново верификована, истој тој власти вратити као бумеранг у годинама које ће уследити, преваходно кроз сукобе на трагу питања тзв. евро-интеграција и последица које таква политика доноси.

Како год било, догађаји од 5. октобра 2000. године условили су да фудбалски стадион и у наредној деценији буде једна од централних друштвених арена у Србији, а навијачи више него релевантан фактор на политичкој сцени земље.

Амбиваленција власти у Србији током деведесетих година у погледу тзв. „националних питања“ огледала се у још једној важној ствари. Наиме, и поред неупитне националистичке политике коју је водио, Милошевићев режим на симболичком плану нити једног тренутка није јасно изразио своје становиште по питању дефинисања онога што би се могло назвати мање или више заокруженим националним идентитетом. У суштини, „Милошевићев режим снажно се ослањао на реторику континуитета са социјализмом и југословенским идеалима толеранције и мултикултуралности, на тај начин поигравајући се и управљајући и пројугословенским и националистичким сентиментима грађана Србије“ (Vasiljević 2011, 67, Jansen 2005, 20-24).

⁶¹ Према <http://www.nspm.rs/komentar-dana/licemerje-i-neprofesionalnost-medija-druge-srbije.html?alphabet=I>

Занимљиво је приметити да је власт, а Милошевић нарочито, у веома ретким приликама уопште и децидно износила своје ставове о тзв. „националном интересу“, већ се то углавном чинило преко лојалних медија, чиме је, заправо, јасан став према овим питањима увек остао замагљен и подложен променама и манипулацији, понекад огромних размера, као што је већ горе поменута промена става према Србима у Хрватској и БиХ.⁶²

Након финалног распада некадашње Југославије, формирање државе истог имена али крњег састава у априлу 1992. године, између осталих, поставило се и питање националних симбола нове творевине. Задржавајући име Југославије, државна заједница која се састојала од Србије и Црне Горе се на неки начин одмах легитимисала као симболички наследник некадашње државе, супротно од тежњи осталих република некадашње СФРЈ, које су одмах приступиле „изградњи нације“ као примарном задатку. Симболи СРЈ тако су остали стара плаво-бело-црвена застава, са које је само скинута петокрака, као и химна бивше државе „Хеј Словени“. Веома је интересантно нагласити да су грађани Србије 1992. године имали прилику да се на референдуму изјасне о изгледу симбола Републике Србије. Референдум није успео због недовољног броја изашлих бирача, али је већинско расположење грађана који су узели учешће на референдуму било да химна буде „Марш на Дрину“, а да се на застави задржи петокрака!⁶³

Овај анахронизам, али и привидни диспарат са Милошевићевом националистичком политиком, такође су указивали на „неискреност“ режима када је у питању „национални интерес“. Међутим, у годинама док су трајале санкције, отпор оваквој симболичкој агенди није био превише видљив, с обзиром да су и прилике, бар оне званичне, у којима су се национални симболи истицали биле веома ретке.

На фудбалским стадионима питање симболике није било ни мало упитно. Југословенска застава се није могла видети практично никада, док је као незванична химна Србије „усвојена“ стара свечана песма „Боже правде“. Међутим, с обзиром да нити клубови нити репрезентативне селекције нису имали

⁶² Анализе медијских записа из тог периода види у нпр: (Tompson 2000, Đerić 2007, 2008b, Vasiljević 2008).

⁶³ Према http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije.html

право да наступају у међународним такмичењима, прилика да навијачи изразе свој став по овом питању практично није ни било. Ситуација се променила након укидања спортских санкција, и повратка југословенских / српских тимова на европску и светску сцену. Од тог тренутка, може се рећи, започиње прави „рат симбола“, који ће трајати практично све до отцепљења Црне Горе и *de facto* проглашења независности Србије 2006. године, а чија кулминација је виђена од 1996. године до пада Милошевићевог режима.

Однос према химни „Хеј Словени“ у периоду након распада бивше државе био је мање или више амбивалентан (Spasić 2003, 112). Велики број људи је према тој химни гајио извесна носталгична осећања, повезана са „мирнијим и срећнијим“ временима Титове Југославије, у оном смислу у коме то Великоња дефинише као „пасивну носталгију“ (Velikonja 2009, 376). Истовремено, стара химна је доживљавана и као својеврсни анахронизам, који, у реалности, више ни на који начин не реферише на реално стање. Са друге стране, значајан број људи ову химну је разумео као симбол комунистичке Југославије са којом би требало раскрстити једном за свагда, а велика већина посетилаца фудбалских утакмица у Србији је делила то мишљење. Што се тиче самих навијача, однос према Савезној републици Југославији и њеним симболима најбоље се може дефинисати преко слогана навијача Црвене звезде који је гласио: „Звезда, Србија, никад Југославија“. У том смислу, „Делије“ су чак и заузеле званичан став да се за репрезентацију организовано не навија све док се држава зове Југославија и док има симболе који реферишу на некадашњу државу⁶⁴.

Резултат овог „рата за симболе“ манифестовао се у томе што је током сваког интонирања химне пред утакмице репрезентативне селекције читав стадион звиждао и гласно негодовао. Временом, међутим, ова врста протеста против *ancien régime* постала је веома снажно средство бунта против актуелне власти. Звиждање химни више није било само средство да се испоље „национална осећања“ већ делотворан метод симболичког обрачуна са Милошевићевом влашћу, која је била перципирана као анахрона попут симбола „његове“ државе. Одговор власти на овај чин грађанске непослушности углавном се сводио на

⁶⁴ Према <http://www.oaza.rs/sport/delije/prica>

манипулацију и прећуткивање, тако што се, за време интонирања химне у директном преносу утишавао тон, тако да звиждање и негодовање нису могли допрети до телевизијских гледалаца.

Еклатантан пример овог приступа може се најбоље видети када се упореде снимци квалификационе утакмице за ЕУРО 2000 између СР Југославије и Хрватске, одигране 18. августа 1999. године, неколико месеци након завршетка НАТО бомбардовања. Први је скраћени петоминутни приказ меча са званичног *Youtube* канала Фудбалског савеза Србије⁶⁵, а други снимак утакмице емитован на Хрватској радио-телевизији (ХРТ)⁶⁶.

Уколико би се оба снимка прегледала искључиво тонски, стекао би се утисак да се ради о два потпуно различита фудбалска меча. Док на верзији коју презентује званично тело српског фудбала навијачи френетично певају „Југославија – Југославија“ и узвикују „Плави, плави!“, акустични утисак снимка са ХРТ-а доноси потпуно другачије чулне сензације, где много више доминирају узвици попут „Убиј усташе“. Приликом интонирања обе химне, и на једном и на другом снимку (с обзиром да је ХРТ преузимао пренос од Радио-телевизије Србије) се само на почетку могу чути заглашујући звиждуци, док потом тон бива пригушен како гласно негодовање не би отишло даље са стадиона, у складу са горепоменутом манипулативном стратегијом. Хрватски коментатор је том приликом објаснио гледаоцима да се „овде то тако уобичајено ради“, уз опаску како је „фућкање туђој и сопственој химни више недостатак кућног одгоја него политички став“.

Најзанимљивији детаљ меча био је заправо онај у коме је игра прекинута, и то због нестанка струје на стадиону. У преносу на РТС у том тренутку је пуштен блок реклама, док је на ХРТ камера све време пратила догађаје на потпуно мрачној Маракани. Врло неуобичајени догађај за једну фудбалску утакмицу, нарочито у екстремно наелектрисаној атмосфери која је у том тренутку владала на стадиону, отишао је у прилично неочекиваном правцу, јер се у директном преносу (на ХРТ-у, не и на РТС-у) могло чути громогласно скандирање „Слобо одлази!“

⁶⁵ Доступно на <https://www.youtube.com/watch?v=sLa6F0KgwZ0>, посећено 18.12.2013.

⁶⁶ Доступно на <https://www.youtube.com/watch?v=Fbujlzbbe8w>, посећено 18.12.2013.

Јасна порука публике упућена тадашњем председнику пропраћена је коментаром хрватског новинара да „људи овдје знају тко је крив што нема струје“.

Поређење ова два снимка указује на неколико ствари. Пре свега, и поред тога што је у питању била утакмица са „највећим непријатељем“ Хрватском, и то прва која се одиграла између две репрезентације након рата, публика је, прво звиждањем химни своје државе, а затим и скандирањем против Милошевића, јасно показала у ком правцу иде трансгресија. Ако су увредљиве паролe против хрватских фудбалера и биле очекиване у околностима када се није могло нити приближно говорити о нормализацији односа између две земље, „стадионски мегафон“ је истовремено упутио поруку шта мисли о држави у којој живи. Иако се тај став није могао чути у директном преносу на телевизији, бар не у Србији, политичка релевантност фудбала још једном је добила на снази.

Овај симболички рат око химне, који се континуирано понављао на свакој утакмици репрезентације на којој је свирано „Хеј Словени“, заправо је у великој мери одредио и каснији однос према националном тиму у Србији. Вишегодишњи отпор према државним симболима створио је, у извесном смислу, нелагоду великог броја људи према идентификацији са тимом који под тим симболима наступа. С обзиром да је иста химна, више по инерцији, све до 2006. године⁶⁷ и даље била симбол државе и након пада Милошевићеве власти, и однос навијача према репрезентацији остао је амбивалентан до данас, о чему ће више речи бити касније.

Хрватска: муке у националном рају

„Замислите да су Британију окупирали Аустријанци или Срби. Британци би неколико година гунђали, али би после неког времена почели да заборављају да су икада били слободни, те би се тетурали уз њих, сваке године заостајући још више за Немцима. Али, ако би после неколико стотина година одједном добили слободу, било би им драго. Рекли би да ће британска нација поново постати

⁶⁷ У разговору са некадашњим репрезентативцем Иваном Ергићем сазнао сам да је он био једини који је певао „Хеј Словени“ на Светском првенству у Јужној Африци 2006 године. Према његовим речима, играчи су га због тога „чудно гледали“. Како год било, са тадашњом државном химном, као што показују снимци бројних утакмица, слабо су се идентификовали и сами фудбалери, а не само навијачи.

славна, баш као онда кад је на њеном челу био Џон Мејџор. Подигли би статуу Мејџора на коњу на главном тргу, а Манчестер јунајтеду, кога би Аустријанци преименовали у Рапид Манчестер, био би враћен стари назив. Неколико година би се на свакој канцеларији вијориле заставе Уједињеног Краљевства. Али, после неког времена људи би почели да заборављају да су икада били окупирани, па би се опет тетурали, сваке године заостајући још више за Немачком“ (Kuper 2007, 258).

На овај начин енглески писац Сајмон Купер почиње своје поглавље о ситуацији у Хрватској средином деведесетих година, непосредно након завршетка Домовинског рата, у јеку владавине покојног председника Фрање Туђмана. Куперов опис савршено осликава и осећање навијача Динама из Загреба, који су у том тренутку водили љуту битку са тадашњим „поглавником“, у покушају да поврате старо име клуба, у међувремену од стране власти преименованог 1991. године најпре у ХАШК Грађански, а затим две године касније у Кроација (Vrcan 2003, 201).

Тај чудни сукоб председника државе и једне навијачке групе у великој мери одражава слику хрватског друштва у деведесетим годинама. Већ од самог почетка борбе за отцепљење од СФРЈ, нова хрватска власт на челу са председником Туђманом увидела је важну улогу спорта у процесу легитимизације независности. Тако је већ у лето 1990. године, неколико месеци након освајања власти, организација Европског првенства у атлетици у Сплиту искоришћена за снажну промоцију независне државе, упркос чињеници да је Хрватска у том тренутку још увек била чланица некадашње федерације. Стадион у Сплиту био је окићен хрватским заставама са шаховницом, уз видљиво одсуство симбола СФРЈ, док је Туђман истицао како је ова манифестација „права прилика да се Хрватска прикаже свету“, да „покаже демократску зрелост“ и потцрта чланство Хрватске у „добром, старом, европском цивилизацијском току“ (Brentin 2013, 5). Неколико месеци касније, 16. октобра 1990. године, организована је грандиозна прослава враћања статуе симбола хрватске нације Бана Јосипа Јелачића на централни градски трг у Загребу,. У склопу манифестације, само дан касније, одигран је и меч између репрезентације Хрватске и националног тима САД, која се рачуна као прва међународна утакмица коју је одиграло тим ове, у том тренутку, још увек

чланице СФРЈ⁶⁸. Том приликом је хрватски тим први пут наступио у дресовима дизајнираним на основу грба са шаховницом, а меч је виђен као „неизбрисиви знак међународног признања Хрватске у демократском свету“ (исто, 6).

Коришћење спорта у сврху легитимизације и промовисања младе нације у Хрватској било је, дакле, веома заступљено раних деведесетих година, а у том „подухвату“ огромну улогу имали су и навијачи, и то, како је показано раније, не само у симболичком контексту. Након максимирских догађања, стекавши политички и национални легитимитет, навијачи различитих хрватских клубова су били једни од првих који су ступили у редове хрватске војске у настајању у тренуцима када су 1991. године започели сукоби на територији ове земље (Vrgas and Lalić 1999).

Ова „љубав“ између хрватског председника и навијача Динама из Загреба, међутим, није трајала дуго. Иако је конфликт почео као, како каже Врцан, породична свађа унутар исте хрватске националистичке идеолошке формације којој су припадали и Туђман и БББ (Vrgas 2002, 61), ствари су се веома брзо отеле контроли и ескалирале у отворени сукоб који је довео до помало бизарне ситуације да председник једне државе комуницира са поткулурном групом која је по дефиницији маргинална, бар у политичком смислу.

„Рат за име“, дакле, избио је као резултат Туђмановог настојања да, као и у свим осталим сферама, „очисти“ све стварне или наводне трагове комунистичке прошлости. У том смислу, име „Динамо“ се хрватском председнику учинило као један од управо таквих примера. Испрва је име промењено у прилично немогућу сложеницу ХАШК Грађански, која је требало да у себи уједини два најпопуларнија загребачка клуба пре Другог светског рата. С обзиром да овај назив није наишао на позитиван одзив у јавности, врло брзо је одлучено да некадашњи Динамо понесе само име државе – Кроација. Туђман је своју одлуку образложио на следећи начин: „Постоји Динамо у Москви, Кијеву, Минску, Тбилисију, Букурешту, Дрездену, Тирани и Панчеву. Али не и у Загребу“,

⁶⁸ Занимљиво је да је истог дана играна и утакмица младе репрезентације СФРЈ, у којој су наступиле будуће велике звезде хрватског фудбала, попут Звонимира Бобана, Роберта Јарнија, Давора Шукера и Роберта Просинечког.

додајући да „његов“ клуб не може носити име које се везује за „стаљинизам, болшевизам и репресију“ (Brentin 2013, 10).

У складу са „патриотским“ вредностима које је делио са навијачима Динама, Туђман је очекивао да ће овакав потез наићи на одобравање његових верних савезника у борби за независност Хрватске. Догодило се управо супротно – навијачи загребачког клуба су се отворено побунили против промене имена. Ова наизглед парадоксална ситуација свакако се не може тумачити у оквирима некакве претпостављене трансформације БББ у југо-носталгичаре и браниоце комунистичког наслеђа. Управо супротно, за навијаче је баш име „Динамо“ било симбол „хрватства“ и њихове борбе за нацију и домовину, у којој су многи од њих изгубили и животе. Насилна промена имена од стране председника републике у том смислу сугерисала је да „промена режима није значила и промене у политичкој пракси“ (Bellamy 2003, 118). Да се неће радити само о краткотрајној „размирици међу пријатељима“, показала је навијачка акција у пролеће 1993. године, у којој је на стадиону Максимир запаљена тренерска клупа и свечана ложа.⁶⁹ Искрено чуђење и љутња Туђманове власти оваквом реакцијом навијача може се илустровати и речима председника Хрватског олимпијског комитета, који је, поводом ових догађаја али и све учесталијих сукоба међу различитим навијачким групама у земљи, прокоментарисао како „више не би требало да долази до насиља међу навијачима у независној Хрватској, с обзиром да више нема етнички хетерогене публике“ (Vrcan and Lalić 1999, 183). Још илустративнији је био бес самог председника Туђмана, који је, приликом једног предизборног скупа, угледавши групу навијача који су скандирали „Динамо – не Кроација“, ступио у комуникацију са њима довикнувши им „Ако хоћете Динамо, идите у Србију!“ (Kupec 2007, 262). Сукоб на линији БББ – Туђман отишао је чак и толико далеко да се председник обратио директно навијачима, покушавши да им објасни како би „само име 'Динамо' подсетило западни свет да се још увек нисмо потпуно ослободили болшевичког и балканског наслеђа“ (Vrcan and Lalić 1999, 182), напомињући како су за повратак старог имена само оне снаге које се противе слободној, демократској, независној и међународно признатој Хрватској.

⁶⁹ Према <http://www.badblueboys.hr/feljton-kronologija-jednog-ludila-1-dio/>, посећено 03.05.2013.

„Ако им се ово дозволи, они ће ићи још даље, а ми нећемо дозволити дестабилизацију наше независне Хрватске“ (Bellamy 2003, 119).

Сукоб између некадашњих сабораца у овом контексту интересантан је на више начина. Први, и најочигледнији, јесте велики напор државе да преко спорта константно репродукује и хомогенизује национални идентитет. Настојећи да кроз промену „комунистичког“ имена очисти и последње трагове „мрске прошлости“, оличене у „стаљинизму“, „бољшевизму“ али и припадности Балкану, Туђман је заправо, као и у већини других сфера, само имплементирао сопствену визију изградње нације. У овом случају, међутим, избио је спор око различитих концепција како би та нација требало да изгледа, и које симболе да има (в. исто, 121). Иако се по суштинским питањима нису превише разликовали, навијачи Динама су својим отпором према Туђмановом насилном чину промене имена јасно указали да ауторитарни стил владавине који га је одликовао не може да буде априорно прихваћен, и да председник нема дискреционо право да креира апсолутно сваки сегмент социјалне реалности према свом нахођењу. Мада је у својој суштини ово био сукоб унутар истог, националистичког дискурса, он је указао на чињеницу да је ауторитарно наметање „једине исправне“ путање у овом случају довело до апсолутног неуспеха државе да спроведе сопствене визије. Оно што је можда и најзанимљивије у овој епизоди „рата око симбола“ државе са навијачима јесте да је можда и највидљивији отпор углавном неупитној концепцији *nation-building*-а коју је нудио Туђманов режим, дошао од стране фудбалских навијача, чиме су они, можда и парадоксално, како примећује Врцан, одиграли важну улогу у креирању и снажењу улоге цивилног друштва као коректива ауторитарној власти (Vrcan 2003, 215). Бесна и крајње непримерена реакција самог председника и других представника власти указује на то колику је улогу фудбал имао у пројекту изградње младе хрватске нације, као и очигледно снажан политички утицај који су навијачи имали у друштву. Са друге стране, заправо, разговор са једним од испитаника у Загребу који је био веома активан током „борбе за Динамо“, показао је да су и сами навијачи били искрено изненађени гневном и у суштини претераном реакцијом државе на једну, како се он сам изразио, безначајну ствар. Дошавши у позицију да уопште комуницира са њима, Туђман је навијачком покрету дао огроман политички капитал, који ни они

сами нису очекивали, нити су га, како ми је овај испитаник рекао, превише и тражили. Ипак, рат око имена се прекомерно продужио све до Туђманове смрти у децембру 1999. године, након чега је неколико месеци касније његова партија ХДЗ изгубила изборе, а једна од првих „реформи“ нових власти је била враћање имена „Динамо“ загребачком клубу. Ова дуготрајна битка је у хрватском друштву, које се годинама све више окретало против Туђманове аутократске власти, послужила као симбол анти-режимског отпора, и, слично као и у Србији, навијачком покрету донела ореол „хероја борбе за демократију“ и јасно дефинисан политички легитимитет.

Ако Туђман већ није могао имати Динамо, уместо њега је ту била фудбалска репрезентација, чији успеси током деведесетих година су хрватском режиму служили као идеалан полигон за промовисање снаге и полета младе националне државе. Спорт и спортисти су током трајања Домовинског рата од стране власти били перципирани као амбасадори који промовишу „нашу ствар“, ширећи „истину о праведном рату“ у свету. У том светлу, позната је изјава тенисера Горана Иванишевића који је 1992. године овако описао своју улогу у рату за независну Хрватску: „Ја сам ратник на терену. Рекет је моје оружје“⁷⁰ (в. Brentin 2013, 6-7).

Ова улога ултимативних националних хероја коју су спортисти у Хрватској, мање или више вољно, преузимали почетком деведесетих година репродуковала се и на фудбал, где су фудбалери попут Звонимира Бобана или Давора Шукера, који су играли за велике европске клубове, посматрани као оличење „правог хрватског духа“ и истински представници „наших у свету“ који тамо не репрезентују само себе већ и читаву државу (в. Wilson 2006).⁷¹

Ипак, колико год да су успешни појединци попут тенисера, кошаркаша или фудбалера могли бити употребљени за потребе пројекта изградње нације, ништа се не може мерити са мобилизационом снагом коју у овом контексту има

⁷⁰ Види <http://sportski.net.hr/njemacki-mediji>

⁷¹ На сличан начин су перципирани и спортисти у Србији. Тако је, рецимо, кошаркаш Владе Дивац, који је имао успешну каријеру у САД, у локалној јавности виђен као „прави Србин“, човек који говори истину о нашој земљи. У условима изолације и негативног става светске јавности према Србији, овај кошаркаш је виђен као један од ретких позитивних примера онога што је земља могла да понуди у односу на „свет“. (в. Ђорђевић 2007).

репрезентација једне државе и њени наступи на великим светским такмичењима. У том контексту, учешће хрватског националног тима на њиховом првом великом такмичењу, Европском првенству 1996. године, представљало је посебан догађај у историји како хрватског спорта, тако и младе хрватске државе. Репрезентација је на овом првенству остварила завидан успех, ушавши у четвртину финала, а да је у питању било ипак нешто више од фудбала сведоче и речи Славена Билића, тадашњег репрезентативца али и фудбалера који се никада није одликовао националистичким изјавама: „Знали смо да је крвави рат иза нас. Туђман нам је рекао да ћемо тамо бити амбасадори Хрватске (...) ОК, постојала је екстра мотивација када чујеш државну химну, а нарочито када видиш реакцију код куће“ (исто).

Међутим, еуфорија око националног тима након Европског првенства 1996. године није ни приближно упоредива са оном која је настала након освајања трећег места на Светском првенству у Француској 1998. године. Хрватска репрезентација је на путу до полуфинала победила Немачку, а након пораза од будућег шампиона Француске, у мечу за треће место савладала тим Холандије. Овај успех послужио је већ посрнулом Туђмановом режиму да спортски успех капитализује као успех читаве нације, замагљујући чињеницу да земљи на осталим социјалним пољима и не иде тако добро.⁷²

Успех националног тима у том смислу је представљен као „сублимација националног карактера, културе и колективне воље и снаге“ (Brentin 2013, 7), а речи председника Туђмана како „фудбалске победе обликују национални идентитет исто онолико колико и рат“ (Bellamy 2003, 113) указују на важност коју је у том тренутку фудбал имао како за нацију тако и за власт која је настојала да тријумф репрезентације капитализује као свој, стварајући метонимијску везу између „оца нације“, народа и њихових репрезентата на фудбалском терену. Речима капитена Звонимира Бобана: „Председник је отац свих ствари које Хрвати

⁷² У том тренутку преговори за пријем у чланство Хрватске у ЕУ били су „на леду“, делимично због невољности режима да процесуира злочине у операцијама „Бљесак“ и „Олуја“, али и због Туђмановог одбијања да учествује у заједничкој регионалној политици са осталим земљама западног Балкана, укључујући и Србију, што је био један од основних захтева ЕУ. Изолационистичка политика и ауторитарни начин владавине тадашње власти у Хрватској, као и не баш сјајна економска ситуација, нису обећавали светлу будућност Туђману и ХДЗ-у. (в. Bellamy 2003, 113, Brentin 2013, 8).

воле, па тако и отац нашег националног тима“ (Brentin 2013, 7). И селектор репрезентације Мирослав Ђиро Блажевић је успех својих изабраника објашњавао више кроз специфичну атмосферу која је у тиму постојала, него кроз саме техничке или тактичке способности екипе: „Имао сам дивне играче, препуне патриотских осећаја, играче који су били спремни да ураде велике ствари за своју земљу. Једна од највећих предности које Хрватска има у спорту јесте то осећање патриотизма“ (Wilson 2006).

Велики спортски успех такође је прослављен достојно. Пред масом већом од сто хиљада људи, Туђман се лично обратио играчима, напомињући како је свих осам милиона људи из матице и дијаспоре стајало иза њих. „Дали сте велики допринос у јачању репутације Хрватске у свету. Ваш фантастични успех је огроман допринос хрватској независној држави“ (в. Brentin 2013, 7, Bellamy 2003, 116).

Хомогенизујући потенцијал фудбала у овом случају искоришћен је до максимума. Медијски наративи који су пратили Светско првенство уздизали су национални тим у неслућене висине, наглашавајући тимски дух, братство и заједничку свест о томе да је сваки успех који они на терену постигну истовремено и успех сваког Хрвата на свету. Логична еуфорија која је, уз снажну медијску подршку, настала широм земље, међутим, директно је искоришћена од стране власти за потцртавање не само успеха нације, већ и онога ко је, следећи доминантан јавни дискурс у Хрватској тих година, најзаслужнији за та достигнућа – председника лично. Ако је, мање или више, очекивано да се велике спортске победе политички капитализују кроз реафирмацију националног заједништва, у овом случају је тај механизам искоришћен практично за оснаживање култа једног човека, „оца свега оног што Хрвати воле“, председника Туђмана.

Међутим, као и у многим другим случајевима, оваква врста присвајања спортских успеха функционише са ограниченим дометом. Као што је војна хунта у Аргентини настојала да из тријумфа своје репрезентације на Светском првенству 1978. године (в. Archetti 2006, 141-146) добије политичке поене који ће замаглити постојеће проблеме у друштву и општи терор који је довео до смрти и нестанка хиљада људи, тако је и хрватска власт покушала да, упркос бројним неуспесима на спољном и унутрашњем плану и све већем отпору аутократском начину

владавине и култу личности, стекне политичку добит апропријајући један спортски успех као своје достигнуће. Посежући за практично једином картом која му је преостала, национализмом, Туђман је настојао да кроз неупитну подршку фудбалској репрезентацији, тај колективни занос поистовети са ониме што се чинило као једина неупитна тачка његове владавине – допринос остваривању хрватске независности. Таква стратегија је у политичком смислу имала краткорочан успех – опијеност успехом репрезентације, односно, у званичном тумачењу, читаве нације на челу са њеним „оцем“, трајала је релативно кратко и Туђманова власт се, попут аргентинске војне хунте, убрзо урушила под теретом унутарњих проблема са којима се суочавала. Ипак, као последица оваквог дискурса у јавности остало је нешто много дугорочније. Ако Туђман није успео да креира неуништиви култ личности користећи национални тим као метафору за себе самог, оно што њему и медијима који су му били блиски јесте пошло за руком је да фудбалску репрезентацију створи истинским представником хрватске нације. Ако се сто хиљада људи окупљених на Тргу Бана Јелачића и није, како је Туђман желео, идентификовало са његовом „држава, то сам ја“ политиком, стварање чврсте симболичке везе између фудбалског националног тима и саме нације остало је као трајан резултат првих година хрватске независности и пројекта изградње нације који је те процесе пратио.

Србија и Хрватска: више од игре

„Ништа не успева тако добро као успех“, каже помало цинична британска пословица. Следећи ту мудрост, може се закључити да би, у случају слабих издања хрватске репрезентације, и интерес људи за овај спорт био далеко нижи. Исто важи и за репрезентацију СР Југославије током деведесетих година; да је, којим случајем, генерација Михајловића, Мијатовића и осталих постигла бар приближан успех оном који је пошао за руком Хрватској, могуће је да би однос према националном тиму био другачији.

Овај аргумент се, наравно, може узети у обзир, али онолико колико и поменута пословица – истинит је али ирелевантан за анализу. Свакако да би у Лихтенштајну или на Фарским острвима било прилично бесмислено настојати да се кроз фудбал хомогенизује било какав колективни идентитет. Као што би, на

исти начин, био прилично јалов посао да се у Србији у те сврхе користи хокеј на леду. Успешан или неуспешан, фудбал је у некадашње две југословенске републике широко раширен, релевантан и популаран, и у том смислу представља логичан избор за потенцијалну инструментализацију. Оно што мене превасходно занима јесте на који начин и са којим успехом је овај спорт функционисао као агенс у пројектима изградње нације у Србији и Хрватској крајем осамдесетих и током деведесетих година двадесетог века.

Но, пре него што се вратим на тему, желим да направим једну малу дигресију. Иако се овај рад бави углавном фудбалом, а не и другим спортовима, на овом месту је важно истаћи неколико ствари. Када се већ говори о успеху, треба напоменути да је СР Југославија у другој половини деведесетих година постизала сјајне резултате у, на пример, кошарци. Тријумфи репрезентације на Европском првенству 1995. и 1997. године, као и на Светском првенству годину дана касније изазвали су велику националну еуфорију и праћени су и слављени широм земље. Кошаркаши су перципирани као национални хероји, а дочецима након повратка са великих такмичења присуствовао је огроман број људи. Победа на првенству 1995. године издваја се по ерупцији одушевљења нације, јер је то била прва медаља коју је национални тим освојио након укидања спортских санкција. Такође, у овом контексту важно је истаћи и тријумф СР Југославије над Хрватском у четвртини финала европског шампионата 1997. године, када је Александар Ђорђевић у последњој секунди донео победу свом тиму, што је у српској јавности дочекано са посебним пијететом с обзиром да је побеђен „највећи непријатељ“. Логично је да су ови успеси „златних кошаркаша“ максимално експлоатисани у српској јавности, у најбољем *panem et circenses* маниру, доносећи тренутке радости грађанима економски и у сваком другом погледу девастиране државе. Колико год је, међутим, кошарка могла бити популарна било у Србији или у Хрватској, овај спорт нема нити може имати приближно хомогенизујући капацитет као што га поседује фудбал. Аргументација за овакав став може бити различита. Рецимо, ватерполо, као веома трофејан спорт у Србији, свакако не би био то што јесте да репрезентација редовно не осваја трофеје. У поређењу са овим спортом, фудбалски успеси националног тима практично ни не постоје, али ова игра, упркос томе, и даље опстојава и окупира

пажњу највећег броја људи. Ако би се у обзир узела кошарка, могло би се размишљати у правцу тога како је могуће да већ више од десет година у овом спорту постоји регионална лига, у којој учествују клубови са простора читаве бивше Југославије, укључујући и српске и хрватске, а инциденти који су се дешавали на утакмицама могу се, нарочито у последње време, пребројати на прсте једне руке (и даље је на снази правило о забрани присуства гостујућих навијача, али је довољно погледати неку утакмицу ове лиге па видети да, осим повремених вербалних вређања, било какве тензије заправо и нема). Са друге стране, на било какав помен регионалне фудбалске лиге званичници фудбалских савеза, иако прихватају да би то у теорији могла бити добра идеја, немају нити најмању сумњу да се ради о крајње нереалном пројекту, превасходно из безбедоносних разлога. Навијачке групе о овој теми не желе ни да разговарају, наглашавајући да ће учинити све да такву идеју сасеку у корену. И у разговору са испитаницима у Београду и Загребу чуо сам слична мишљења. Било да су у питању навијачи или стручњаци, идеју о формирању ех-YU лиге скоро нико није сматрао прихватљивом, превасходно из разлога немогућности обезбеђивања таквих догађаја. Иако су ми неки од испитаника у Загребу рекли да им недостају гостовања попут оних у Београду, децидирано ми је наглашено да „играње у заједничкој лиги са Србима не долази у обзир“, и то превасходно из разлога јер не желе било шта што би макар мало подсећало на Југославију. На моје питање како је то било могуће реализовати у кошарци, лаконски одговор је гласио да је у питању „само кошарка“.

У том контексту, и мој аргумент гласи да је фудбал ипак – фудбал. Колико год националне еуфорије могла донети златна медаља са неког кошаркашког, ватерполо или одбојкашког првенства, ма колико се „нација“ радовала успесима тенисера Новака Ђоковића, ови спортови напросто, бар у културном контексту који је предмет истраживања, немају мобилизаторски потенцијал који би могао да истински хомогенизује нацију. Светско првенство у фудбалу, и када не учествује домаћа репрезентација, представља истински спектакл који прати огроман број људи. У случају када игра и „наш“ национални тим, макар и без икаквих изгледа на успех, еуфорија је на изразито високом нивоу, а свака утакмица подиже ниво

„националног адреналина“ до много већих граница него када је у питању било који други спорт.

У крајњој линији, дешавања са краја осамдесетих година свакако су условила каснију улогу фудбала везану за конструисање националног идентитета у Србији и Хрватској, али није случајно да се национална хомогенизација и међуетнички сукоби везују управо за фудбалске стадионе, а не за, рецимо, кошаркашке дворане. Следећи Армстронгову идеју да фудбалски навијачи често јавно изражавају мишљење о културном стилу, расама или половима са којима се милиони слажу, али се једва или никада не усуђују да изразе (Armstrong 1998, 301), мишљења сам да је оно што се дешавало на стадионима широм бивше СФРЈ средином осамдесетих година представљало аутентичну трансгресију унутар културног и политичког контекста који је такав дискурс омогућавао, али у том тренутку још увек не и охрабривао. Тек након што је препозната могућност за инструментализацију, може се говорити о „одозго надоле“ утицајима на фудбалску културу, али сам склон тврдњи да је, на самом почетку, пре хомогенизацијски потенцијал фудбала био тај који је отворио простор да навијачи постану релевантни политички актери препознати од стране носилаца моћи, него што је локална елита заиста имала реалан утицај на њих. Та трансгресија, када се једном појавила, могла је бити искоришћена на више начина. Да је, рецимо, уместо Маргарет Тачер, у Британији почетком осамдесетих година на власт дошао тадашњи пандан Лењину, фудбалски навијачи вероватно не би били третирани као хулигани већ као хероји радничке класе, а уместо *Football Factory*-а и сличних серијала о насилним навијачима би гледали савремену верзију „Оклопњаче Потемкин“ под именом, нпр, „Хероји са Енфилда“. Исто тако, национализам фудбалских навијача у СФРЈ крајем осамдесетих могао је бити потпуно одбачен од стране носилаца политичке моћи и сузбијен сличним методама као што је то био случај у Британији. Али, као што су фудбалски навијачи у Енглеској постали хулигани, тако су у Србији и у Хрватској промовисани у националне хероје. А када је ово „херојско време“ прошло, и када су на дневни ред дошле другачије политичке агенде, хегемонијске битке су за последицу имале да се некадашње „националне узданице“ претворе у хулигане,

али и да се, према потреби, њихов „патриотски капитал“ поново искористи у различите сврхе, о чему ће бити речи касније.

Било како било, улога фудбала у наступању нове, пост-мултинационалне политичке ере коју је одликовала свеобухватна „национализација“ политичког простора (Vrbaker 1996, 3), и у Србији и у Хрватској била је веома значајна. Са једне стране, на почетку деведесетих година, доминантни јавни наратив величао је Црвену звезду као носиоца „српскости“, идентификујући овај фудбалски клуб са читавом нацијом и настојећи да њене успехе инкорпорира у пожељну слику о националној величини. С обзиром да је национална селекција у том тренутку и даље била југословенска, а званична политика власти била је очување Југославије, репрезентација није могла да преузме улогу пожељног симбола, унутар наратива који је, упркос прокламованој политици, био преовлађујуће националистички.

У Хрватској су, са друге стране, на самом почетку, ову хомогенизујућу улогу имали и клубови и национални тим. „Хрватство“ Динама и Хајдука, као два највећа клуба у земљи, доказивано је у свакој прилици, од максимирских дешавања па до паљења југословенске заставе у Сплиту. Такође, за разлику од Србије, власт у Хрватској није наступала са амбивалентне политичке позиције, већ је врло отворено и свесно радила на изграђи нације, где је и фудбалски тим имао своју важну улогу. Већ од прве „званичне“ утакмице са САД, постао је идентификациони маркер кроз кога је било једноставно пласирати нову „симболичку реалност“, у којој нема места за било шта што подсећа на ружну комунистичку прошлост.

Каснији развој догађаја, током деведесетих година, показује неке специфичности, веома интересантне за компаративну анализу. Наиме, као што смо видели, Туђманово настојање да спроведе наглу и первазивну „национализацију“ јавног и приватног живота (в. исто, 20), кроз коју је наметао сопствену визију како би та „нација“ требало да изгледа, наишло је на отпор који је резултирао отвореним ратом око имена „Динамо“. У том смислу, овај фудбалски клуб, иако је за навијаче управо под тим именом представљао симбол хрватског националног идентитета, у доминантном јавном дискурсу под директном контролом власти, није могао да има неупитну хомогенизујућу функцију. Тој сврси је много боље

служио национални тим, нарочито после успеха 1996. и 1998. године. Мада је Туђманова манипулација успесима репрезентације у сваком случају наилазила на различите врсте отпора, може се рећи да је подршка „ватренима“ била практично консензуална. Идентификација са националним тимом, у смислу коме је овде разматрам, на симболичком плану била је веома изражена. Символи нове, независне Хрватске, прихваћени су практично у потпуности, а успеси репрезентације снажно су инкорпорирани у темеље пројекта изградње нације.

Са друге стране, амбивалентан однос Милошевићеве власти према било каквом питању националне симболике у Србији у великој мери се одразио на улогу фудбала у контексту пројекта *nation building*-а. Наиме, касних осамдесетих и раних деведесетих година двадесетог века јавни и политички простор Србије у огромној мери био је колонизован наративима о нацији, превасходно кроз процесе повратка традицији (Наумовић 1994, 1995, Прошић-Дворнић 1995, Ћоловић 2007, Малешевић 2006, 2008). Тај процес превасходно се одвијао кроз посезање у већ постојећи арсенал значења конструисаних у XIX веку у време националног буђења, при чему су "једноставно селектирани, поново повезани и активирани поједини елементи већ познатог и опробаног репертоара, али су им, у промењеном контексту и значења била сасвим другачија" (Прошић-Дворнић 1995, 307). У овом својеврсном „насиљу идентитета“ (Малешевић 2008), на сличан начин као и у Хрватској, централни наратив читавог јавног дискурса постала је нација. Међутим, за разлику од Хрватске, где су се ти процеси одвијали не само уз подршку већ и кроз директно деловање власти, специфичност ситуације у Србији, као што сам и раније нагласио, огледала се у томе што сам режим, бар на симболичком нивоу, овај национални наратив никада није претворио у званичну политику. Док је у Хрватској питање истицања нове националне заставе и свирања „старе хрватске“ химне било од централног значаја, у Србији, која је, заправо, и даље егзистирала под именом Југославије, ова врста симболичког самодефинисања, након неуспелог референдума, више практично није ни била на дневном реду. „Национализација“ читавог јавног простора свакако и неупитно се вршила не само уз подршку већ и кроз директно деловање Милошевићевог

режима, али, да се тако изразим, кроз неформалне канале, док је званична позиција на извештајан начин остајала крајње неодређена.⁷³

Можда и најбољи пример да се илуструје ова, у симболичком смислу, крајње недефинисана идеолошка позиција јесте једна песма, веома популарна у медијима током НАТО интервенције 1999. године. Овај пример врло је интересантан за анализу с обзиром на огромну распрострањеност нумере у тренутку највеће могуће хомогенизације нације, током трајања ратног сукоба. Реч је о песми „Волимо те отаџбино наша“, написаној 1997. године за потребу прославе Дана војске. Када је започело бомбардовање Србије, ова композиција је обилато коришћена као механизам за подизање „патриотског морала“ у оквиру режимске пропаганде на огромном броју електронских медија укључујући и државну телевизију, као и на различитим јавним скуповима. Део текста песме који ћу овде цитирати гласи: „Вековна знамења украс су нашег строја / тробојка напред вијори, застава твоја и моја. Волимо те отаџбино наша. Са нама си сигурна / са нама си јача, са именом твојим у срцу и војска корача“.

Први поглед на текст указује да је реч о класичној патриотској нумери, чији је циљ подизање морала и јачање угледа војске у народу. Чињеница, међутим, да је баш ова песма изабрана да буде ултимативни музички оквир режимске пропаганде током бомбардовања, указује да то свакако није био случајан одабир. Референце које се користе припадају класичном националистичком репертоару, са призивањем вековних знамења, заставе, отаџбине и војске као симбола који нас све уједињује. Међутим, ако се дубље обрати пажња на текст, постаје јасно да је реч о плутајућим означитељима, у које је могуће учитати буквално било које значење. Вековна знамења позивају се на традицију, али није јасно коју, док тробојка која вијори може бити и српска, и црногорска и југословенска, али и француска или италијанска, док се име отаџбине о којој је реч нигде не помиње.

⁷³ Чињеница да је Милошевићева партија СПС проистекла из некадашњег Савеза комуниста свакако је одиграла значајну улогу у овој врсти својеврсне „идеолошке мимикрије“, за разлику од Туђмановог ХДЗ-а, који је на власт дошао искључиво на основу националистичке агенде. Милошевићев тријумф на првим вишестраначким изборима у Србији 1990. године, поред јасне националистичке реторике се у великој мери базирао и на заузимању „умерене позиције“ која се бар формално залагала за очување Југославије, чиме је СПС настојао да се дистанцира од „авантуристичких националиста“, како су називане опозиционе партије попут, рецимо, Српског покрета обнове.

Ако се узме у обзир да је тадашња војска носила име Војска Југославије, и да је представљала оружане снаге заједничке државе Србије и Црне Горе, јасно је да је се песма односи управо на њу. Међутим, апсолутно одсуство било какве јасне референце, па макар и на Југославију, јасно говори о потпуној идеолошкој неодређености тадашње власти у Србији. Иако у потпуности контаминирана националистичким дискурсима, што је донекле и разумљиво у периоду док на територији земље траје рат, пропагандна машинерија на изванредан начин свесно бира идеолошки неутралан медијум, у који свако према сопственом нахођењу може учитати сопствено значење. Неформални национални наративи свакако указују на пожељан избор приликом превођења кода, али званични дискурс и даље остаје отворен за различита тумачења. У том смислу, веома је интересно навести речи самог композитора ове песме, који објашњава мотиве који су га водили када ју је писао: „После распада СФРЈ, Војска је остала без знамења, без химне и свега онога што једна таква институција треба да има“.⁷⁴ Према аутору, дакле, нити један од званичних симбола државе којој та војска припада, није аутентичан и прави, препознатљив и важан било за војнике било за „народ“.

Управо у овој чињеници и лежи парадокс тзв. „националне политике“ коју је водила власт у Србији током деведесетих година. Са једне стране, читав јавни наратив био је „национализован“ али не „југословенством“, већ врло јасно и децидирано „српством“, али је, са друге стране, званична „символичка политика“ инсистирала на анахроним симболима попут химне и заставе бивше државе. Кратка анализа једног од оруђа режимске пропаганде указује на двострукост те игре, константно премештање тежишта са јасно националистичких позиција на знатно умеренији и, у суштини, анти-националистички део политичког спектра. На тај начин Милошевић је настојао да, заправо, истовремено буде и „тврди српски патриота“ и космополита, левичар и социјалиста који се бори за социјалну правду, покушавајући да легитимише свој положај и код оног дела конзервативне јавности који је гајио извесну врсту пијетета према прошлом систему. Међутим, као што је то био случај и са Туђманом, колико год била снажна пропаганда једног ауторитарног режима, процеси колонизације јавног

⁷⁴ Према <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-09-03-2008/sve-vise-sam-ogijev-tata>, посећено 18.02.2014.

наратива никада не функционишу само кроз механизам „одозго надоле“, већ имају и обрнут смер. Дугогодишња „србизација“ читавог социјалног и политичког поља оставила је мали простор за овакво амбивалентно деловање, које, у примерима попут наведене песме, бива чак и гротескно.

Неодрживост оваквог идеолошког меандрирања, као што је већ показано, јасно је препозната на фудбалским стадионима, а јасан одговор „базе“ очитовао се у звиждању химни и недостатку организоване подршке националном тиму. Међутим, неодређеност „симболичке политике“, за разлику од Хрватске, у овом контексту имала је као консеквенцу и извесну врсту „недовршености“ пројекта изградње нације⁷⁵, која је, бар у контексту фудбала, довела до тога да подршка репрезентативној селекцији данас, рецимо, зависи од тога да ли ће у тиму бити играч који је прешао из Црвене звезде у Партизан, и тиме прекршио највећи табу фудбала у Србији, што указује на чињеницу да национални тим на извешан начин има мањи капацитет мобилисања колективног идентитета него што је то случај са локалним фудбалским клубовима, упркос чињеници да су официјелни разлози за бојкот репрезентације нестали још 2006. године, усвајањем „пожељних“ државних симбола.

Када се, дакле, упореди улога фудбала у конструкцији националног идентитета у Србији и у Хрватској током деведесетих година, може се доћи до закључка да је она била веома значајна и важна, али да је, на извешан начин, механизам његовог оснаживања и репродукције функционисао кроз другачије медијуме. Док је у Хрватској национални тим био тај који је егзистирао као централна компонента *nation building*-а, у Србији је репрезентација имала, у извесном смислу, потпуно супротну улогу, служећи као канал за субверзију и испољавање отпора према власти. Са друге стране, у Србији је мотор националне хомогенизације у контексту фудбала био један фудбалски клуб – Црвена звезда, око кога су се, као што је показано, окупљале све „патриотске снаге“. Насупрот томе, у Хрватској је фудбалски клуб имао исту ону функцију коју је имала репрезентација у Србији,

⁷⁵ Термин „недовршен“ намерно стављам под знаке навода, јер га користим у врло релативном смислу, у контексту тога да, принципијелно, нити један пројекат изградње нације никада не може бити коначан и завршен, већ је реч о процесу који је стално у току, и чија је једна од основних одлика контингенција (в. Brubaker 1996, 7).

отварајући, можда и без потпуно јасне политичке агенде, простор за субвертирање режима⁷⁶.

Смена ауторитарних режима у обе државе 2000. године донела је на дневни ред другачије политичке агенде, где, уместо нације као главног наратива, у јавном дискурсу централну позицију заузимају европске интеграције, као најважнији прокламовани циљ и у Хрватској и у Србији. Важност фудбала у деведесетим годинама, међутим, утицала је да нација, као и даље један од кључних фактора у идентитету фудбалских навијача, заузима важну позицију унутар политичког поља, с обзиром на снажан јавни кредибилитет који је проистакао из њихових ранијих акција. У том смислу, почетак двадесетпрвог века представља поље сталних хегемонијских борби између два различита културна модела, који се најгрубље могу дефинисати као „националистички“ и „европски“. Оваква класификација има искључиво оперативну сврху, али се, у реалности, заправо, ова два наратива константно преклапају, преплићу и међусобно контаминирају, резултирајући у различитим ситуацијама потпуно другачијим позиционирањем актера у зависности од датих друштвених и политичких околности.

Прва деценија двадесетпрвог века прошла је, стицајем околности, без великих мечева између српских и хрватских клубова и репрезентативних селекција. Једини сусрет вредан помена догодио се у августу 2005. године, када је Црвена звезда наступала у квалификацијама за тадашњи Куп УЕФА против хрватског представника Интера из Запрешића. Чињеница да је у питању мали клуб, практично без организованих навијача, условила је да ови мечеви практично не изазову никакву реакцију у јавности, а томе у прилог говори и то да је утакмици у Запрешићу присуствовао и један број „Делија“, који су организовано дошли из

⁷⁶ Закључак који сам овде изнео представља уопштавање улоге фудбала у процесима изградње националног идентитета у Србији и Хрватској, и нужно не обухвата неке, такође, веома важне сегменте фудбалске реалности у две земље, као што су односи локалних ривала Црвене звезде и Партизана, или регионална трвења између Динама из Загреба и Хајдука из Сплита, која су, у недостатку „етнички других“, представљала и представљају централни простор политичке борбе између центра (Загреба) и периферије (Далмације). Иако веома значајни, ови процеси нису предмет истраживања у овој дисертацији, тако да се њима нећу шире бавити.

Београда. Ово гостовање Звездиних навијача прошло је практично без икаквих инцидентата.⁷⁷

Генерално гледано, односи између Србије и Хрватске у периоду након 2000. године ишли су узлазном путањом, нарочито у односу на период пре тога, када су били мање или више отворено непријатељски. Политичке елите у обе државе, у складу са прихваћеном политиком приступања ЕУ која као један од основних услова за пријем наводи добросуседску сарадњу, настојале су да на нивоу званичне политике имплементирају „нормализацију односа“, упркос постојећим разликама.⁷⁸

Са друге стране, престанак ратних дејстава и, у извесном смислу, измештање фокуса унутар, да тако кажем, „националистичког дискурса“ на друге теме, попут Косова, условили су да српско – хрватски односи не буду у центру пажње. У фудбалском контексту, овоме је свакако допринела и чињеница да међусобних сусрета практично није ни било, па тако није било ни прилике да се „евоцирају стара непријатељства“.

С обзиром да се у овом делу дисертације превасходно бавим конструкцијом националног идентитета кроз призму односа Србије и Хрватске, сада се нећу детаљније освртати на наративе о нацији који су везани за друге механизме кроз које се они манифестују. У два поглавља која следе фокусираћу се, заправо, на две студије случаја, са акцентом на анализу наратива који данас егзистирају у јавним дискурсима две државе. Прва студија случаја усредсређује се на испитивање рецепције нерета на Максимиру, двадесет година након што су се догодили. Кроз анализу штампе и испитаничке исказе из Србије и Хрватске, намера ми је да установим у којој мери и на који начин се у данашње време препознају ови догађаји, и какву улогу имају у замишљању категорија „нас“ и „других“. Друга студија случаја везана је за мечеве фудбалских репрезентација Србије и Хрватске, одигране у марту и септембру 2013. године у оквиру квалификација за Светско првенство. На основу теренског истраживања спроведеног у Загребу и Београду у

⁷⁷ В. <http://www.index.hr/sport/clanak/zvezda-svladala-zapresicki-inter/278227.aspx>, посећено 13.09.2013.

⁷⁸ У питању су многа нерешена питања, углавном везана за период са почетка деведесетих година, а у тренутку писања ове дисертације започело је и суђење по обостраној тужби за геноцид пред Међународним судом правде у Хагу.

том периоду, које је укључивало присуство на обе утакмице, као и анализе новинских записа везаних за мечеве, циљ ми је да утврдим присуство наратива који реферишу на односе између Хрватске и Србије две деценије након рата. С обзиром на симболичку тежину коју су ове утакмице носиле, посебан акценат стављен је на амбиваленцију унутар наратива, у оквиру којих се дискурси о „нормализацији“ смењују са репродуковањем националистичких топоса.

ДВАДЕСЕТ ГОДИНА ПОСЛЕ: ДА ЛИ ЈЕ РАТ ПОЧЕО НА МАКСИМИРУ?

Ово поглавље има за циљ анализу медијских наратива везаних за претходно описане догађаје у мају 1990. године на загребачком стадиону Максимир, двадесет година након што су се одиграли. Акцент стављам на чињеницу да је ова утакмица стекла практично митски статус, како у Србији тако и у Хрватској, означавајући симболички почетак рата у бившој СФРЈ. Предмет анализе су медијски записи из обе државе, са циљем да се укаже на стратегије представљања овог догађаја у периоду када званичне политичке агенде у обе државе инсистирају на нормализацији односа, као основној карактеристици регионалне политике. Намера ми је, дакле, да утврдим, кроз анализу ових накнадних наратива, какве се приче данас причају о Максимиру, о чему се у њима говори а о чему се ћути, и у оквиру каквих дискурзивних стратегија. Интерпретације које медијски садржај нуди заправо дају накнадно објашњење ових догађаја, указујући на доминантне интерпретације у јавности Србије и Хрватске. У том смислу, медијском садржају приступам посматрајући га као „културну форму која инкорпорира опште вредности и веровања друштва, наглашавајући чињеницу да медији оперишу унутар граница културе под утицајем доминантних друштвених представа и вредности“ (Vasiljević 2008).

Анализирани су медијски записи који обухватају дневну и недељну штампу, Интернет портале, као и поједине телевизијске емисије и серијале, углавном у периоду од 2009. до 2011. године. Ради систематичности и прегледности, предмет испитивања ће најпре бити садржаји из српских, а затим и хрватских медија.

Србија - нелагодна сећања

Ако је за телевизијску станицу CNN утакмица између Динама и Звезде била један од пет мечева који су променили свет⁷⁹, за медије у Србији се то баш и не би могло рећи. У поређењу са патриотским набојем и слабо скривеним хвалоспевима посвећеним "херојским Делијама" у периоду када су се одиграла максимирска

⁷⁹ Види <http://edition.cnn.com/2011/SPORT/football/01/05/iraq.asia.six.games/>, посећено 15.12.2011.

збивања (Mihailović 1997), приступ српских медија након две деценије се прилично променио. Пре свега, може се приметити да је у многим јавним гласилима овај догађај једва поменут, а уколико и јесте, то је чињено углавном крајње штуро, уз навођење најосновнијих чињеница и упечатљивих детаља, попут напада Звонимира Бобана на полицајца. Већина наслова има углавном неутралан карактер, попут „Две деценије од 'Максимира'“ (Mondo, 12.05.2010.), „21. година од 'Максимира '90“ (B92, 13.05.2011.), „Две деценије од инцидента на Максимиру“ (Blic, 13.05.2010.) или „Годишњица нереда на Максимиру“ (S media, 13.05.2011.).

У овим записима углавном провејава становиште да је та утакмица у извесном смислу симболички представљала почетак рата у бившој Југославији. Тако, рецимо, дневник Блиц истиче да је "прекид меча у Загребу означио почетак распада државе" (Blic, 13.05.2010), док лист Данас наводи да је у питању био "дан када је фудбал личио на рат" (Danas, 18.05.2010). Дневни лист Курир, у тексту са експлицитним насловом "Рат је почео на Максимиру", пише како су "многи склони тврдњи да је тада отворено почео распад некадашње СФР Југославије" (Курир, 13.05.2010.), а портал РТС у најави чланка поставља питање: "Како је рат почео на Максимиру?" (РТС, 15.01.2011). У већини медијских записа који се бар донекле дотичу овог догађаја, приметно је да се максимирски инциденти директно повезују са политиком и ратом. Тако се, у документарној серији "Фудбал, ногомет и још понешто" (Absinthe Production, 2007) на слике нереда са стадиона директно наслања снимак тенкова на улицама Београда, док у документарном филму под називом "Договорени рат"⁸⁰, сукоб навијача Динама и Звезде бива настављен сликама напада на војнике ЈНА у Сплиту. Овакав начин илустровања почетка сукоба у бившој Југославији указује на изузетну визуелну ефектност самих догађаја на Максимиру. Иако је, рецимо, између нереда у Загребу и инцидента у Сплиту прошло више од годину дана, што јасно указује да нема никакве директне узрочно-последичне везе између два догађаја, оваквим поступком ствара се метонимијска веза између једне навијачке туче и стварног рата. На тај начин додатно се учвршћује уверење да је "рат почео на Максимиру".

⁸⁰ Реч је о документарној серији из два дела у продукцији РТС из 2011. године, која се бавила тајним договорима између бивших председника Србије и Хрватске Слободана Милошевића и Фрање Туђмана током трајања сукоба у бившој Југославији.

Ако је, дакле, на симболичком плану успостављена веза између фамозне утакмице и каснијих оружаних сукоба, интересантно је видети на који начин се у медијском дискурсу тумаче узроци избијања навијачког насиља. Другим речима, ко је крив за дешавања на стадиону тог пролећа 1990. године?

Радио-телевизија Србије не оставља много сумње по том питању: "Хрватска демократска заједница режирала је nerede на фудбалској утакмици Динама и Црвене звезде 1990. године у Загребу, сматра тадашњи главни инспектор СУП Хрватске Петар Ђукић. Према његовим речима, ХДЗ је већ у то време имала своје људе у милицији који су омогућили дивљање навијача (...) У припреми обезбеђења утакмице доминирала је политика над струком, указао је Ђукић и објаснио да зато није прихваћен његов предлог да све то води републички СУП, него је пребачено на загребачки (...) Убрзо после утакмице, Ђукићу је на терет стављено прекорачење овлашћења милиције, за шта је означен као главни "кривац". Послат је у пензију, мада је, како каже, још раније сам поднео захтев за пензионисање". (РТС, 15.01.2011.) Судаћи према овом тумачењу, читав исход догађаја се унапред знао; домаћи навијачи имали су припремљен сценарио у договору са тек изабраном влашћу у Хрватској, док су гости из Београда, не знајући за све то, насели на провокације, и сукоб је био неизбежан. Занимљиво је приметити да се у овом чланку користи, практично, етнографска стратегија "кључног информанта" – где, позивајући се на очевица, који не само да је догађају присуствовао већ је у њега у великој мери био и умешан, исказ добија на уверљивости и аутентичности. И београдска ТВ и радио станица Б92 извештава у сличном тону: "Сматрало се да је цео догађај изрежиран, јер су каменице и флаше већ били допремљени око Динамовог стадиона и у њему. Инциденти су кулминирали тучом полиције и навијача оба клуба на самом терену и трибинама." (Б92, 13.05.2011.) Недељник Време истиче: "Двадесет година после, скоро да је неподељено мишљење да је цели догађај изрежиран, да га је нова власт искористила за преузимање (скоро) свих медијских кућа у Хрватској, пре свега ТВ Загреба, касније ХРТ-а (...) У прилог тези да је цео сукоб изрежиран је и податак да је ноћ пред утакмицу, донесено камење на традиционално динамовску северну трибину, али и на јужну која је била предвиђена за звездаше" (Време, 20.05.2010.). Слично пише и Курир, који наводи како су "Бобанов „маваши“

изрежирали ХДЗ и хрватске службе, које су нареду на Максимиру искористиле да полицију очисте од српских кадрова", поткрепљујући ову тезу изјавама актера, попут тадашњег тренера Црвене Звезде Драгослава Шекуларца: "Мислим да је тада све било изрежирано и намештено с неких виших инстанци, посебно да Бобан удари полицајца (...) Хтели су да нас побију јер су нас све доживљавали као Србе и као противнике." (Курир, 13.05.2010).

Доминантна стратегија у овим медијским наративима јесте виктимизација (Jusić 2008, 59). У сличном тону као што је извештавано у медијима након самих инцидената (Mihailović 1997, 93-108), српски медији инсистирају на "теорији завере", односно на свесној намери организатора утакмице подржаној од стране новог хрватског државног врха да се изазове сукоб. Оваквом интерпретацијом догађаја заправо се скида одговорност са навијача Црвене Звезде, чије присуство и понашање се на извештаван начин нормализује, у контексту очекиваних насилних "навијачких ритуала". Уколико нека одговорност за инциденте и јесте на навијачима београдског клуба, она се минимизира чињеницом да је "неко моћнији", "са неких виших инстанци", односно, нова власт оличена у ХДЗ-у, такав развој ситуације не само прижељкивала већ и отворено провоцирала. Употреба израза попут "сматрало се" или "неподељено је мишљење" када се говори о политичкој позадини сукоба, заправо, указује на недостатак консензуса око стварних дешавања тог дана, али и на замагљивање те позадине, кроз позивање на безличне али очигледно снажне ауторитете који "знају" да је у питању била завера у којој су гости из Србије заправо били само беспомоћни пиони.

И сами актери сукоба на стадиону, навијачи Црвене Звезде, добили су простор да у медијима објасне своје виђење ове никада одигране утакмице. Мишљење које преовладава међу њима је да је, упркос очигледној политизацији, у питању била само још једна од туча, "само круна свих туча које су се дешавала на гостовањима по Хрватској, али се о тим претходним тада није писало, да се не разграђује братство и јединство", како се изразио један од тадашњих вођа навијача Пеца Панкер (Danas, 18.05.2010). Сличног мишљења је и Александар Вучић⁸¹: "Кад год

⁸¹ Вучић је дугогодишњи политичар, некада потпредседник Српске радикалне странке а данас лидер највеће партије у Србији, Српске напредне странке, као и потпредседник владе. У тренутку

бисмо ишли у Загреб, очекивали смо тучу. Зато, не верујем у причу да је рат почео на „Максимиру“, мислим да се тад само показало какви су односи у друштву. Кад вам се тако нешто покаже у масовном облику, јасно вам је шта предстоји и шта је у душама људи. Сукоби навијача су се увек догађали, били су нормална ствар, а фудбал је увек само еманација онога што се збива у друштву." (Vreme, 20.05.2010). Са њима се слаже још један од навијачких лидера Зоран Тимић Тима, који поред тога истиче занимљив детаљ: "У једном тренутку Хрвати су почели да певају „Слобо, Србине, чакија ти не гине“. Они су, наравно, Слободана Милошевића сматрали персонификацијом Србије и Срба. У том тренутку и ми смо прихватили то и малтене заједно певали исти стих. Тог 13. маја први пут у историји певало се јавно са наше стране против Слободана Милошевића (Danas, 18.05.2010).

Са аспекта навијачке поткултуре, преузимање улоге жртве свакако није најомиљенија стратегија, нарочито ако се ради о тврдњама да су навијачи на било који начин били изманипулисани. Са друге стране, и још важније, овде је у питању једно много озбиљније питање, које се много више тиче каснијих догађаја на простору бивше СФРЈ, питање победника у рату. Наиме, док њихове колеге из хрватских навијачких група, о чему ће касније бити речи, своју битку против Звездених навијача и полиције сматрају почетком Домовинског рата, "звездаши" о томе нерадо говоре.⁸² Чини се да недостатак општег друштвеног консензуса у вези са учешћем и улогом у ратовима у бившој Југославији, а нарочито крајње недефинисана улога Србије приликом операције "Олуја" након које су завршени сукоби у Хрватској⁸³, утицао и на доста уздржан став Делија према овом питању. Иако се изказује понос због "живота положених српству", недостатак даље

давања овог интервјуа, Вучић је био у опозицији, а говорио је као један од навијача присутних на јужној трибини Максимира 13. маја 1990. године.

⁸² Упоредити виђење ратних догађаја на званичним сајтовима БББ (<http://www.badblueboys.hr>) и Делија (www.delije.net). И једни и други као важну чињеницу истичу и догађања на Максимиру и своје учешће у рату, с тим што је то на презентацији Динамових навијача много више наглашено, уз експлицитно навођење да је за већину БББ тога дана започео Домовински рат. Таквих тврдњи на сајту навијача Звезде нема.

⁸³ У српском јавном мњењу преовладава мишљење да је Слободан Милошевић "издао" Србе у тзв. Републици Српској Крајини, оставивши их без икакве помоћи приликом акције хрватске војске у којој је већина српског становништва избегла у Србију и БиХ. Овај став нарочито је присутан у националистичким круговима, који, како се популарно каже, Милошевићу нису замерали што је водио ратове, него што их је изгубио.

елaborације на ову тему, као и непостојање комеморативних момената везаних за ратни период, указује на извесну нелагодност у вези са њиховим ратним ангажманом, и то пре свега због чињенице да је "рат у коме Србија није учествовала" заправо изгубљен. "Лишена славне победе, српска генерација из 1990-их остала је без важног генерацијског симбола" (Kuljić 2008, 82-83).

Занимљиво је приметити и призивање сећања на певање песама "против Милошевића" на Максимиру 1990. године. Као што је поменуто раније, на Звездином северу тих година владала је прилична политичка хетерогеност унутар различитих опција десног политичког спектра, и заиста се тешко могло говорити о некој јасној и децидираној подршци тадашњем председнику Србије, о чему, рецимо, сведочи и интервју са навијачима Звезде непосредно пред утакмицу, где један од њих, на питање због чега је дошао, одговара: „Па добро, мало националистички испади и тако то... За Дражу, за војводу Вука“.⁸⁴ Такође, на истим снимцима може се јасно чути песма навијача Црвене звезде: „Друже Тито, друже Тито, тебе Срби лажу, они воле, они воле Ђенерала Дражу“. Ако се узме у обзир чињеница да су Милошевић и његова партија и тада а и касније били јасно дистанцирани од баштиника тзв. равногорског покрета, на које се навијачка песма односи, јасно је да не може бити речи о некој експлицитној подршци тој политици. Са друге стране, чињеница да је, као што је раније поменуто, улога Аркана у „уједињавању“ навијача око „вишег циља“, односно одбране српства, била неупитна и веома значајна, даје ангажману фудбалских навијача једну другачију димензију, с обзиром на његове јасне везе са тадашњим режимом. Ангажман навијача у рату, превасходно под Аркановом командом, у том контексту и на извештајан начин доводи их у јасну везу са Милошевићем, ма колико то они желели или не, а такав став, као што сам раније показао, превладава и у већини литературе написане о овој теми. На том трагу, поред важног факта да су ратови који су вођени заправо и изгубљени, може се рећи да је и међу самим навијачима владала извесна врста конфузије „за кога се заправо ратовало“.⁸⁵ У

⁸⁴ Војвода Вук о коме је реч је Вук Драшковић, лидер тада најјаче опозиционе партије Српски покрет обнове. Снимак емисије доступан на <http://www.youtube.com/watch?v=TV4boyQUvJE>, посећено 13.11.2013.

⁸⁵ Индикативна је чињеница да Аркан, након догађаја са самог почетка деведесетих, више није имао везе са Црвеном звездом, већ је водио друге клубове, попут Приштине и касније Обилића.

том светлу може се посматрати и више него експлицитно инсистирање навијачких лидера да је Звездин север врло брзо деполитизован, у контексту тога да је једина идеологија која се толерише на трибини „српство“, док се међусобне политичке или страначке разлике остављају по страни. Речима двојице вођа Делија у интервјуу часопису Православље: „Старији другари су отишли у рат када је све то кренуло, а онда смо ми, са 18, 19 година, преузели одговорност да водимо трибину и тај национализам нам је остављен у наслеђе. (...) Нас политика не занима, свако од нас има своје приватно мишљење о томе за кога ће да гласа. Успели смо да будемо аполитични јер су многи покушали да нас придобију на овај или онај начин. Ми смо ту остали јединствени, српство нам је изнад свега“ (Православље, 15.10.2008.).

Како указује Куљић, сећање је увек актуелизовање сачуваних садржаја, односно захват у прошло време увек из нове садашњице (Куљић 2006, 6). У том смислу, овај накнадни наратив у српској јавности указује на бирање оних сећања која одговарају актуелној друштвеној ситуацији. У контексту Звездиних навијача, контроверзна улога са почетка деведесетих година уклопљена је и помирена у оквиру апстрактног, али и широко друштвено прихватљивог дискурса „српства“, чиме се избегава уплитање у комплексно питање политичког ангажмана у „смутним временима“, али и ревалоризује патриотски капитал стечен у ратовима деведесетих година.

Хрватска – Максимир за сва времена

Ако се 13. мај 1990. године и није толико помињао двадесет година касније, 13. свибань свакако јесте. Ова утакмица, наиме, у савременом хрватском политичком етномиту представља један од камена темељаца борбе за независност државе. Дуги низ година тај фамозни меч комеморисан је, што пригодним текстовима у медијима, што и конкретним активностима, попут полагања венаца на споменик припадницима БББ погинулим у Домовинском рату. У мају 2010. године, организована је и пригодна утакмица између Динамових генерација из 1982. и 1990. године, у част годишњице максимирских сукоба.⁸⁶ Медији у Хрватској су,

⁸⁶ Иронична је чињеница да су ту прославу бојкотовали главни актери максимирских нереда, БББ, протестујући против прекомерне употребе силе од стране полиције, у нередима који су се

следствено томе, овај догађај пропратили неупоредиво помпезније него што је то био случај у Србији. Наслови попут "Бобан и БББ одбранили Максимир од Аркана и Делија" (Jutarnji list, 13.05.2010), "Дан када је започео Домовински рат" (Index.hr, 13.05.2008.), "Бобану је пријетио метак у леђа" (Jutarnji list, 13.05.2009.), "Годишњица: Бобан и Динамо су прије 21 годину ушли у повијест" (24 sata, 13.05.2011.) или "Сви у Максимир, јер то је свети датум који се не заборавља" (Večernji list, 13.05.2010.) већ су сами довољно илустративни да осветле основу наратива хрватских медија о максимирским нередима. Дакле, слично као и у Србији, теза о овој фудбалској утакмици као увертири за рат и даље је доминантна у јавном дискурсу.

Базичан поглед на дешавања 13. маја 1990. године кроз призму хрватских јавних гласила углавном је монолитан. Као главни иницијатори сукоба на стадиону означени су навијачи Црвене звезде: "Изгреди су започели када су српски хулигани под водством ратног злочинца Жељка Ражњатовића - Аркана почели уништавати јужну трибину, а потом и напали гледатеље. Тадашња милиција није реагирала, па су Bad Blue Boys срушили ограду и утрчали на травњак гдје је настао каос" (HRT, 13.05.2011.). Слично извештавају и други медији. Тако, рецимо, Јутарњи лист даје следеће виђење догађаја: "И док је већина Хрвата увјерена да је баш на максимирском стадиону почео физички раскол једне умјетно створене државе, одређени креатори јавног мнијења то су сматрали "најобичнијом хулиганском утакмицом", у којој су се потукли навијачи Звезде, Динама и милиција. А истина је сасвим друкчија, сви који су били на стадиону свједочили су томе да су навијачи Звезде дошли у Загреб, потакнути прогласом: "Срушит ћемо Загреб". И сви су видјели да је у насловној улози диригент Делија Жељко Ражнатовић Аркан, човјек под чијом су командом кренуле Звездине легије из Београда на Загреб, а последице на Хрватску." (Jutarnji list, 13.05.2010.). У сличном тону пише и дневник 24 сата: "Од прве секунде било је јасно да та утакмица никад неће бити одиграна. Делије су у Загреб стигле са само једним циљем - уништити све што је хрватско. Смјештени на доњем дијелу јужне трибине одједном су почели дивљати, тргати све око себе и пилити ограду којом

догодили само две недеље раније током дербија Динамо-Хајдук. Навијачи су положили венце на споменик палим БББ, али се нису придружили званичној прослави.

су били одијељени од горњег дијела јужне трибине и малобројних навијача Динама који су тамо били смјештени." (24 sata, 10.05.2010.), док Спортске новости наводе: "Ово је спортски дио приче о догађају који је обиљежио повијест Хрватске, којег се присјећамо већ 19 година. Зато јер то је повијесно "не" гажењу поноса и српској хегемонији, као и чврсто "да" тада већ гласној тежњи за националном слободом, најаву безувјетног опредјељења за самосталношћу, реализираног годину дана касније." (Sportske novosti, 13.05.2009.)

Очигледно је да ова никада одиграна утакмица између Динама и Звезде за хрватску јавност представља далеко снажнији и битнији догађај него што је то случај у Србији. Овај навијачки сукоб очигледно има све функције оснивачког мита. Ту је пре свега Борба, сукоб неправдом огорчених Динамових навијача са "ненародном милицијом" која се бори само против њих док Звездине "дивљаке" оставља на миру; Жртвовање, оличено у борби голоруких младића против одрођене државне силе; и Победа, симболичка у контексту "повијесног 'не' српској хегемонији", оличена у супротстављању милицији која је ту хегемонију персонификовала, и коначно остварена у реализовању пројекта независности Хрватске и каснијом победом у рату. (в. Đerić 2008b, 97). Наравно, ту је и Непријатељ, оличен како у милицији, тако пре свега у српским хулиганима", "Звездиним легијама", односно "елитним четничким постројбама" (Jutarnji list, 13.05.2010.) под Аркановим вођством. Да би списак конситутивних елемената једног оснивачког мита био потпун, ту је и Херој, оличен у лику Динамовог капитена Звонимира Бобана, који је ушао у историју ударивши полицајца у груди, након што је покушао да одбрани једног навијача од милиције. "На данашњи дан 1990. требала се играти утакмица првенства Југославије између Динама и Црвене звезде. Али навијачи и милиција тог су дана били главни актери. Ногометаши су стајали по страни, осим једног... Фотографије Звонимира Бобана, Динама и Хрватске тог су дана обишле цијели свијет..." (24 sata, 13.05.2011.), описује овај дневник улогу каснијег капитена хрватске репрезентације, док Спортске новости наводе како су "камере по цијелом свијету пренијеле скок Звонимира Бобана, ударац и у милицајца, али још више у режим" (Sportske novosti, 13.05.2009.). И сам фудбалер се радо осврће на тај дан: "С поносом се сјећам тога догађаја. Реагирало се људски на неправду која је трајала јако пуно година (...) То је била

смишљена провокација у коју смо ми били увучени. Али било је добро што смо се увукли, и што нисмо имали памети да не реагирамо. Показали смо чврст став. Хвала Богу што се ништа страшније није догодило и хвала Богу на стварању хрватске државе. (Sportske novosti, 13.05.2009.). На другом месту, у много поетичнијем тону, Бобан објашњава: "Био сам клинац који је нешто сањао. И који није могао трпјети неправду. А тај дан је била видљивија него икад. Тај дан док су нас пребијали, другови плави... Поносим се тим даном. И свима нама који смо били дио те приче" (Index.hr, 13.05.2009.). Кроз причу о овом хрватском фудбалеру и његовом херојском *high kick* ударцу у ствари се исписује читав митски наратив. Супротстављање мрском режиму, велики ризик који је преузео на себе тиме што је, као највидљивија фигура читавог догађаја могао трпети тешке последице у будућој каријери, и стајање у заштиту једног "обичног" навијача, створили су од Бобана митску фигуру Хероја који се жртвовао за понижену нацију.

Занимљиво је, међутим, приметити како је функционисала Бобанова каријера у наредном периоду. Он је, наиме, због инцидента кажњен деветомесечном суспензијом од стране Фудбалског савеза Југославије, и због тога није играо на Светском првенству у Италији те године. Казна му је, међутим, смањена на четири месеца, и он је, упркос ономе што би се могло очекивати, наставио да игра за репрезентацију СФРЈ, чак и након тзв. "крвавог Ускрса", односно почетка оружаних сукоба у Хрватској на Плитвицама. Чак је, истога дана када је одиграна "повијесна" утакмица између репрезентације Хрватске и САД⁸⁷, Бобан играо за млади тим Југославије против екипе Русије.

Управо на Бобановој⁸⁸ улози у свим овим догађајима поједини хрватски медији деконструирају мит о "максимирском рату". "Не могу се навијачки нереди у којима није дошло чак ни до изравног окршаја највећег броја припадника супротстављених навијачких скупина, али ни људских жртава успоређивати с

⁸⁷ Као што сам већ напоменуо, овај меч одигран у септембру 1990. године рачуна се као први наступ репрезентације независне Хрватске, иако је до званичног отцепљења дошло неколико месеци касније, у јуну 1991. године.

⁸⁸ Оспоравање улоге хероја Звонириу Бобану можда донекле потиче и од чињенице да се он нерадо одазива медијима у Хрватској, и да чак није желео да учествује у обележавању двадесетогодишњице нереди на Максимиру.

Крвавим Ускрсом на Плитвицама - погибијом Јосипа Јовића у травњу '91., а нарочито не с покољем 12 редарственика у четничком упоришту Борово Село у свибљу исте године, дакле, годину дана послје максимирских нереда. То су догађаји који имају трагично право да их се назива почетком рата.", наводи се у чланку који на двадесетогодишњицу максимирских догађаха под насловом "Зашто нам је потребна прича да је 13.5.1990. 'почео рат' ?" објављује портал Index.hr, настављајући: "Знате ли да су Бобан и Шукер играли и забијали за Југославију у Београду два тједна након што је рат доиста почео? (...) Да, онај Бобан, који је ваљда по "службеној" интерпретацији повијести годину дана прије "испалио први хрватски метак" када је ногом ударио 'милиционера'." (Index.hr, 13.05.2010). Поједини медији, додуше мање експлицитно, такође преиспитују важност максимирских нереда у контексту наступајућег рата, углавном се позивајући на чињеницу да су стварна ратна дејства почела тек годину дана касније. Деконструисање мита о Хероју Бобану од стране хрватске јавности свакако је узроковано чињеницом да је протекло преко двадесет година од максимирских дешавања. Важност овог наратива се свакако смањује у периоду када је независност Хрватске одавно потврђена, ситуација у региону је релативно стабилна, а земља се, у том моменту, налази близу чланства у Европској унији. Међутим, занимљиво је обратити пажњу на још неке детаље из горе наведеног чланка. "Парада брадатих сподоба по тартану испод максимирских трибина, њихово оргијање по "сједењу" југ и ћирилични транспаренти Чачак, Тузлаци и Делије Север боду очи сада као и прије 20 година, па ваља наћи оправдање што их се тада трпјело, а то је, наравно, "почетак рата" који се, ето, догодио управо тог дана када нам се од свих тих Срба и милиције (која се тукла само с Бојсима, а Делије пуштала на миру) зацрнило пред очима па смо заратили са свима: Генералштабом и САО Крајином, Теразијама и југо фудбалом. Али нисмо, не тога дана", наводи се у тексту. Дакле, уколико се мит о Максимиру у овом случају и деконструише, неки његови конститутивни елементи, а пре свега Непријатељ, остају исти, и сликају се у идентичном маниру националистичког дискурса везаног за перцепцију "непријатељског другог" (у овом случају Срба) који је био на делу и деведесетих година прошлог века током ратних догађања. На делу је, дакле, класична стратегија успостављања унутарбалканских хијерархија (Živković 2001), кроз призивање "брадатих сподоба" као типичног стереотипа у коме се

врши оријентализација балканског истока од стране "средњевропске" Хрватске (Jansen 2001, 45-46, Bakić-Hayden 1998). Навод из дневника Јутарњи лист указује на исту стратегију репрезентације: "Љубомир Брацановић (*службени делегат на утакмици Динамо-Црвена Звезда, оп.аут.*) из Подгорице загребачки је ђак. У Загребу је студирао економију, али каже - у Загребу су се истовремено завршавала два факултета, један о фином понашању и углађеним манирима и други – стручни. (Јутарњи лист, 13.05.2010.) У овом случају јасна је референца на "културну надмоћност" Хрватске у односу на "заостали" југ и исток Југославије, (Jansen 2001, 44-47, Živković 2001, 83-87), која функционише као механизам искључивања у процесу формирања националног идентитета. Тај оријентализујући наратив се, како каже Јансен, налазио у самом средишту хрватских националистичких дискурса о идентитету". (Jansen 2001, 42). Референца је самоподразумевајућа, "то је Балкан, јер, напokon то сви знамо! То је знамен превртљивога и преварантскога политичког понашања оних других, заосталост и примитивност тих истих (знамо којих)." (Rihtman-Auguštin 1997, 29). Може се, дакле, закључити да, чак и када се мит деконструише, медијски наратив у Хрватској функционише у оквиру познатог националистичког дискурса који, заправо, репродукује веома сличне стратегије представљања "нас" и "њих" као што је био случај и деведесетих година прошлог века.

Србија и Хрватска – крив је „онај други“

Анализа написа српских и хрватских медија о никада одиграној утакмици између Динама и Црвене Звезде двадесет година после тих догађаја указује на то да се приступ унутар јавног дискурса није превише променио у периоду када се односи између две земље све више релаксирају. Медији у Србији овом догађају нису посветили превише пажње, а уколико су то и чинили, углавном је инсистирано на "невиности" српске стране, односно на чињеници да је читав догађај унапред испланиран како би нова хрватска власт постигла политичке циљеве који су водили остваривању независности. Може се закључити да се у српском јавном простору о овом догађају заправо много више ћути него што се говори. Прећутана је практично било каква одговорност Звездиних навијача у максимирским инцидентима, а улога, рецимо, Жељка Ражнатовића Аркана, тако често

помињаног од стране хрватских медија, не преиспитује се и не помиње. Ово ћутање заправо јесте и најгласнија порука коју преносе српска јавна гласила, уклапајући се у оно што Ђерић описује говорећи о војној акцији "Олуја": "Овај период је потпуно обрисан из јавне перцепције – попут празног, непостојећег времена, без икакве рефлексije". (Ђерић 2008b, 70). Управо овакав приступ присутан је у јавном дискурсу Србије када се говори о ратовима деведесетих година – ради се о недостатку било каквог консензуса и стратегије везане за суочавање са одговорношћу за учешће у ратовима на простору бивше Југославије. Дакле, на делу је, како каже Куљић, "упадљиво одсуство заједничког смисла генерацијског јединства (налик ономе који је пружала НОБ или Домовински рат). Све у свему недостаје неприкосновени ауторитет општеприхваћеног ослободилачког дисконтинуитета, тј. сагласност око нултог часа, као осећајно језгро обухватне генерацијске заједнице сећања." (Куљић 2008, 80). Са друге стране, треба имати у виду да рат који је вођен (и изгубљен) на простору Хрватске није био једини у коме је Србија практично учествовала, тако да су максимирски нереди, ма колико симболички важни, у јавном наративу, може се рећи, само једна од епизода у деценији која се на крају завршила НАТО интервенцијом 1999. године.

У Хрватској, за разлику од Србије, максимирска догађања функционишу као оснивачки мит. Двадесет година касније, када је независност успостављена и додатно учвршћена победом у "Домовинском рату", сећање на овај догађај снажно је и неупитно. Попут слике у огледалу, и хрватски медији кривца за избијање максимирских сукоба траже на "другој" страни, прећуткујући било какву могућност "режираности" тог догађаја и његове реалне политичке консеквенце које су уследиле. Уклапајући се у ширу митску слику Домовинског рата, и максимирски догађаји "функционишу као симбол новог почетка (поновног рођења нације)" (Ђерић 2008a, 53), "служећи као снажна окосница реалног и приписаног ослободилачког учинка и искуства" (Куљић 2008, 79), у оквиру кога је "формирана политичка генерација у знаку сећања на скоро апсолутно прихватљиви почетак новог доба – државну независност. (исто, 95). Нелагодно сећање и стратегија прећуткивања тамне стране борбе за независност, оличене у цивилним жртвама и огромном броју избеглих Срба након акције "Олуја" на

известан начин се заобилазе задржавањем националистичког дискурса у оквиру кога се "непријатељ" искључује различитим стратегијама, од пребацивања одговорности за рат па до уобичајених оријентализујућих наратива.

Може се, дакле, закључити да метафора Максимира и даље функционише у јавним наративима у Србији и Хрватској, служећи и данас као оквир за разумевање ширих политичких прилика у две земље, и указујући да националистички дискурси и даље траже свог "значајног другог" у најближем комшилуку/сусједству. Легитимишући се кроз "непријатеља", успоставља се идеологија која заправо замагљује било какву потенцијалну дебату ван премиса које су унапред постављене. (в. Verdery 1991, 11).

У том смислу, илустративне су речи хрватског писца Бориса Дежуловића: "Црвена звезда и Динамо, који су свих тих двадесет година сами себи тепали као симболима српства и хрватства, на крају су то доиста и постали: Србија је поражена 1:3, изгубила је и утакмицу и првенство и рат, Хрватска је првак, мада није победила⁸⁹, Бобан је богати бонвиван, Аркан мртви денди, али све заједно више никога истински не занима, нема на Маракани и Максимиру никога да тугује или слави, стадиони су аветињске бетонске рушевине налик давно пропалим социјалистичким комбинатима, тимови безглаво бауљају у претколима еуропских лига, а уморни и премлаћени навијачи одустали су и од ногомета и од фудбала и од клуба и од државе и од себе самих. Сретан вам Дан сигурности, љубитељи ногомета". (Dežulović 2010).

Оно што је такође веома интересантно приметити у наративима о максимирским нередима у Србији и Хрватској двадесет година након што су се догодили, односно у накнадном тумачењу ових догађаја, јесте чињеница да се локални медији обраћају, мање или више, „својој“ публици. Интерпретација која се нуди указује само на „нашу истину“, без било какве потребе или жеље за виђењем „друге стране“ или, уопште, за било каквом врстом дијалога. Такав приступ условљен је превасходно потпуно различитим погледом на дешавања са почетка

⁸⁹ Писац реферише на то да су 13. маја 2010. године и Црвена звезда и Динамо играли првенствене утакмице у својим лигама, и то пред празним трибинама; Звезда због суспензије стадиона након пуцњаве на трибинама, а Динамо због бојкота навијача. Београдски клуб је изгубио 3:1 од БСК из Борче, а хрватски шампион је играо 1:1 против Карловца.

деведесетих, где би било какво уплитање другачијег наратива имало за последицу круцијалну реинтерпретацију прошлости, за шта у доминатном дискурсу у Хрватској и Србији не постоји спремност. У поглављу које следи, а које анализира грађу везану за квалификационе утакмице репрезентације две државе одигране 2013. године, приступ је, међутим, значајно другачији, и неупоредиво више окренут „другој страни“. За разлику од Максимира, који је важна тачка у прошлости, мечеви два национална тима су нешто што се дешава „сада“ и „овде“, чиме се, бар када је у питању фудбал, први пут отвара, да се тако изразим, простор за дијалог, у коме интерпретације прошлих догађаја имају значајну улогу, али се и преплићу са наглашеном потребом за нормализацијом односа.

СРБИЈА И ХРВАТСКА – ДУГ ПУТ КА НОРМАЛИЗАЦИЈИ

Када су се у лето 2011. године вољом жреба који је одредио учеснике квалификационог циклуса за учешће на Светском првенству у фудбалу у Бразилу 2014. године, у истој групи нашле репрезентације Србије и Хрватске, било је јасно да нам предстоје „историјске утакмице“, или да ће, бар, тако бити представљене у медијима.

Последњи, а и једини дотадашњи међусобни сусрети две селекције одиграни су 1999. године, с тим што тада, заправо, на терену није била репрезентација Србије, већ СР Југославије. Ова „мука са именима“ државе која је своје називе мењала четири пута у петнаест година, колико год збуњујућа била за спољњег посматрача, у суштини није много мењала на ствари – утакмице са краја двадесетог века остале су добро упамћене како у српској тако и у хрватској јавности. У оквиру квалификација за Европско првенство 2000. године СРЈ и Хрватска одиграле су два меча, први у Београду 18. августа, а затим и реванш сусрет у Загребу око два месеца касније, 9. октобра 1999. године. Заправо, први меч ова два тима требало је да се одигра 27. марта исте године на београдској Маракани, али је одложен из безбедоносних разлога, пошто је 24. марта почела НАТО интервенција против Југославије. Као куриозитет наводим из ове перспективе бизарну изјаву тадашњег министра спорта СРЈ Велизара Ђерића, који је, коментаришући директиву о одлагању меча изјавио: „Одлука УЕФА не може се ничим правдати, а нарочито не разлосима безбедности, јер је опште познато да је Београд један од најбезбеднијих и најгостољубивијих градова у Европи и да је до сада био домаћин на хиљаде спортских манифестација“ (НИН, 25.3.1999.). Када је бомбардовање окончано, УЕФА је заказала нови термин утакмице за август 1999. године.

Као што сам већ раније поменуо, београдска утакмица протекла је у атмосфери високих тензија, које су кулминирале нестанком струје на почетку другог полувремена. Уз већ раније поменуто звиждање химни Хрватске али и Југославије, са трибина се често могло чути: „Убиј усташу“, као и песма „Вечерас

је наше вече, вечерас се Туђман пече“, која је одјекивала мрачним стадионом током прекида. Уз ове, „очекиване“ повике са трибина, такође су се могле чути и пароле „Слобо одлази“ и „Сутра је митинг“⁹⁰. Занимљиво је да је у извештају сплитске Слободне Далмације, уз преношење ових дешавања са стадиона, истакнут и чланак из италијанског дневника Коријере дела Сера, у коме се инсинуира да је српска власт намерно изазвала нестанак струје, како би издејствовала одлагање меча за сутра увече, када је био планиран и велики опозициони митинг, помињан у навијачким паролама (Slobodna Dalmacija, 20.8.1999.). Са друге стране, у круговима београдских новинара ширила се прича да је меч управо због тога и настављен, јер је процењено да би истовремено одржавање митинга и играње овог меча високог ризика представљало превелики безбедоносни изазов⁹¹. У извештају сплитског листа, такође, наводе врло помирљиве речи хрватског селектора Ћире Блажевића, који је након меча изјавио: „Била је ово утакмица какву смо ми спорташи прижељкивали, квалитетна и без иједног инцидента“. У истом чланку наводе се, међутим, и импресије хрватских новинара из Београда: „С много емоција, уроњених у национализам у Београду су ишчекивали утакмицу с Хрватском. Побједа против Хрвата нудила је привид неке недосањале радости, бијег од властите чемерне стварности и наставак хегемоније, барем у ногометном смислу. Резултат 0:0 југоносталгичарима је можда продубио вјеру у континуитет братства и јединства, но бујица навијача која се сливала с Маракане рушила је све пред собом од незадовољства“. Београдски медији, са друге стране, националистичке инциденте нису помињали, али је наслов „Мрак и сузе“ из дневника „Глас јавности“ индикативан. Лист, коментаришући нестанак струје током кога је бачена и мања количина сузавца, наводи: „Фудбалске репрезентације Југославије и Хрватске ушле су у историју и повјест у мраку и сузних очију. Све се збило у Београду, а где другде, јер само овде и осма група квалификација за одлазак на Европском првенство, прво у новом веку (!?), може да остане без струје“ (Глас јавности, 19.08.1999.). Меч се мирољубиво, у духу „братсва и јединства“, како је то приметио новинар Слободне Далмације, завршио

⁹⁰ Реч је о великом митингу против Милошевићевог режима, одржаном 19. августа 1999. године, првом великом антирежимском окупљању након бомбардовања.

⁹¹ Види на <http://www.rts.rs/page/sport/sr/story/36/Fudbal/1287424/Bata+Mirkovi%C4%87%3A+Prognan+na+48+minuta%2C+2.+deo.html>, посећено 05.11.2013.

без голова, у ишчекивању „утакмице десетљећа, стољећа, тисућљећа, утакмице живота“, како ју је назвао загребачки Вјесник непосредно пред београдски дуел (Vjesnik, 18.08.1999.).

Стицајем околности, погодило се тако да је јесењи меч на загребачком Максимиру био и одлучујући за пласман на ЕУРО 2000, тако да су тензије пред сусрет две репрезентације биле веома високе, не само због „(х)историјских разлога“. „Утакмица којом се добива рат“, како ју је најавио Вјесник (Vjesnik, 5.10.1999. , према Brentin 2013, 9) припремана је уз велике мере безбедности, тако да је југословенски национални тим у Загребу био практично у обручу војске и полиције, без могућности кретања ван хотела. Сам меч организован је у правом маниру „националног спектакла“, уз пригодну „патриотску музику“ неколико сати пре почетка, преко огромног транспарената „Вуковар 1991“ и параде ратних ветерана (Wilson 2006, Brentin 2013). Како је пренела Слободна Далмација, југословенски фудбалери су „коректно поздравили максимирске трибине“, са којих им је узвраћено повицима „Вуковар, Вуковар“, али и песмом „Ево зоре, ево дана“⁹², која је, како се у чланку наводи, „зацијело имала за сврху срзавање концентрације југославенских играча“ (Slobodna Dalmacija, 9.10.1999.). Атмосфера на улицама пред меч такође је „срзавала концентрацију“, уз пригодне повике „Убиј Србина“ и песме попут „Ој хрватска мати, Србе ћемо клати“⁹³. Сама утакмица, мимо очекиваних националистичких парола, протекла је мање-више без инцидената, осим помало бизарног сукоба хрватског фудбалера Роберта Јарнија и југословенског репрезентативца Зорана Мирковића, у коме је овај потоњи, након вербалног дуела, стегао Јарнија за тестисе, зарадивши црвени картон. Меч је на крају завршен резултатом 2:2, који је СР Југославију одвео на Европско првенство, оставивши „тугом прекривени Максимира“, како је гласио пригодан коментар утакмице у Слободној Далмацији, док је, са друге стране, пласман на ЕУРО изазвао ерупцију одушевљења у Србији, након победе над „највећим непријатељем“.

⁹² У питању је позната усташка песма посвећена злогласној Црној легији, наводно спевана 1942. године.

⁹³ Снимци са загребачких улица пред утакмицу доступни на https://www.youtube.com/watch?v=1Ba_pX5p-1A, посећено 7.11.2013.

Обе утакмице указале су на чињеницу да су „ратне ране“ у том тренутку још увек биле врло свеже, и да је заиста у питању било „више од игре“. Док се у Београду све углавном сводило на „глас народа“, односно на спонтани, да се тако изразим, „свакодневни“ национализам, који је био оличен у шовинистичким паролама и говору мржње на стадиону, у Загребу је такав мизансцен додатно појачан и државним упливом у организацију меча. Треба приметити да су, међутим, и један и други меч одиграни у специфичним политичким околностима. У Србији је, као што се могло видети из парола уперених против режима, истовремено одвијао сукоб и са „омраженим непријатељем из комшилука“, али и са ауторитарним Милошевићевим режимом. При томе, треба имати у виду и чињеницу да је у том моменту рат у Хрватској био већ, у извесном смислу, далека прошлост, бар у поређењу са тек завршеним бомбардовањем од стране НАТО пакта. За Хрватску је, међутим, дуел са „Србима“ био централна тачка борбе за независност, али је, такође, у овој прилици, требало да послужи и као инструмент за снажење већ добро уздрмане Туђманове власти. Тензија која се подигла око овог меча требало је да има функцију „инстант мита“ (Brentin 2013, 9) који ће оснажити веровање у апсолутну супериорност над „старим непријатељем“. Пораз од СРЈ, заправо је представљао симболични крај режима у Хрватској, најбоље илустрован изјавом једног навијача пре утакмице: „Ако изгубимо, Туђман више никада неће бити председник“ (в. исто, 9).

„Тко не скаче православац“

„Нема утакмице коју не смијете изгубити. И против Малте можете играти неодлучено, можете изгубити и у полуфиналу Свјетског првенства против Француске, можете изгубити и у задњим секундама судачке надокнаде против Турске, али - једну не смијете. Не смијете изгубити од Југославије. Не смијете играти чак ни неодлучено, као што се догодило Хрватској 9. листопада 1999. године у Загребу, када 2-2 није било довољно за пласман на Еуропско првенство. Тај мршави резултат осјетно је погоршао 'стање нације'“ (Jutarnji list, 1.6.2011.). Ове речи познатог хрватског новинара Томислава Жидака, забележене само два месеца пре него што је жребом одлучено да је време за нове сусрете Хрватске и Србије, и више од деценије након што су се две репрезентације сусреле, одлична

су илустрација на који начин је упамћен „историјски“ дуел, али и шта би се у јавности две државе могло очекивати приликом неких предстојећих утакмица.

СТИЦАЈЕМ ОКОЛНОСТИ, НИЈЕ БИЛО ПОТРЕБНО ДУГО ЧЕКАТИ. Као што није било неопходно чекати и на реакције медија. Већ половином 2012. године, скоро годину дана пре него што је био заказан први меч српске и хрватске репрезентације, медији у обе државе започели су „загревање“ за „утакмицу свих утакмица“. Тражећи адекватан симболички оквир за најаву предстојећих дуела, штампа се определила за однос селектора Србије Синише Михајловића и новоименованог тренера Хрватске Игора Штимаца. Наиме, ова два некадашња фудбалера још 1991. године, приликом одигравања последњег финала Купа Маршала Тита одржаног у СФРЈ између Црвене звезде и сплитског Хајдука, дошли су у сукоб који је, како се касније сазнало, био етнички мотивисан. Михајловић, дете из мешовитог брака Србина и Хрватице, рођен је у Борову, месту које је непосредно пред утакмицу финала купа било поприште сукоба хрватских снага безбедности и локалних Срба, у којима је убијено дванаест полицајаца. Наводно је, током меча, Штимац Михајловићу добацио реченицу: „Дабогда ти побили све у Борову“, што је фудбалера Звезде до те мере испровоцирало да су, на крају, обојица играча искључени. Током деведесетих година, и један и други фудбалер били су познати као „патриотски“ настројени; Михајловић није крио пријатељство са Арканом, док се Штимац јавно декларисао као подржавалац „државотворне идеје“ оличене у председнику Туђману. Непријатељство међу њима двојицом на изванредан начин је обележило и сусрет из 1999. године, када је Штимац након утакмице у Београду изјавио: „Михајловић није достојан да са њим причам. Молио сам Бога да га казни за тај његов проклети живот, јер је напола Хрват“.⁹⁴ Прича о мржњи ова два фудбалера наставила се и неуспешним помирењем 2008. године, када је, у склопу опште нормализације односа између Србије и Хрватске, у једној емисији на Хрватској радио-телевизији, управо Михајловић и Штимац требало да покажу да су старе ране зарасле.

⁹⁴ Према <http://www.index.hr/sport/clanak/financijer-batinasa-iz-lore-i-arkanov-frend-pomeli-pod-tepih-dabogda-ti-pobili-sve-u-borovu-i-zaklao-bih-ga-zubima/638932.aspx>, посећено 16.10.2013.

Чињеница да су управо ова двојица бивших фудбалера били постављени за селекторе Србије и Хрватске баш пред сусрете два национална тима, дала је савршен шлагворт медијима у обе земље да, управо кроз њихов однос, најаве оно шта нас све чека када коначно дође до фудбалског окршаја. Тако је дневник Ало, непосредно по именовану Штимца и Михајловића за селектора, објавио чланак под насловом „Спрема се нови дуел Миха vs Штимац“, наводећи: „Прштаће поново на терену! Овога пута, уместо дресова ће се носити одела, али биће и те како интересантно поново видети на истом месту Сенишу Михајловића и Игора Штимца када се у оквиру квалификација за Мондијал 2014. буду сусреле Србија и Хрватска“ (Ало, 6.5.2012.). На сличан начин и београдски Курир пише како „За Штимца рат није завршен“, истучући бомбастичан наслов „Игор Штимац: Михо, чекам те!“ (Курир, 17.05.2012.).

У том смислу, изузетно велика пажња придата је сусрету двојице „непријатеља“ у септембру 2012. у Варшави, када су у оквиру тренерског семинара, Штимац и Михајловић попили кафу. Медијски написи широко су извештавали о овом „историјском помирењу“, преносећи чак и „ексклузивну“ информацију да је хрватски селектор платио рачун! (Ало, 2.10.2012.). Тако и хрватски дневник 24 часа преноси како је се догодила „помирба непријатеља“, наводећи да „иако хрватски и српски изборник ратују преко 20 година, чини се како би могли прогласити примирје“ (24 sata, 26.09.2012.). У сличном маниру, београдске Вечерње новости истичу да су „Михајловић и Штимац попили кафу помирења“ (Вечерње новости, 26.9.2012.), док загребачки Вечерњи лист преноси поруку двојице тренера: „Нећете преко нас скупљати политичке поене“, додајући како је „заједничка кава јасна порука, њих двојица за сада у рукама држе голубове мира“ (Večernji list, 26.09.2012.).

У сличном тону, извештавано је и о другом „легендарном сукобу“ који датира из 1999. године, између Роберта Јарнија и Зорана Бате Мирковића. Бројни медији посветили су пажњу том, како наводи Блиц, „најпознатијем 'фудбалском хвату' у историји овог спорта“ (Blic, 1.08.2011). Сами играчи вероватно су дали најбољи коментар на медијске реминисценције у вези са инцидентом са Максимира. У изјави за београдске Вечерње новости, Мирковић се запитао: „Па није могуће да је 70 одсто текстова у најави ове утакмице посвећено мени и Јарнију“, док је

Јарни на сличан начин констатовао: „Е ако ће мене и Бату фудбалска историја и јавност да памте само по томе, цабе нам се што смо одиграли у Хајдуку, Партизану, Јувентусу, Аталанти, Реал Мадриду и Фенербахчеу“ (Вечерње новости, 21.3.2013.).

Утакмица између Србије и Хрватске имала је, дакле, своју предигру која је, мање или више, трајала практично годину и по дана, од тренутка када је одлучено да ће се ове две екипе наћи у истој квалификационој групи. Стратегија која је у медијском извештавању коришћена заправо се своди на метафоричну редуkcију предстојећих дуела на персонализоване сукобе из прошлости. Нагласак је, у суштини, на произвођењу сукоба, и то кроз евоцирање старих непријатељстава, која се у овом тренутку потенцијално реактуелизују. Свођење утакмице на лични сукоб двојице селектора или бивших фудбалера заправо је за циљ имало подизање тензије у јавности, бирањем оних догађаја из прошлости који, на известан начин, подсећањем на њих, постају метафора за наступајући окршај. Са друге стране, инсистирање на помирењу двојице селектора указује на то да наратив о „непријатељу“ више не функционише као једини модел у јавном дискурсу, већ се акценат ставља и на нормализацију односа и зацељење старих рана, где, упркос ружној прошлости која нам је свима позната и подразумевана, чак и двојица, како их је назвао Тиро Блажевић, „старих бандита“ Михајловић и Штимац, закопавају „ратне секире“ и окрећу се светлој будућности „добросуседске сарадње“.

Ипак, како се први сусрет заказан за 22. март у Загребу ближио, тако је тензија у јавности неминовно расла, а медији су све снажније креирали наратив о „историјској утакмици“, која ће, у сваком случају, представљати далеко више од пуког квалификационог меча за Светско првенство. Неколико дана пре утакмице тако се могло прочитати да се, на пример, хрватски репрезентативац Домагој Вида за меч спрема загревајући се уз „Чавоглаве“⁹⁵, познату песму злогласног певача Марка Перковића Томпосона (24 sata, 19.3.2013.), чији је, у најмању руку, контроверзни опус често повезиван са усташким покретом. Такође, извештавано да је и да селектор Игор Штимац на свом профилу на друштвеној мрежи Фејсбук поставио једну од песама истог певача.

⁹⁵ Текст песме, поред директног реферисања на усташки покрет, такође садржи и стих: „Чујте српски добровољци, бандо, четници / Стићи ће вас наша рука и у Србији.

Тензије пред меч подизане су и кроз бројна подсећања на до сада невиђено обезбеђење које ће пратити утакмицу, па је тако портал Index.hr под насловом „30 дана затвора за Србе који уђу на Максимир“ најавио посебна задужења редара и полицајаца: „Свима њима у опису посла у петак бит ће – препознавање навијача српске националности“, додајући како је „утакмица Србије и Хрватске уистину више од утакмице, а Загреб ће бити под европском присмотром“ (Index.hr, 18.3.2013.).

Ипак, непосредно пред меч, тензије су почеле да се снижавају, и то као резултат директне политичке интервенције. Порука о „новим“, топлим и срдачним односима, дошла је, да тако кажем, са највишег места, тако што је председник Хрватске Иво Јосиповић најавио да ће утакмицу гледати заједно са бившим председником Србије Борисом Тадићем. Јосиповић је, пре сусрета две репрезентације, такође угостио и делегације оба фудбалска савеза, истакавши: „Данас је дан великог искушења и очекујем да ће наши навијачи прилагодити очекивањима и стандардима на које смо навикли. Насиље и простаклук немају место на теренима“ (Курир, 22.3.2013.).

Посебно место у медијском извештавању, очекивано, добили су и селектори два национална тима. Непосредно пред утакмицу, и у Хрватској и у Србији штампа се опширно бави односом Штимца и Михајловића. Тако Вечерње новости преносе да је хрватски тренер српском колеги посредством једног новинара у Београд послао маслиново уље и две флаше вина, а Михајловић је на тај гест узвратио обећањем да ће узвратити љубазност у виду ракије и ајвара. „Моје непријатељство са Штимцем је завршена прича. Могли бисмо после утакмице заједно попити ово вино, какав год резултат био“ (Вечерње новости, 20.3.2013.). И хрватски медији истичу ово међусобно даривање, цитирајући Михајловића: „Донијели смо ракију, ајвар и џемове. Ћевапи би се охладили“ (Večernji list, 22.3.2013.). Такође, непосредно пред меч, загребачке Спортске новости су објавиле опширан чланак под насловом „Боем и Барбика“, бавећи се животима двојице селектора, у коме се закључује како „двојица селектора имају много повезница, а међу битнијима је она славонска“ (Sportske novosti, 21.3.2013.). Колико је ова метафора српско-хрватских односа кроз сукоб и помирење двојице селектора била снажна, говори и чланак објављен у америчком дневнику Њујорк

Тајмс, који је, у опширном коментару утакмице као најзначајнији детаљ издвојио „дирљиви моменат када су се два тренера загрлила на центру игралишта“. „Обећали су мир у тих деведесет минута. Али се мир прелио и преко тог одређеног времена“⁹⁶, закључио је коментатор ових америчких новина.

Као најаву меча, треба истаћи и, за догађаје попут фудбалске утакмице, крајње неуобичајену конференцију за новинаре на којој су заједно говорили хрватски премијер Зоран Милановић, селектор Штимац и председник Хрватског ногометног савеза Давор Шукер. Говорећи о предстојећој утакмици, Милановић је истакао: „На нама је да се докажемо и покажемо као одговоран домаћин и цивилизирана земља. Овом приликом позивам све који долазе на стадион да носе Хрватску навијањем, а не мржњом према противницима и ако тијekom утакмице чују нешто што вријеђа њихов хрватски цивилни и цивилизирани идентитет, на то одговоре пјесмом или звиждуцима. (...) Бити Хрват не значи бити против некога или против сусједа, него значи бити за себе, за узвишене идеале и начела“, и додао да морамо оставити дојам да је Хрватска држава "пристојних људи који воле своје и не мрзе туђе" (Večernji list, 21.3.2013.). На сличан начин позив је упутио и селектор Штимац: „Очекује се искључиво бодрење, да нам буду вјетар у леђа. Позивам све који ће доћи у Максимир да нас не бодре мржњом према противнику, него да их води љубав према нама и нашим играчима. Ово је апел, покажимо високи ступањ културе покажимо Еуропа и Уефи која нас стално благи што је права Хрватска" (Index.hr, 19.3.2013.).

Ови цитати заправо указују на важност „дискурса цивилизованости“ у хрватском јавном наративу. Овај дискурс је обилато коришћен у периоду распада Југославије, одвајајући Хрватску и Словенију од осталих република бивше државе, кроз указивање на „западњачки“ карактер земље, као супротност „варварском Балкану“, коме припада Србија (Jansen 2001, Bakić-Hayden 1998, Živković 2001). У контексту 2013. године, ова стратегија искључивања није коришћена само да би се направила разлика између Хрватске и њених „источних“

⁹⁶ New York Times, 22.03.2013. , доступно на http://www.nytimes.com/2013/03/23/sports/soccer/croatias-win-over-serbia-ends-with-coaches-embrace.html?_r=0, посећено 11.10.2013.

суседа, већ и у сврху потврђивања европског идентитета ове земље у светлу прикључивања ЕУ у јулу исте године.

Медији у Хрватској и Србији уочи саме утакмице у својим најавама исказивали су одређену дозу амбиваленције. Са једне стране, наслови су јасно указивали на евокацију националистичких стереотипа, док је, са друге, непрестано истицано да се никакво насиље неће и не сме десити. Наслови у хрватској дневној штампи на дан меча илуструју такав приступ: „Ватрени, побједом ћете ући у легенду!“ (Jutarnji list, 22.3.2013.), „Побиједите за њу“ (Sportske novosti, 22.3.2013.), „Срцем до побједи“ (Večernji list, 22.3.2013.), „У бој, хладне главе!“ (Večernji list, 22.3.2013.), „За ово живите годину и пол, побједа вас води у легенду“ (Jutarnji list, 22.3.2013.), „Загреб у опсадном стању! Милановић, Шукер и Штимац позивају на фер навијање“ (Večernji list, 22.3.2013.), „Разумом срца ватреног“ (Sportske novosti, 22.3.2013.). Утакмица је, дакле, дочекивана са високом тензијом, инсистирајући да се ради о „мечу генерације“, далеко важнијем од „обичних“ утакмица, али је, истовремено, штампа позивала и на разум и хладну главу, преносећи апеле да се навија фер и коректно, јер су се „времена променила“ и да нема потребе за уобичајеним изливима мржње.

Медији у Србији најављивали су меч у релативно мирном тону. Дневник Политика једноставно је констатовао: „Вечерас је велики дерби: Хрватска – Србија“ (Политика, 22.3.2013.), док је београдски портал Б92 у први план истицао причу о томе како ће хрватски председник Јосиповић гледати меч заједно са бившим председником Србије Борисом Тадићем. (Б92, 22.3.2013.). Ипак, овај умерени приступ и спуштање тензија нису били карактеристика свих медијских извештаја. Тако је РТС утакмицу најавио насловом: „Максимир уживо: Ноћ пред пакао!“ (РТС, 21.3.2013.), док таблоид Курир најављује: „Фудбалери Србије већ данас у паклу Максимира!“ (Курир, 21.3.2013.) и позива: „У бој крените, јунаци сви!“ (Курир, 22.3.2013.). Према дневнику Ало, у чланку под насловом „Мамић доводи усташе на меч!“, председник Динама из Загреба је наводно „поделио више хиљада карата ветеранима „бед блу бојса“ и десничарима, који би својим усташким екстремизмом могли да утакмицу у потпуности баце у други план“. (Ало, 21.3.2013.). Такође, лист Телеграф описао је ситуацију у граду пре утакмице

на следећи начин: „Орлови стигли, ЗАГРЕБ ПОД ОПСАДОМ“ (Telegraf, 21.3.2013.).

Амбиваленција, која се кретала између националистичког стереотипизирања и нормализујућих наратива, није била једина стратегија која је могла бити виђена у српској штампи. Такође, присутан је и одређен број текстова који реферише на некадашњи конфликт али и, да се тако изразим, указује на ново, „мирољубиво“ доба. Наслови попут „Рат, мир, Максимир“ (Novi magazin, 21.3.2013.) или „У Загребу: непријатни сусрети и пиће са пријатељима“ (Sportal.rs, 21.3.2013.) евоцирају специфичну форму дељеног културног знања о рату, које иако амбивалентно, даје изванредан осећај присности и препознавања, које, након свега што су прошли „и једни и други“ данас, и поред тешког бремена, указује да је суживот могућ и нужан.

Медијска слика која је кројила слику јавности о предстојећој утакмици у Загребу, није имала само функцију задовољавања моје истраживачке радозналости, већ је, на изванредан начин, представљала и припрему за одлазак на теренско истраживање у хрватску престоницу, које је укључивало и одлазак на утакмицу две репрезентације.

Мој одлазак на утакмицу у својству антрополога са пасошем Републике Србије са собом је носио различите потенцијалне компликације, превасходно условљене узаврелом атмосфером која је створена, али и мерама безбедности које су најављене. Пре свега, одлазак на овакав тип теренског истраживања имплицирао је, у извесном смислу, „заобилажење“ сигурносних правила које је одредила хрватска полиција. С обзиром на забрану доласка гостујућих навијача, карте за меч могле су бити купљене једино „преко везе“, уз помоћ колега из Загреба, који су искористили своја познанства у Хрватском ногометном савезу, објашњавајући преседан да се карта прода некоме са „погрешним пасошем“ искључиво научним мотивима за посету утакмици. Карте су продаване искључиво ауторизовано, односно, свака улазница је на себи имала одштампано име и презиме, као и број личне исправе, што је у случају мене и колеге који је путовао са мном, био пасош Србије.

Када је прва препрека у виду улазница некако савладана, предстојала је потенцијална могућност да службе на државној граници Србије и Хрватске, у складу са гласним медијским најавама, не дозволе прелазак из једне у другу земљу, што је и најављивано као једна од мера у оквиру стриктне граничне контроле у данима пре меча. На крају, прелазак границе протекао је глатко, иако је, према сабласно пустом граничном прелазу, било јасно да се тог дана из Србије у Хрватску запутио само онај ко је морао.

На овом месту желим да направим малу дигресију која се односи на парадокс забране уласка гостујућих навијача, у овом случају потенцијалних симпатизера репрезентације Србије. Наиме, поставља се питање на основу којих критеријума се утврђује да ли ће неко навијати за Србију или Хрватску. Уколико је у питању држављанство, односно пасош, у региону где се националне и етничке границе не поклапају увек са оним државним, било би интересантно размотрити случај у коме би, нпр. етнички Хрват који живи у Београду и има само држављанство Србије, пожелео да бодри „свој“ национални тим. На основу успостављених критеријума тако нешто би му било онемогућено, док би, са друге стране, етничком Србину који поседује хрватску путну исправу било дозвољено да присуствује мечу. Исто тако, занимљиво је осврнути се на горе поменути најаву из медија према којој ће редарима на стадиону један од основних задатака бити да препознају српске навијаче. Поново се поставља питање критеријума на основу којих би такво препознавање било вршено, односно, како се то, заправо, утврђује нечија „права“ или „погрешна“ етничка припадност, која, у овом случају, у суштини и не коинцидира са питањем етничитета, већ више правном категоријом држављанства.

Било како било, првобитне дилеме и потенцијалне препреке при одласку на утакмицу у Загреб су успешно превазиђене, али је сам долазак у хрватску престоницу указивао да се у граду дешава нешто заиста значајно. У том смислу, већ при доласку у хотел, рецепционарка је, када је видела пасоше Србије, одмах поставила питање да ли смо у Загребу да би гледали утакмицу. На потврдан одговор, саопштила нам је да у таквим случајевима има инструкције да одмах позове полицију. Припадници МУП-а Хрватске су заиста ускоро и дошли у хотел, али су, с обзиром да нису успели да нас пронађу, били приморани да контактирају

са нашим домаћинима. Након објашњења да одлазак на меч има искључиво научну мотивацију, и уверавања да „гости“ неће злоупотребљавати гостопримство јавно подржавајући Србију (што би, у датим околностима, вероватно био добар начин да се изврши самоубиство), полицијски службеник је „одобрио“ наш боравак, уз обећање да ће се јавити у случају да процена буде таква да нам је потребна униформисана пратња на самом стадиону. Срећом, тако нешто се није догодило, с обзиром да би улазак у пратњи полиције на источну трибину стадиона⁹⁷, за коју смо имали карте, вероватно од нас начинио глинене голубове.

Непосредно пре меча, урбани пејзаж се такође променио: снажне полицијске снаге биле су веома видљиве на улицама, док су улице и излози били прекривени различитим симболима хрватског националног идентитета, где је доминирао циновски дрес репрезентације обешен на једној од највиших зграда у Загребу. Ова трансформација града пред важне утакмице свакако није неуобичајена сцена, ни у Загребу нити на другим местима.⁹⁸ У овом случају, огроман број хрватских застава и националних симбола – у извесном смислу посматраних као претња унутар јавног наратива у Србији – евоцирао је помало непријатна осећања, подсећајући да се теренски рад одвија у потенцијално „непријатељском окружењу“, иако је постојала рационална свест да, заправо, ови симболи по себи не представљају апсолутно никакву претњу. Ипак, године конфликта, а нарочито његови почети, када је истицање тих симбола и представљало у најмању руку „искључујући гест“, учинили су да српски односно хрватски национални симболи могу изазвати чак и несвесно осећање непријатности или страха у јавности две државе.

Управо овај моменат, односно осећај анксиозности при погледу на ерупцију симбола „баналног национализма“ приликом шетње по граду у коме сам до тада био више пута спроводећи истраживања али и у приватним посетама, натерао ме је да размислим о сопственом позиционирању у односу на природу теренског рада који сам у том тренутку обављао. Када говорим о позиционалности, превасходно реферишем на онај концепт који подразумева да је знање увек лоцирано унутар

⁹⁷ Иако је првобитна идеја била да будемо смештени у тзв. VIP ложи, то није било могуће извести, тако да смо имали улазнице за „обичну“ трибину, заједно са навијачима хрватске репрезентације.

⁹⁸ У претходном тексту сам већ описао изглед, на пример, холандских градова за време Светског првенства у фудбалу.

вектора времена, простора и социјалне моћи, у смислу исказивања епистемолошке свести о томе ко, где, када и зашто говори, суди или разуме (Barker 2004, 154). У том смислу, основно питање које се поставља је да ли се теренски рад у Хрватској може означити као „антропологија код куће“ (Narayan 1993). У контексту у коме сам, током претходних истраживања у Загребу комуницирао са испитаницима, на ово питање могу дати условно позитиван одговор, јер је од мене, на изванредан начин, увек очекивано да поседујем и делим имплицитна, „инсајдерска“ знања (в. Simić 2010, 32-33), бивајући перципиран као неко ко познаје пре свега језик, али и локални културни контекст⁹⁹. Претпостављам да је превасходни разлог за такву врсту позиционирања уверење да Србија и Хрватска, упркос непријатељствима током деведесетих година, припадају мање или више заједничком културном простору, дефинисаном превасходно кроз везе створене током постојања СФРЈ, што је, са или без ентузијазма, истакао и велики број људи са којима сам разговарао¹⁰⁰. Са друге стране, упркос овој релативно „нативној“ позицији, током многих интервјуа је имплицитно у први план избијала управо моја етничка припадност, у контексту да је често постојала извесна опрезност мојих испитаника да случајно не искажу било какву примедбу коју бих ја, претпостављено, могао сматрати увредљивом, што се нарочито односило на догађања током деведесетих година прошлог века. На тај начин моја позиција имплицитно је подразумевала и преузимање оног идентитета који би у неком контексту и мени али и било коме другом био потпуно ирелевантан, нужно ме смештајући у категорију „српског антрополога“¹⁰¹.

⁹⁹ До које мере је то тачно, велико је питање, нарочито у погледу познавања културног контекста деведесетих година, када су границе, у сваком смислу те речи, између Србије и Хрватске биле практично потпуно затворене. За разлику од последњих деценију и по, када се и може говорити о извесном дељењу културног контекста, моје знање о деведесетима у Хрватској је накнадно. Занимљиво је да је већина испитаника, без обзира што су свесни те чињенице, и на догађаје током деведесетих реферисало као на нешто што би мени требало да буде познато, а изванредан број њих је био искрено изненађен мојом „некомпетентношћу“ у односу на одређене референце које су они сматрали дељеним знањем.

¹⁰⁰ Радећи теренска истраживања у Словенији, никада нисам имао такав утисак, нити су га делили моји испитаници, осим оних који су потицали из других република бивше Југославије.

¹⁰¹ Као пример наводим разговор са једним од испитаника који се понудио да ме повеже са човеком који је некада био вођа Бед Блу Бојса. Телефонски разговор између њих двојице је отприлике текао овако: „Чуј, имам овде једног антрополога из Србије... је, је, Србина... Хтео би разговарати са тобом... Да, Звездаш је... Добро, рећи ћу му“. Након што ми је потврдио да ће некадашњи навијач радо причати са мном, мој испитаник је додао и следеће: „Не мораш се бојати, он ти је онако... софистициран“.

У том смислу, занимљиво је увести категорију „двоструког припадника“ (*double insider*) онако како ју је дефинисао Наумовић, посматрану као међуигру између егзистенцијалне позиције антрополога и историјски наметнутих политичких и економских услова (Naumović 1998, 103-104). То у принципу значи да антрополог припада групи коју проучава, дели исти језик, вредности, традиције и интересе, али истовремено припада посебној друштвеној суб-групи унутар шире заједнице, чији је задатак да истражује, консолидује, измишља и евентуално брани разлоге постојања те мање групе (исто, 115). Позиција двоструког припадника у контексту о коме је реч може се схватити двојачко. Са једне стране, ако претпоставимо да мој антрополошки рад у Хрватској јесте „рад код куће“¹⁰², и да поседујем дељене културне моделе са својим испитаницима, други пол двоструке припадности, у овом случају, реферише на моју етничку афилијацију, и, имплицитно уверење да је мој задатак да заступам интересе те заједнице којој припадам. Парадокс да тај идентитет, заправо, добровољно не преузимам ја сам, већ ми на изванредан начин бива наметнут, не умањује релевантност његове улоге у мом позиционирању. Овај идентитет, који ми истовремено омогућава да на изванредан начин будем „нативни антрополог“, у исто време представља и позицију у којој на тај начин постајем и субјект подругојачења (*othering*). Са друге стране, двострука припадност о којој говорим може се посматрати и управо са аспекта „српског антрополога“, као идентитета који мање или више радо преузимам, где, унутар те шире заједнице коју бих могао да означим као „српску“, такође носим и одређену врсту „идеолошког терета“¹⁰³ који би ме могао сврстати у, условно речено, категорију, рецимо, „космополите“ и „анти-националисте“ (в. Simić 2007, Jansen 2001). Та позиција, на изванредан начин, имплицира да „српски“ део идентитета који поседујем није доминантан нити претерано релевантан елемент самосознаје, али

¹⁰² Боравећи на конференцијама у иностранству и представљајући резултате својих истраживања у Хрватској, без грешке сам увек био идентификован као „нативни антрополог“, јер је мој интерес за регион, Балкан, југоисточну Европу или како је год већ назвали, увек био перципиран као рад на „домаћем терену“, без обзира да ли су примери које сам наводио потицали из Србије или Хрватске.

¹⁰³ За увид у изузетно занимљиву дебату о „идеолошким основама“ балканских антропологија види (Naumović 2005, Prisa 2005).

је, у контексту боравка на терену у Хрватској, управо тај „етнички“ сегмент нужно долазио у први план.¹⁰⁴

Ова „рефлексивна дигресија“ заправо има функцију да укаже на прилично парадоксалну ситуацију у којој смо се налазили пред одлазак на стадион. Са једне стране, културни контекст нам је био близак, а социјално окружење и језик разумљиви. Са друге, управо одређене лингвистичке разлике које постоје између српског и хрватског језика¹⁰⁵ могле су да буду онај окидач који би нас моментално довео у позицију „непријатељског другог“, с обзиром да је у Загребу београдски акценат веома лако препознатљив, а на максимирском стадиону, претпостављено, и не превише добродошао. У том смислу, како се моменат одласка на утакмицу приближавао, тако сам, заправо, све мање бивао антрополог а све више бивао Србин, желевши то или не.

Пред сам полазак на меч, дискутовали смо са загребачким колегама да ли би и колико потенцијално препознавање „погрешног“ акцента могло бити ризично на самим трибинама. Разматрано је чак и да ли да причамо на енглеском, али је на крају ипак преовладало мишљење да би требало да говоримо „нормалним“ језиком, али без претераног скретања пажње на себе.

Прилазак стадиону Максимир, према коме смо ишли пешице, заправо је био, у извесном смислу, кулминирајући моменат „апсолутне другости“. Не знајући шта могу да очекујем, окружен великим бројем људи који су били одевени у дресове или носили друге симболе хрватског националног идентитета, увидео сам колико моћно може деловати симболика, сама по себи и ван оваквог контекста потпуно безопасна, али постављена у „право окружење“, потенцијално претећа оном идентитету за кога до пре само неколико сати нисам превише марио. Когнитивно мапирање шаховнице и осталих националних симбола као извора анксиозности било је додатно збуњујуће с обзиром на чињеницу да је један од колега домаћина на утакмицу такође ишао обучен у мајицу хрватског државног тима, што, свакако

¹⁰⁴ Пример који наводим догодио се током интонирања химни пред утакмицу на Максимиру. Иако сам у „нормалним“ околностима прилично равнодушан када чујем химну „Боже правде“, у ситуацији у којој цео стадион громогласно звижди химни сам осетио извесну врсту привржености свечаној песми „своје земље“, на тај начин бивајући увучен у ту идентитетску игру у којој на крају и сам прихватам идентитет који ми је на одређен начин наметнут.

¹⁰⁵ Не упуштам се у лингвистичку дебату о томе да ли су у питању један или два различита језика.

нисам сматрао проблематичним у било ком смислу. „Другост“ је овде, заправо, конституисана кроз комплексну идентитетску игру у којој управо познавање локалног контекста и дељење одређеног културног капитала мене доводи у позицију да будем подругојачен, где сами симболи, који ми у некој другој ситуацији не би превише значили, јесу онај механизам преко којих бивам искључен. Разлог томе је што ја „разумем“ да застава са шаховницом или нечије лице у боји заставе у овом контексту не значе само „Хрватска“, већ и „Не-Србија“, да се тако изразим. У таквој ситуацији, једини релевантан идентитет који преузимам, односно, бива ми ипмутиран, јесте онај етнички – српски. На тај начин конституисан сам (или се самоконституишем) као субјект који је апсолутна „другост“, без реалног маневарског простора за потенцијално преговарање око неких других идентитетских пракси, ма колико оне мени у „нормалном“ свету биле важније.

Улазак на стадион, који је могао бити потенцијално проблематичан, с обзиром на бројне контроле од стране редара, прошао је врло глатко и без икакве провере докумената. Што се тиче самог мизансцена на трибинама, визуелног и звучног, може се рећи да је преовладавао, да се тако изразим, „патриотски кич“. Поред заиста великог броја навијача који су носили обележја хрватске репрезентације или државне заставе, доминирали су транспаренти који су на различите начине реферисали на Вуковар¹⁰⁶, док је око читавих трибина био обешен транспарент са стиховима песме хрватског певача Дражена Жанка под именом „Од стољећа седмог“: „Кроз врмена груба и кроз љуте боје / бранили смо часно ми огњишће своје / чуваше нам пређи ову родну груду / нису због слободе гинули залуду. Ал' сад ево опет нова зора руди / послѣ дугих лита Хрватска се буди / ту на нашој земљи, наш се барјак вије / црвен, бијели, плави, више се не крије“. Музика која се чула са разгласа такође је била пригодно „патриотска“, да би кулминација „загревања“ пред меч било емитовање једне од песама Марка Перковића Томпсона. Избор није пао ни на једну од његових нумера које би евентуално величале ушаштво, већ је у питању била „бенигна“ песма под именом „Лијепа ли

¹⁰⁶ Вуковар, мали град на обали Дунава, заузима једно од централних места у новом хрватском етно-миту и један од кључних момената Домовинског рата. Град-Херој, како је познат у Хрватској, био је поприште тешких борби између хрватских снага и Југословенске народне армије, и практично је потпуно срушен.

си“, у којој се, уз очекивану дозу кича, величају природне лепоте Хрватске. На трибинама се, бар са позиције на којој смо ми стајали, нису могле видети било какве пароле везане за усташтво, а био је приметан и мањак фотографија хрватских генерала Готовине и Маркача, који су само неколико месеци раније ослобођени кривице за ратне злочине почињене у операцији „Олуја“ пред Трибуналом у Хагу¹⁰⁷.

Овако визуелно и звучно „окићене“ трибине Максимира, заправо, остављале су утисак пренаглашеног патриотизма, са порукама које су потцртавале тековине хрватске борбе за независност. Оваква симболика имала је функцију самопотврђивања успешно реализованог пројекта независне Хрватске, чији барјак „више се не крије“, и то директно пред очима оних који су, из перспективе стваралаца кореографије, ту заставу желели да униште или бар оставе у дубокој илегалу. Са друге стране, подсећање на дешавања из Вуковара емитује поруку да „није заборављено“ и да, без обзира на све, блиска прошлост и даље игра важну улогу у односима две државе. Занимљиво је, међутим, да референца на Вуковар има неупоредиво већи значај у Хрватској него у Србији, где се, рецимо, непрестано скандирање хрватских навијача „Вуковар, Вуковар“ не сматра превише великом провокацијом¹⁰⁸.

Боравак на самој трибини Максимира је започео према претходном договору да се превише не експонира наш „неодговарајући“ акценат. Међутим, како је време пролазило, атмосфера је, да тако кажем, почела да се опушта. У првом тренутку наши домаћини су водили рачуна да ничим не покажу одакле долазе двојица њихових пријатеља, али је, после неког времена, то постало практично немогуће, с обзиром да је сваки разговор мање или више директно реферисао на наше порекло и место боравка. Ако су први тренуци „одавања“ и могли бити помало непријатни, убрзо је постало јасно да, је у суштини, већина људи око нас врло вероватно свесна да се на трибини поред њих налазе неки људи из Србије, али да

¹⁰⁷ Готовина и Маркач су ослобођени у новембру 2012. године, само неколико месеци пре одигравања утакмице о којој пишем. Овај догађај изазвао је праву националну еуфорију у Хрватској, а на Тргу Бана Јелачића се, приликом дочека генерала, окупило сто хиљада људи.

¹⁰⁸ Вероватно из истих разлога које сам раније навео, а то је да у „сећању на рат“ у Србији постоје многобројне тачке на које се може реферисати, с обзиром на различите сукобе у којима је земља током деведесетих година учествовала. Ако би се могло лоцирати евентуално „болно место“ унутар српске рецепције рата у Хрватској, то би свакако била Олуја.

томе не придаје неку претерану пажњу¹⁰⁹. Ипак, за сваки случај, учествовали смо колико смо могли у колективном ритуалу певања хрватске химне, држећи изнад главе црвене и беле пластичне кесе, које су читав стадион током интонирања „Лијепе наше“ претвориле у циновску шаховницу.¹¹⁰

Као што је било и очекивано, навијачке песме које су се певане тог поподнева на Максимиру као тему су имале „омиљеног непријатеља“ – Србе. Тако се могао чути читав дијапазон слогана: од „Убиј Србина“ и „Србе на врбе“¹¹¹, преко „Тко не скаче православац“, и „Да сам Србин, убио бих се“, до „Србијо знај, свему је крај, збогом и више се не враћај“. Са друге стране, и поред повремених покушаја, било каква врста отворено проусташких песама није наилазила на прихватање од стране већине присутних на стадиону.

Иако по свом садржају и тону ови слогани представљају типичан пример говора мржње и отворено су претећи, они на самом стадиону, заправо, уопште нису тако звучали. Ако се узме у обзир чињеница да велики број навијачких песама и има за циљ да на неки начин омаловажи, увреди или понизи противника, и да то представља уобичајени део стадионске културе (Giulianotti 2005, Armstrong 1998), и покличи који су се могли чути на Максимиру заправо се, на известан начин могу сврстати у ову категорију. Иако је јасно да је ова утакмица била „посебна“ и да већи „непријатељ“ није могао доћи на гостовање у Загреб, чињеница је да се на самим трибинама, или бар на оној на којој смо се ми налазили, нити један гест није прелазио уобичајено стадионско понашање. Песме и слогани уперени против Срба заправо су, имали више ритуалну функцију него што су заиста позивали на стварно насиље.¹¹²

¹⁰⁹ Свакако да би било другачије да је било ко од нас истакао неко српско обележје, гласно навијао за репрезентацију или, рецимо, дизао три прста. Такође, да смо се налазили на северној трибини где су били најватренији навијачи, претпостављам да би атмосфера била далеко непријатнија.

¹¹⁰ Интерна шала између колеге и мене, која је оправдала „издају“, била је да су кесе ионако црвене и беле боје, па се можемо правити да је, заправо, у питању подршка Црвеној звезди.

¹¹¹ Ова два слогана, популарна још са почетка деведесетих година прошлог века, узвикују се практично на свакој утакмици, без обзира са ким Хрватска игра, и постала су, да се тако изразим, део навијачког фолклора у Хрватској. Слично, у Србији се тако певају локалне верзије говора мржње, попут такође фолклорних „Убиј, закољи, да Хрват (Шиптар, Турчин) не постоји, или, као врхунац инвентивности у испољавању етничке мржње, „Убиј Хрвата да Шиптар нема брата“.

¹¹² Да су којим случајем на Максимиру били присутни организовани гостујући навијачи, ситуација би вероватно била другачија, али то овога пута није био случај.

Ова амбиваленција између реалног ненасилног понашања и вербалног симболичког насиља заправо у први план истиче парадокс интринсичан процесу нормализације односа између Србије и Хрватске. Док, са једне стране, није постојала стварна претња од националистичких ексцеса, вербално насиље је виђено као прихватљиво и очекивано, што је, заправо, представљало и дељено културно значење и постојање културне интимности између две стране. У том смислу, постоји узајамно разумевање између Срба и Хрвата да рат више свакако није прихватљив, али и да, такође, није реално очекивати истински топле односе у скорој будућности.

Навешћу епизоду са стадиона која илуструје овај парадокс: млади навијач Хрватске, који је седео непосредно иза мене, здушно и срчано се придруживао покличима „Убиј Србина“ и сличним, да би, у једном тренутку, врло љубазно од мене затражио упаљач, ни мало заинтересован за очигледно „погрешну“ етничку припадност човека од кога је затражио услугу, иако је, врло вероватно, био свестан тога, с обзиром да у том тренутку више нисмо доследно крили одакле смо и ко смо.

Када се, дакле, ови националистички слогани поставе у контекст припадности специфичном фолклору, а не схвате као директан позив на насиље, може се рећи да они, у суштини, имају функцију потврђивања хрватског оснивачког мита (Kuljić 2008, Đerić 2008a, Bellamy 2003), чије су конститутивни делови Домовински рат и сукоб са Србијом уопште. Фудбалски меч против „старог непријатеља“ у том смислу представљао је одличну прилику за реафирмацију националне хомогенизације. Ипак, као што је ово етнографско истаживање показало, јавни наратив у Хрватској се током времена променио, ако ни у чему другом, онда у приметном одсуству директних референци на усташтво, што дефинитивно није био случај када је играна утакмица истих ривала 1999. године. То је посебно наглашавано и у коментарима „угледника“ након утакмице. Тако Јутарњи лист у чланку под насловом „Ово је било пуно боље него пре 14 година, УЕФА ће нас све похвалити“, истиче речи председника ФСС Томислава Караџића: „Све што смо доживјели у ова два дана у Загребу, за сваку је похвалу. (...) Био сам и у делегацији 1999., и ово је била огромна разлика, и у граду и на стадиону“. Сличну изјаву дао је и хрватски колега, председник ХНС Давор Шукер: „Гости из Србије

задовољни су гостопримством, а незадовољни само резултатом. (...) Драго ми је да је и на трибинама била велика позитивна разлика у односу на прошли сусрет отприје 14 година“ (Jutarnji list, 23.3.2013.).

Све у свему, на крају је Хрватска победила 2:0, на тај начин доневши и додатно олакшање домаћим навијачима, који су се, чак и када је било евидентно да ће њихова репрезентација победити, приликом сваког иоле опаснијег напада Србије, присећали 1999. године, као очигледно фрустрирајуће тачке у ближој историји.

Логично, хрватска штампа је дан након утакмице егзалтирано славила победу. „Хрватска разбила Србију“ (Sportske novosti, 23.3.2013.), „Тако се бори за Хрватску“ (Jutarnji list, 23.3.2013), „Вратили нам осмијех“ (24 sata, 23.3.2013) и „Велика побједа“ (Večernji list, 23.3.2013.), неки су од наслова који су се могли прочитати у најтиражнијим дневним новинама јутро после меча, наглашавајући важност меча али се и трудећи да избегну бомбастичне наслове који би директно реферисали на прошле догађаје. У том смислу, једино се издваја приступ спортског недељника Макс, чији наслов „Славимо! Оба су пала...“ (МАХ, 23.3.2013.) директно реферише на легендарни видео снимак из јесени 1991. године, када је оборен авион ЈНА близу Шибеника, а који у сећању хрватске јавности егзистира као једна од важних симболичких тачака отпора са самог почетка ратних догађаја.¹¹³

Ипак, доминантно расположење, поред очекивано тријумфалистичког, истицало је у први план позитивне аспекте утакмице, у смислу добре организације и одсуства већих инцидената, па тако Спортске новости истичу „фантстичну атмосферу на Максимиру без иједног јединог инцидента“, додајући како је на стадиону владала „атмосфера љубави а не мржње, слика Хрватске какву бисмо хтјели гледати стално“, и наглашавајући да је навијаче „носила љубав према Хрватској, а не мржња према Србији“. „Чак и онај фолклони 'Убиј Србина'је био ређи него икад“ (Sportske novosti, 23.3.2013.). На сличан начин, загребачки

¹¹³ Види нпр. <http://www.jutarnji.hr/oba-su-pala---je-li-u-redu-rugati-se-tudoj-memoriji-/893441/> . Контекст у коме се реферише на ову сцену може се односити и на догађај из октобра 2010. године, када је у хрватској јавности избила велика бура након што је недељник српске националне мањине, као коментар на вест да су се срушила два авиона хрватске војске, објавио насловну страну са текстом: „Обава! Оба су пала“, правећи директну и крајње провокативну референцу на пад авиона ЈНА из 1991. године.

градоначелник Милан Бандић је изјавио да је „показано лице гостољубивог, културног и еуропског Загреба“ (Jutarnji list, 23.3.2013.), указујући на важност бољих и нормалних односа са некадашњим непријатељем, али и поново наглашавајући „цивилизовани“ европски идентитет Хрватске (у односу на „балкански варваризам“) у сам освит уласка земље у ЕУ.

У медијима у Србији је, са друге стране, логично, преовладавало разочарење поразом и игром, и већина коментара односила се на критике играчима и селектору. У већини медијског садржаја одаје се признање домаћинима за добру организацију утакмице, али се, за разлику од хрватског тиска, много више истичу националистички инцидентина трибинама. Београдски Б92 описује утакмицу насловом „Томпсон, звиждуци, славље и туга“ (Б92, 22.3.2013.), истичући емитовање песама озлоглашеног Томпсона пре меча, и нарочито повике „Убиј Србина“. Београдска Политика у чланку „Ми аплауз, они звиждук“ наглашава да „су наши играчи одржали обећање, аплаудирајући хрватској химни, док су домаћи навијачи све време звиждали“, додајући како „пре, током и после меча домаћи навијачи нису могли да се уздрже од свог већ припремљеног материјала, вређања противника“ (Политика, 23.3.2013.). И таблоид Курир потцртава националистичке испаде хрватских навијача; у чланку под насловом „УЕФА на испиту“ истиче се: „Навијачи Хрватске нису положили испит током синоћњег сусрета на Максимиру. Пред крај утакмице цео стадион скандирао је српском селектору 'Синиша, усташо' и 'Синиша, остани', а то је била само кап у мору увреда изречених на рачун наше државе и народа“ (Курир, 23.3.2013.).

Све у свему, медији у обе земље наглашавају чињеницу да није било већих проблема на стадиону, у први план истичући да су односи две земље знатно бољи него што су били. Хрватска штампа, ипак, поред очекиваног победничког расположења, у први план истиче „сјајну атмосферу без инцидената“, не придајући превелику важност националистичким инцидентима или их минимизирајући. Са друге стране, медији у Србији инсистирају управо на тим инцидентима и националистичким слоганима, настојећи да покажу како је, упркос нормализацији односа, национализам у Хрватској и даље присутан, али и пропуштајући да укажу да су инциденти сличног типа подједнако присутни и у Србији.

Меч у Загребу између Хрватске и Србије могао је послужити као добар пример за утврђивање стварног стања у односима између две државе. Пратећи медијске наративе, могло се закључити да се, упркос и даље живом непријатељском наслеђу између две земље, заправо углавном инсистирало да је ова квалификациона утакмица за СП у Бразилу на крају крајева „само фудбал“. Главни знаци нормализовања политичких односа били су фокус на безбедност гостију али и превенција било каквих националистичких или других насилних инцидената, где су посебну улогу одиграли и високо позиционирани званичници, како они из фудбалског света, тако и из самог врха државе, попут премијера Милановића и председника Јосиповића. Овакав приступ указује да је основни циљ био да се пошаље порука о спремности Хрватске да се придружи „европској породици нација“, на темељима цивилизованих и културних стандарда, у периоду непосредно пред пријем у пуноправно чланство у ЕУ.

Сличан наратив постоји и у Србији. Инсистирање на нормализацији и добросуседским односима такође припада доминантној политичкој агенди чији циљ су европске интеграције земље. Намера је, заправо, да се укаже како Балкан коме Србија припада, вишеније оно пословично „буре барута“, већ такође легитимни део Европе чије вредности прихвата и дели. Медији у Србији тако инсистирају на приказивању пристојног понашања репрезентативаца који аплаудирају хрватској химни, за разлику од ситуације 1999. године, када је Мирковићев „чувени хват“ безмало глорификован као херојски акт.

Процеси нормализације, ипак, уско су повезани са знањем о дељеној непријатељској и конфликтној прошлости, и свешћу да та прошлост не може бити заборављена преко ноћи. И у српским и у хрватским медијским наративима заправо преовлађујући механизам јесте стратегија самообјашњавајуће тишине, која се заснива на низу прећутних претпоставки које резултирају у саморазумљивим истинама (Ђерић 2008b, 65). Другим речима, детаљна анализа медијски текстова указује да се на рат и прошлост врло ретко реферише директно, а ако се то и ради, углавном се помиње у контексту да је данас „другачије време“ које треба оставити иза нас. Истовремено, присутно је прећутно дељено уверење да је та прошлост и даље веома важна, и да су фудбалске утакмице између две државе увек „више од игре“ и да носе значајну симболичку тежину. Ово дељено

знање оперише унутар интерног културног контекста у коме нема потребе било шта посебно наглашавати, већ се ради о само-разумевајућим категоријама. Ова културна интимност није, међутим, ограничена само на замишљену заједницу „Хрвата“, већ је дељена и са „старим непријатељем“, Србима, који такође поседују капацитет да разумеју разлоге због чега ће сваки фудбалски меч две суседне државе бити меч столећа или генерације.

Добар пример како функционишу ови механизми јесте коментар из једног хрватског спортског дневника у коме се каже: „Вечерас ова генерација Ватрених игра једну од таквих антологијских утакмица. Кад се у будућности буде говорило о њиховој ери, овај ће оглед са Србијом имати засебно поглавље. То је једноставно тако и играчи су тога свјесни. Не живе у Данској или на Бахамима“ (Sportske novosti, 22.3.2013.). Овај чланак пун је имплицитних значења, разумљивих једино некоме ко поседује код за дешифровање. О томе због чега је ова утакмица битна није потребно ни дискутовати, „нама“ је то савршено јасно, јер живимо „овде“, са свим импликацијама које то „овде“ носи, а не на неком тропском острву или у уређеној скандинавској земљи. У сличном тону, портал Index.hr осврће се на протекли меч: „Преко Саве и Дунава никад неће живјети Швицарци и Нијемци, осим оних који из тих земаља долазе на Славе и Бајраме. Хрвати морају схватити да преко Саве и Дунава нису Швицарска и Њемачка, а Срби да преко Бајакова није Русија, него улаз у Еуропу. Наравно и нажалост, и даље ће се с обје стране границе усмено 'стражарити од Тополе до Равне Горе', а на врбе ће се 'вјешати' нешто друго осим рибичког прибора, али то је посао за полицију“ (Index.hr, 23.3.2013.). И овај чланак пун је метафора које реферишу на интерне симболичке хијерархије, имплицирајући признање како се, заправо, сви налазимо у „истом кошу“ и да нам је једино преостало окренути се „једни другима“ јер су Швајцарска, Немачка и Русија далеко. При томе, симболичка географија, упркос свему, дискурзивно поново репродукује класичан модел „бизантске оријенталне“ Србије и „еуропске цивилизиране“ Хрватске. И хрватски селектор је пре утакмице послао поруку за интерну јавност: „Ова утакмица обиљежит ће моје играче и мене. Ово је кроз сада сасвим друга прича, заувјек ће нас памтити по ове двије утакмице са Србијом, у томе је разлика“ (Jutarnji list,

19.3.2013.), такође не сматрајући да је неопходно да образложи због чега заправо овај меч има толику историјску важност и симболички значај.

И медији у Србији, са друге стране, служе се сличном стратегијом репрезентације. Наслови попут „Ово (ни)је утакмица живота“ (Вечерње новости, 21.3.2013.) или „Српско-хрватски фудбал, више од игре?“ (РТС, 21. март 2013.) указују на значај меча без потребе за широм елаборацијом због чега је он заправо толико важан. У том смислу, илустративно је цитирати чланак из дневника Курир, који је утакмицу најавио на следећи начин: „Приближава се и тај „дан Д“, „Армагедон“, после кога више ништа неће бити исто. Реч је - да ме не схватите погрешно - о фудбалској утакмици између Хрватске и Србије, која поново постаје више од игре, као што је то већ било давне 1999“ (Курир, 21.3.2013.). У овом кратком цитату, препуном снажних метафора, наглашава се велика важност меча, али, као и у случају медија у Хрватској, аутор чланка не види потребу да објасни зашто би ова утакмица могла бити упоредива са таквим догађајем као што је Дан Д. Референца је разумљива само „изабранима“, онима који поседују дељено знање унутар јединственог простора културне интимности у Србији и Хрватској.

„Ах, тај Бизант!“

Узвратна утакмица између Србије и Хрватске била је заказана неколико месеци након загребачког меча, 6. септембра 2013. године. Овај сусрет, осим само теоријски, није имао никакав такмичарски значај, јер је Србија била практично без шанси да се пласира на Светско првенство, док је Хрватска мање-више обезбедила тзв. бараж, односно додатну утакмицу у којој се одлучује пласман на шампионат.

Атмосфера пред меч у фудбалском смислу није била сјајна ни у једној ни у другој репрезентацији. Селектор Михајловић, заједно са председником ФСС Томиславом Карацићем, налазио се под константним ударом јавности, која је била дубоко разочарана и у игру и у резултате националног тима. Са друге стране, интерни рат око превласти унутар кровне организације српског фудбала, који је тињао дуже време, напосто је букнуо у другој половини августа 2013. године, када је група клубова, предвођена Црвеном звездом, кренула у отворени рат против Карацића.

Саопштења, дисквалификације и оптужбе пунили су странице спортских новина, а национални тим једва да је и помињан, осим у негативном контексту.

У Хрватској ситуација није била много боља. Проблеми у тамошњем фудбалу, слични као и у Србији, оличавали су се у сукобима око позиција у Хрватском ногометном савезу, а лоши резултати репрезентације само су долили уље на ватру. Наиме, после „победе генерације“ у мечу са Србијом, Хрватска је изгубила од Шкотске на свом терену, знатно умањивши шансе за директан пласман на Мундијал, а игра националног тима била је под ударом критика јавности, а посебно је фокусирана на дојучерашњег хероја тријумфа над Србијом селектора Игора Штимца.

Ипак, требало је да играју Србија и Хрватска. „Меч столећа“, „утакмица генерације“, „комшијски балкански дерби“, како је меч раније најављиван, требало је да буде изнад ових „малих свађа у породици“, нешто што далеко превазилази ситне зађевице, и што ће ујединити подељену нацију.

Судећи по медијима у Србији и Хрватској, међутим, не само да није предстојала некаква утакмица која мења све, од чијег резултата зависи „стање нације“, већ је деловало да никаквог меча заправо ни нема. За разлику од дуела на Максимиру, када се месецима унапред најављивала битка старих непријатеља, овога пута, практично до пред саму утакмицу, приче о њој једва да је и било. Осим врло спорадичних чланака који су реминисцирали на претходни сусрет у Београду 1999. године, попут Блицове најаве да се „Хрвати не брину за безбедност“ и „не плаше мрака на Маракани“ (Blic, 23.8.2013), медији у Србији су се много више фокусирали на локалне проблеме у вези са фудбалским савезом. Ни у Хрватској није било много другачије – ако се меч и најављивао, више је био у контексту забринутости због очигледне кризе у коју је запала репрезентација и бриге око пласмана на СП.

Тек неколико дана пред утакмицу, у медијима се могло приметити да ће се она заиста и одиграти. Основни фокус у Србији, међутим, није стављан на некакву „историјску“ важност меча, већ преваходно на техничка питања безбедности. Тако се преносе упозорења хрватским навијачима да ће, чак иако купе карте, бити спречени да уђу на стадион, а посебно се упозорава да ће било какав инцидент

бити строго кажњен од стране УЕФА, и да ће утакмица бити под посебним надзором. Вечерње новости у чланку под насловом „Све је у рукама Србије“ преносе речи председника европске фудбалске асоцијације да ни најмањи инцидент неће бити толерисан, уз упозорење: „Све је, дакле, у рукама Србије, одговорност није само на ФСС, већ на држави Србији. (...) Нико не жели да се догоди нека нова „Ђенова“ која би фудбалу нанела смртоносне ране.“¹¹⁴ (Вечерње новости, 1.9.2013.). Медији опширно преносе и изјаве тадашњег потпредседника Владе Србије Александра Вучића, који је више пута истицао да је безбедоносни аспект догађаја најважнији: „Све ће протећи у реду и миру. Свако ко буде покушао да се игра са државом и направи некакав циркус биће санкционисан. Све је на нивоу такозваног првог степена заштите, ангажовали смо хеликоптере, коњицу, припаднике безбедносних снага, на сваких 100 метара смо поставили полицајца, зато позивам родитеље да са децом дођу на утакмицу и подрже Србију“ (Press, 5.9.2013.).

Заправо, већина најава утакмице бави се чињеницом да је интересовање за национални тим у земљи екстремно спласло, и да су, како поделе између клубова, тако и лоши резултати репрезентације утицали на потпуно одсуство подршке „Орловима“. РТС преноси речи селектора Михајловића „да су момци заслужили подршку, нама се никада није десило да играмо у гостима и да навијачи звижде домаћој селекцији. Надам се да ће све бити у реду и да ће публика бити уз своју репрезентацију, као свуда у нормалном свету“ (РТС, 1.9.2013.). У сличном тону, Вечерње новости настоје да подвуку да се ипак не ради о обичном мечу, већ о „комшијском вечитом дербију“, где „ствар суседског престижа подгрева атмосферу“, констатујући да „би тријумф над осмом репрезентацијом света на ФИФА ранг листи макар мало донео фудбалске радости нацији, која се полако у потрази за успешнима окреће неким другим спортовима“ (Вечерње новости, 3.9.2013.). Исти лист, два дана пред утакмицу пита се „колико ће навијача бити на Маракани“, преносећи информацију да је продато само десет од потенцијалних четрдесет хиљада карата, уз резигнирану констатацију како је „Максимиер распродат у року од два сата“ (Вечерње новости, 4.9.2013.). И Политика

¹¹⁴ Реферише се прекинуту утакмицу између Италије и Србије, одиграној у октобру 2010. године у Ђенови. Инцидент због кога је меч прекинут изазвали су српски навијачи, а спекулише се да је циљ био дестабилизација Фудбалског савеза Србије.

доприноси овој атмосфери, у помирљивом тону констатујући како „победа и пуна Маракана враћају веру у наш фудбал“ (Политика, 4.9.2013.).

Све у свему, медијски наративи у Србији били су много више окренути домаћим збивањима и проблемима, тек спорадично и стидљиво помињући тензију коју би требало да изазове „комшијски дерби“, али, заправо, много више констатујући лошу ситуацију и недостатак подршке у односу на национални тим. У том смислу, индикативан је чланак у таблоиду Ало, чији бомбастични наслов „Време је за освету!“ прате и више него помирљиве и помало резигниране речи у самом тексту: „У односу на загребачки двобој, када је атмосфера достигла тачку кључања, београдски дуел Србије и Хрватске ни изблиза не дочекујемо у неком ратничком расположењу. Актери се овог пута не размећу изјавама, а најпомпезније што од јуче издвајамо из табора „орлова“ у Старој Пазови је реч - освета!“ (Ало, 5.9.2013.).

Покушај подизања тензије у медијима своди се на свега неколико чланака, попут једног у београдском дневнику Правда, у коме се наводи: „ХРВАТИ У ПАНИЦИ ТВРДЕ: У Београду се спрема крвопролиће!“, наводећи како „поједини хрватски медији упозоравају да би у Београду могло да се деси и право крвопролиће и напад 'разуларених навијача!'“ (Правда, 5.9.2013.). И портал јавног сервиса РТС на дан утакмице настоји да укаже на њен „историјски значај“. У чланку под насловом „Маракана уживо: Више од игре!“, истиче се: „Ово је све само не обична фудбалска утакмица. Ово није само борба за три бода. Ово је дерби Балкана! Ово је борба за част и славу! Ово је више од игре! Ово је меч између Србије и Хрватске!“ Ипак, након овог „ентузијастичног“ почетка, следи антиклимакс: „У Србији атмосфера која влада у фудбалу је далеко од добре - клубови на челу са највећим се боре за промене у Савезу, новинари и јавност су у тихом рату са селектором Михајловићем, изгубио се култ репрезентације и нема подршку у народу као што је нормално“ (РТС, 6.9.2013.).

Интересантно је приметити да се у данима пред одигравање ове утакмице у Хрватској одиграла озбиљна политичка драма. Наиме, према уставном закону о правима националних мањина, у местима где та мањина чини више од тридесет одсто становништва, омогућено је равноправно коришћење мањинског писма.

Иако у јавности теоријски прихватљиво, ово законско решење постало је крајње проблематично на примеру Вуковара, где је Србима омогућено да имају двојезичне табле са натписима улица. Таква могућност изазвала је велику политичку буру у Хрватској, а удружења ратних ветерана и десничарске организације су организовали бројне протесте против овакве одлуке, сматрајући да „Град-херој“ не може и не сме бити „оскрнављен писмом агресора“, односно ћириличним уличним таблама.

Медијски садржај у коме се најављивала утакмица, међутим, овој теми посвећује изузетно мало пажње, уз спорадичне констатације да би „последњи догађаји у Вуковару могли донекле да угрозе озбиљну припрему организације“ (Политика, 4.9.2013.). И хрватски селектор Штимац није желео да овој теми придаје значај, одговоривши на новинарско питање о могућим проблемима због „вуковарске кризе“ како „прича само о спорту“ (Телеграф, 2.9.2013.).¹¹⁵

Најава утакмице у медијима у Србији прошла је, дакле, углавном без бомбастичних наслова и чланака у којима се подижу тензије. Фокус је претежно на безбедоносним питањима и организацији утакмице, али и на односу према репрезентацији. Чак и када су постојали покушаји да се „билдује патриотски дух“, они су се обично завршавали рефлексивним констатацијама о недовољној подршци националном тиму, и, у суштини, много се више реферише на тешко стање и проблеме који постоје у локалном фудбалу. О Хрватској се једва и говори, а када је то случај, контекст се не односи на конструисање некаквог „непријатељског другог“, осим у ретким изузецима. Када се о „комшијама“ и пише, то су углавном неутрални чланци у којима се претежно елаборира данашња ситуација у обе државе. Тако, рецимо, Телеграф преноси делове разговора које је њихов новинар водио са хрватским колегама, где они истичу како је „добро што смо успели да пребродимо нека прошла времена“ и како су у Београд стигли

¹¹⁵ Иако је око ове теме подигнута велика прашина у јавности, индикативно је да, заправо, било какве реакције званичне Србије једва да је и било. У суштини, стекао се утисак да је читава проблематика око увођења двојезичности у Вуковару и другим хрватским местима где српска мањина чини значајан удео представљала унутрашњу политичку борбу у Хрватској, где су конзервативне снаге вршиле притисак на сувише „леву“ владу, у истом контексту као што је то био случај са расписивањем референдума о дефинисању брака као заједнице хетеросексуалних парова. Срби и геј популација су у овом контексту више служили као монета за политичко поткусуривање у хегемонијским борбама унутар хрватског друштва.

„потпуно опуштени“ (Телеграф, 3.9.2013.). Вечерње новости, са друге стране, преносе причу свог дописника из Загреба који у чланку са индикативним насловом „Хрвати разочарани у Европу, политику, фудбал...“ наводи речи својих саговорника: „Ма који фудбал, када навијачи једне и друге стране не могу на стадионе када њихове репрезентације гостују. О чему причамо“, и, у сличном тону: „Разочарани смо у све, политику, Европу, фудбал. Није нам ни до чега“ (Вечерње новости, 5.9.2013.).

Медији у Хрватској, такође, нису утакмици у Београду посветили ни приближно пажње као што је то био случај са оном на Максимиру. Бавећи се својим проблемима, превасходно лошом игром националног тима у претходним утакмицама, штампа се није превише освртала на ситуацију у „сусједству“. Ипак, како се утакмица ближила, и тензија је полако почела да расте, па су кренули први извештаји „са лица места“. Тако Спортске новости у тексту о мечу најављеном као „Утакмица свих утакмица“ констатују да у Србији влада „стање каоса“ истичући у наслову: „Идеално за Хрватску, Маракана дочекује Ватрене као да долази Сан Марино!“ У чланку се са извесном врстом чуђења истиче: „Знали смо одавно да су Србији Звезда и Партизан ручак и вечера свакога дана, Орлови су тек бљутави десерт, али да ће ситуација довести до тога да највећи српски стадион неће бити пун следећега петка, нисмо могли ни сањати. (...) Чак су и људи из Републике Српске, бастиона национализма, одустали од Михајловићеве и Карацићеве репрезентације... Ако је култ икада и постојао, тренутачно је само прашина и дим“ (Sportske novosti, 1.9.2013.). И Јутарњи лист преноси своје утиске из Београда, у наслову се питајући „КАКО ДИШЕ СРБИЈА УОЧИ УТАКМИЦЕ ГОДИНЕ?“, истовремено дајући одговор: „Кога брига за ногомет, овдје се навија за кошаркаше и Ђоковића“. Репортер загребачког дневника, описујући атмосферу у српској престоници пред меч, истиче: „Но, у исто вријеме у центру града потпуно друкчија прича. Ријетко би тко помислио да се у петак игра утакмица високих тензија. Логично би било помислити да је сраз с Хрватима на Маракани за Србе више од утакмице, али из разговора с домаћинима баш и нисмо стекли тај дојам. Чини се да је то више неки мит“ (Jutarnji list, 6.9.2013.).

И познати хрватски новинар Томислав Жидак, који је такође дошао у Београд на утакмицу, преноси сопствене утиске пред сусрет Србије и Хрватске, и то кроз

призму разговора вођеног са београдским колегом Милојком Пантићем. Жидак са дозом чуђења преноси Пантићеве речи да ће „у петак свим срцем навијати за Хрватску“, додајући да се нада како ће Хрватска бити прва у групи и да ће за њу навијати и у Бразилу, уз констатацију: „Уосталом, наши су, моји су“. Хрватски новинар на крају преноси Пантићев закључак: „Људи у Хрватској, будите мирни. Хрватска ће победити са три гола разлике!“, завршавајући чланак кратким коментаром набијеним снажним симболиком: „Ах, тај Бизант!“ (Jutarnji list, 5.9.2013.).

Анализирајући овај наратив, може се доћи до закључка да се у хрватским медијима очекивало далеко више „материјала“, односно, да је, из перспективе загребачког меча, у Београду недостајало било каквог „меса“ за стварање приче која би могла да се уклопи у очекивану атмосферу тензија и националистичке експресије. У том светлу, занимљив је коментар хрватског новинара који је, преносећи изјаву члана репрезентације Србије Бранислава Ивановића како је „ова утакмица стварно важнија од осталих јер је дио повијести“, констатовао да је српски капитен рекао „оно што многи неће признати“ (24 sata, 5.9.2013.). Ово опште чуђење хрватских медија вероватно се најбоље може сажети у Жидаковој констатацији о „Бизанту“, омиљеној метафори хрватског оријенталистичког дискурса о Балкану / Србији током деведесетих година прошлог века, а кога карактеришу несталност и превртљивост као доминантне црте (в. Jansen 2001, Бакић-Најден 1998, 1992), а у складу са митом о *antemurale christianitis*, предзиђем хришћанства, према коме је Хрватска последња брана испред дивљег и некултурног, „бизантског“ Балкана (Žanić 2005, Zambelli 2010). Јер како другачије објаснити ово „девијантно понашање“, мимо очекиваних правила и протокола, где се неко усуђује да усред „своје“ земље изговори такву „јерес“ да ће навијати за „смртног непријатеља“, и то, при томе, саопшти представнику тог „непријатеља“ лично? И где, на опште чуђење, никога није брига како ће се завршити утакмица која би требало, унутар успостављеног кодекса, да бар на један дан претвори град у бастион националистичке еуфорије. Непредвидиви и претеривању склони Балкан у овом контексту може бити једини експанаторни оквир, једина референца која може објаснити овакво одступање од прихваћеног модела само-подразумевајуће спознаје о међусобном непријатељству.

Ако је хрватска јавност била помало разочарана оним што се могло видети пре утакмице, догађања на стадиону ипак су дала довољно материјала за повратак на уобичајено стање и, да се тако изразим, разумљиви језик.

Београд пред утакмицу заиста, како се и дало наслутити из медијских извештаја, није одавао утисак града у коме се игра нека важна утакмица, а камоли сусрет тако високих тензија као што би требало да буде онај између Србије и Хрватске. Када се упореди са Загребом, то одсуство било какве симболике везане за национални тим додатно је упадало у очи. Атмосфера у граду била је потпуно уобичајена, а једино што је одударало од стандардног изгледа била је видљива присутност полиције, која је била распоређена на стратешким местима престонице, углавном онима које су покривале руту којом су се кретали хрватски фудбалери. Центар града, у коме сам боравио преко дана, изгледао је као и сваког другог петка пре подне, без назнака да ће се нешто касније, само неколико километара даље, одигравати некаква „утакмица свих утакмица“, што је помало изненадило и хрватске колеге које су дошле у узвратну посету.

Безбедоносне процедуре за београдски меч биле су сличне као и у случају претходног сусрета у Загребу, што је, превасходно, значило да је навијачима Хрватске био забрањен улазак на стадион. За разлику од мартовског меча, међутим, процедура куповине карата била је нешто другачија. Наиме, за разлику од загребачког случаја, сада је било могуће купити четири карте без издавања било каквих личних података за носиоце. Једино је особа која је набављала улазнице била дужна да на увид преда неки од персонализованих докумената. Разлика у односу на меч на Максимиру огледала се у томе што је, упркос једноставној процедури набавке карата, постојала контрола на улазу на стадион, што је могло представљати потенцијални проблем за колеге које нису имале других идентификационих докумената осим хрватских. Стадион је, дакле, у овом случају представљао једино место на територији Србије где је постојала суспензија права на слободно кретање грађана ЕУ.¹¹⁶

¹¹⁶ Било би веома интересантно правно истражити могућност жалбе на дискрециону одлуку власти да укине слободу кретања на једном делу своје територије за грађане који имају то право у складу са споразумом који постоји између Србије и ЕУ.

Када смо пришли капијама стадиона, уверили смо се да се контрола личних докумената заиста врши, што нас је довело у ситуацију да постоји реална могућност да хрватске колеге не буду пуштене унутра. Рачунајући, ипак, на потенцијално добру вољу редара, покушали смо да спроведемо госте из Загреба са хрватским личним картама, али су службеници на улазу били неумољиви. Овај проблем је решен на помало неуобичајен начин. Наиме, пошто сам са собом носио и возачку дозволу, дао сам је једном од колега како би је искористио као идентификациони документ на другој капији, и испоставило се да је тај „трик“ био успешан. Исти поступак са идентичним документом смо поновили и за другог колегу, на тај начин заобишавши безбедоносну процедуру.

Бизарност ове епизоде заправо најбоље оцртава читаву конфузију правила о забрани присуства гостујућих навијача, и начинима како се тачно они идентификују. Испоставило се да је у овом случају једини релевантан идентитетски маркер, заправо, само документ, а чак не ни конкретна особа. Чињеница да је двојици људи са идентичним документом на коме се налази фотографија треће особе која ни најмање не личи ни на једног од поменутих, без икаквих проблема дозвољено да прођу „ригорозну“ контролу, у суштини говори о снажном диспаритету између теорије и праксе. Заправо, на делу је механизам специфичног односа између апстрактно замишљене, реификоване државе као ентитета који има механизме да спроведе одређена правила у дело, као што је, у овом случају, забрана одређеној категорији људи да присуствују једном догађају. У теорији, овај механизам се заснива на уверењу људи да у стварности постоји нешто што се зове држава, и да та држава поседује механизме помоћу којих је способна да дела у складу са својим интересима (в. нпр. Navaro-Yashin 2002). Управо захваљујући том „веровању“ у способност државе да спроводи своје одлуке, може се рећи да се у пракси знатно повећава вероватноћа да оне и бивају спроведене. У конкретном случају, међутим, на нивоу реалног живота се може видети да, заправо, држава не постоји као некакав засебан ентитет већ као свакодневна пракса, оличена у редару на капији стадиона. Следећи Таусигову мисао да се „идеја државе обликује у животима и веровањима обичних људи“ (Taussig 1992, 132), у овом случају се може рећи да строго правило које „држава“ намеће бива креативно протумачено од стране онога ко у овој прилици ту

„државу“ представља. Апстрактно замишљање „свевидећег“, државног паноптикума који је у стању да у сваком случају идентификује нежељеног посетиоца у конкретној ситуацији свело се на праксу у којој било која врста контроле бива обесмишљена чињеницом да тај „свемоћни“ ентитет заправо зависи од заинтересованости једне особе да погледа у фотографију на документу. Овакву врсту субверзије могао је извести било ко, тако да се, под условом да је четрдесет хиљада Београђана одлучило да своје возачке дозволе позајми својим пријатељима из Загреба, у теорији могло догодити да те вечери на Маракани буду само „хрватски навијачи“, категорија која се, како је видљиво из наведеног примера, може тумачити врло креативно. Ипак, захваљујући одабиру да се верује у постојање нечега што одржава ствари у некаквом смисленом поретку, таква ситуација је мало вероватна.¹¹⁷

На овом месту прилика је да се поново осврнем и на питање позиционалности, овога пута у спровођењу „праве“ „антропологије код куће“, у ситуацији када су контексти и њихово разумевање практично подразумевани. За разлику од боравка у Загребу, одлазак на стадион није ме смештао у било коју врсту идентитета коју сам нисам желео да преузmem. У датом контексту, бивање „Србином“ имало је значајно мању важност него што је то био случај на Максимиру. Са друге стране, ту врсту лагодног одрицања од етничког идентитета могао сам да приуштим себи управо због тога што је, овога пута, тај идентитет био привилегован, био сам припадник комотне већине, у оквиру које сам могао себи да дозволим ту врсту „луксуза“ да будем „другачији“, односно да своје „српство“ оставим потпуно по страни. Специфичност ситуације, међутим, лежала је у томе што на стадион нисам ишао само са припадницима „пожељне“ заједнице, већ управо са оним „другима“, чије присуство у принципу није било ни најмање пожељно на трибинама београдске Маракане. Као и у Загребу, нисмо имали никакве привилеговане улазнице, већ смо били смештени на западној трибини, међу „обичним светом“. У том контексту, у питању нису биле толико идентитетске аутореклесије, колико трансфер пажње на питање позиционирања „другог“,

¹¹⁷ Наравно, тај однос између државе и њених грађана знатно је комплекснији, и укључује стална преговарања унутар ових међуодноса. Овај случај је само илустрација на који начин тај механизам може да функционише, и како се манифестује оно што Таусиг назива фетишизмом државе (в. у Simić 2008).

односно промишљање пожељног понашања у ситуацији у којој је одговорност за формирање „безбедне нише“ заправо на мени и мом колеги из Београда. Ако сам у Загребу постајао све мање антрополог а све више Србин, на Маракани сам, заправо, био принуђен да освестим своју позицију привилегованог припадника већине како бих био у могућности да се идентификујем са мањином. Та идентификација, знатно олакшана претходним искуством бивања „апсолутним другим“, заправо у великој мери релативизује позицију „антрополога код куће“, у контексту да саморазумљива значења и „здро за готово“ прихватани контексти постају перципирани када се посматрају из „туђих ципела“. Тај механизам је функционисао на сличан начин у обрнутој ситуацији, када је на Максимиру почело емитовање Томпсонове песме. У било којој другој ситуацији колеге са којима смо били би, вероватно, ту чињеницу констатовали и не би јој придавали било какав значај подразумевајући је на изванредан начин као нужност. Један од њих ми се, међутим, уз извесну врсту nelaгоде одмах обратио уз реченицу „Ево га Томпсон“, сматрајући да та, за све остале савршено нормална ситуација, у мени може изазвати осећај непријатности или угрожености. Исто тако, звиждање хрватској химни или емитовање патриотске корачнице „Марш на Дрину“, односно „подразумевани“ мизансцен једне овакве фудбалске утакмице, који би у другачијим околностима у мени изазвао, вероватно, извесно „надмоћно негодовање“ заштићеног припадника већине, у овом контексту евоцирало је стварну nelaгуду, освешћујући чињеницу да би нешто што ја тумачим као извесну врсту „баналног национализма“ за некога другога могло представљати истинску претњу или бар непријатност. Чињеница да ни ми у Загребу нити колеге у Београду нисмо били истински угрожени нити смо се тако, заправо, осећали, не умањује важност ових увида, у контексту промишљања феномена због којих смо се, на крају крајева, на стадиону и нашли. Чињеница да је узајамно познавање контекста омогућило и разлучивање нијанси између тога шта јесте реална претња а шта не, у суштини не утиче на специфичност истраживачке позиције у ситуацијама екстремног подругојачења, било да се оно дешава у окружењу где је истраживач директан субјект, или је, на изванредан начин, принуђен да се са тим субјектом идентификује.

Сама атмосфера на стадиону се, у извесном смислу, може описати слично оној која је владала на Максимиру. Иако је до пред саму утакмицу било велико питање колико ће људи уопште доћи да подржи национални тим, на крају је стадион био солидно попуњен. Као провокативни моменат издвојила се велика застава на северној трибини на којој је ћириличним словима било исписано „Вуковар“, као очигледна референца на недавне догађаје у вези са двојезичним таблама у том граду. Емитовање хрватске химне пред почетак утакмице, као и покушај хрватског капитена да одржи формални говор против расизма предвиђен протоколом ФИФА, практично се нису ни чули од звиждука са стадиона. Репертоар навијачких слогана, такође, одговарао је онима из Загреба, с тим што су, логично, главну улогу овога пута имали Хрвати а не Срби. Најфреквентнија и најприхваћенија је била „фолкорна“ песма „Јеби усташе“, у чијем певању је највише људи и узимало учешћа. Такође, били су присутни и стандардни покличи „Убиј усташу“, као и варијација на тему „Убиј Хрвата, да Шиптар нема брата“. Певане су и уобичајене песме из тзв. „четничког“ репертоара, попут „Од Тополе па до Равне Горе“. Ипак, осим ове првопоменуто песме, остали слогани нису били прихватани на целом стадиону, слично као што на Максимиру није било ентузијазма за певањем усташких песама. Ипак, као и у Загребу, људи на трибини нису придавали превише пажње „гостима“ чије присуство се, такође, могло лако идентификовати након неког временаведеног на стадиону. У суштини, коментари који су се могли чути много више су реферисали на игру и резултат репрезентације, него на некакву „освету смртним непријатељима“. Индикативан детаљ била је појава младића, једног од ретких који је на себи имао обележја националног тима, који је у полувремену утакмице дошао у део у коме смо ми били смештени, жалећи се како су га избацили са места са кога је посматрао меч. У разговору са човеком који је стајао до мене, упитао сам га да ли зна шта се десило, и добио одговор да је „мали вероватно причао нешто што није требало“. Ова експресија је интересантна на више начина. На основу тих речи, могао сам закључити да је у случају наведеног младића „убијање усташа“ превазишло „прихватљиву меру“ и да је обезбеђење очигледно реаговало одстранивши га са места где је био. Са друге стране, начин на који ми је то саопштено у себи садржи, са једне стране, свест да је то што је изречено било неприхватљиво, али и извесну дозу нелагоде да се то јасно и каже. У принципу, очигледно је да је снажно

инсистирање на нормализацији унутар јавног дискурса, оличено у ставу да „од државе нико неће правити циркус“, како је то дефинисао потпредседник Владе Вучић, имало ту врсту ефекта да у ово „ново време“ више није безбедно гласно говорити оно што се, претпостављено, тихо мисли. Чињеница да је неко због „претераног излива“ мржње и био опоменут указује на механизме који такву врсту понашања више не третирају апсолутно прихватљивим, као што је, рецимо, био случај 1999. године. Нормализација односа, у том смислу, дефинисана је кроз смањење толеранције према отвореној експресији етничке нетрпељивости, али се, као што се из приложених слогана може констатовати, одређена доза национализма и даље толерише, прихватајући се као нужно зло, „природна ствар“ унутар и даље снажно „национализованог“ социјалног простора.

То се може најбоље видети из вероватно највећег инцидента који се на стадиону догодио – чина паљења хрватске заставе. Иако је реч о симболички дубоко агресивном чину, очигледно је безбедоносна процена била таква да би било какво интервенисање током самог „ритуала“ изазвало реакцију коју би било тешко контролисати. У том контексту, јасно је да је изванредан степен испољавања националне мржње ако не подржан, онда бар толерисан, указујући да политички кредибилитет фудбалског стадиона и даље снажно функционише у јавности.

Ако се са великим делом дешавања на Маракани може повући паралела у односу на збивања на Максимиру, постојала је једна значајна разлика, која се огледала на нивоу симболике. У том смислу, вероватно је најбоља метафора она коју је дао хрватски новинар, описујући српски национални тим као „бљутави дезерт“. Наиме, као што се у граду пред утакмицу није могла видети нити једна застава нити људи који су шетали у дресовима репрезентације, док је то у Загребу било сасвим уобичајено, тако ни на стадиону није било присутно много националних симбола. Ретко ко је носио било какво обележје репрезентације, тако да је, у поређењу са Максимиром који је био сав у црвено-белим обележјима националног тима, Маракана визуелно деловала као скуп групе грађана окупљене из ма ког другог разлога, осим подршке нацији у „рату“ са „старим непријатељем“. Као посебно занимљив детаљ издваја се чињеница да је на улазу на стадион свим навијачима подељен летак на коме су биле речи химне Србије „Боже правде“.

Овај податак довољно говори о већ раније поменутој проблематици у вези са националним симболима, где је, унутар „патриотског“ политичког поља коме су припадали и фудбалски навијачи, репрезентација годинама бојкотована управо због одсуства „правих“ симбола нације. У ситуацији када је „Боже правде у том тренутку практично већ седам година званично свечана песма Србије, подела текста химне звучи као потпуно непотребан гест, јер би управо на стадиону овај симбол нације требало да се чује најгласније. Испоставило се, међутим, да ова својеврсна стадионска едукација није ни приближно беспотребна као што би се могло претпоставити, јер је приликом интонирања химне ентузијастично певање трајало до друге строфе, да би је до краја отпевала значајна мањина посетилаца¹¹⁸. Овог пута, свакако се није радило о бојкоту, као што је био случај раније, већ о конфузној националној политици о којој је раније било речи, а која је, заправо, довела до незаокружености основних маркера националног идентитета, попут заставе и химне. Непознавање текста свечане песме, у овом контексту, не говори о неприхватању исте од стране грађана, већ о извесној врсти засићености политичког простора том врстом симболике. Када су „прави“ симболи нације, онако како је она замишљана из националистичког ракурса деведесетих година, напослетку дошли на ред, експлицитни ентузијазам за том врстом политике одавно је био потрошен. То, међутим, нипошто не значи да је Србија „мање“ или „више“ „националистичка“ од, у овом случају, Хрватске, већ да се, у датом контексту, манифестује на потпуно другачији начин. Наслеђе о коме је раније било речи условило је да у Србији не постоји такав степен хомогенизације нације када је у питању фудбалска репрезентација као што је случај у Хрватској, и национални идентитет се не испољава кроз оне симболе кроз које би то било очекивано. Са друге стране, песме и слогани који су се на стадиону у Београду могли чути, говоре о веома сличном начину функционисања унутар „национализованог“ политичког поља, с тим што се то поље у једном случају дефинише кроз артикулисани и у извесном смислу „довршен“ процес „изградње нације“, док је у другом тај процес конфузан и контаминиран политиком која је вођена од деведесетих година до данас.

¹¹⁸ Било би занимљиво направити анкету међу присутнима, нарочито онима старијим од тридесет година, да ли би знали текст старе југословенске химне „Хеј Словени“. Верујем да би већина анкетираних пре знала текст ове песме него званичне химне Србије.

Утакмица је на крају, мирољубиво, завршена нерешеним резултатом 1:1, затварајући једно поглавље „историјских мечева“, у ишчекивању следећих, вероватно, ипак, не толико „историјских“ сусрета.

Медији у Србији након меча највећу пажњу су посветили самим догађајима на терену. Огромна већина текстова описује ток утакмице, углавном констатујући како је све на стадиону протекло како треба и претежно у позитивном светлу представљајући догађај. Инциденти на стадиону мало су или никако помињани. Тако београдски Блиц извештава како је „дуел на Маракани најављиван као више од игре и тако је и било. Комшијски дерби, утакмица свих утакмица, завршена је без победника: Србија и Хрватска су одиграле 1:1, а на терену је прштало на све стране“, укратко сумирајући како су „током меча навијачи гађали полицајце и запаљена је хрватска застава“, лаконски примећујући како ће о томе „из УЕФА имати шта да кажу“ (Blic, 6.9.2013). И портал Мондо се у коментару утакмице под насловом „Помак у игри за помак на трибинама“ осврће на догађаје на стадиону, у први план истичући напредак у погледу међусобног „препуцавања“ навијача Црвене звезде и Партизана, констатујући како „овај пут није било поделе на 'звездаше', 'партизановце' и 'остале'“, али се „замерка односи на репертоар песама“. У закључку чланка наводи се како је „многима било важније паљење хрватских застава и ломљење столица од догађаја на терену, али, као што смо рекли, у Србији не постоји 'култ репрезентације'“ (Mondo, 7.9.2013.). Не помињући инциденте на стадиону, таблоид Телеграф, међутим, објавио је текст под насловом „Хрвати нама Томпсона, ми њима Северину“, у коме се истиче како је пред утакмицу у Загребу атмосфера подгревана уз злогласног проусташког певача, док је у Београду са разгласа пуштана популарна хрватска певачица, уз констатацију како „мелодија Северине Вучковић свакако није требала публици на Маракани“ (Telegraf, 7.9.2013.).

Ако медији у Србији нису посветили пажњу инцидентима на Маракани у својим извештајима, у великој мери то јесу чинили преносећи напise из хрватске штампе. Вечерње новости тако у чланку под насловом „Хрватски медији: реми у фолклору“ констатују како су „Хрвати у свом препознатљивом стилу испратили 90 и кусур минута балканског дербија“. Коментаришући писање тамошњих медија, у тексту се истиче: „Све је на месту и све је истина, али колеге с оне

стране Саве трудили су се да виде, и у препознатљивом маниру где се тражи лек за неке стандардне комплексе, известе о томе како је дуж целе северне трибине Маракане доминирала застава „Вуковар“, са све ћириличним потписом. Ово је, нема сумње, приметио неки старији колега који још зна да чита ћирилицу“. На крају, репортер Новости закључује: „Али није тајна да су Хрвати у Београду имали третман какав ће нека спортска екипа или репрезентација дуго да сања када крене било где даље од Батроваца. О шетњи и кафици на Јаруну, гостовању неке велике естрадно-фудбалске „фаце“ на ХРТ1 у ударном термину и да не говоримо. Када се све сабере, Хрвати кући носе бод и успомену на два лепа дана у граду о којем и без овог гостовања тихо причају као о одласку било коју светску метрополу“ (Вечерње новости, 7.9.2013). И дневник Телеграф преноси утиске из „комшилука“, наводећи „Хрватски медији сложни: Вуковар и четничке песме трн у оку!“, уз констатацију: „Неколико запаљених хрватских застава, звиждање химни, четничке песме, те велики транспарент 'Вуковар' преко северне трибине стадиона Црвене звезде доказ су да се није много тога променило. Био је то готово пресликан сценарио из прве утакмице на Максимиру када су хрватски навијачи радили сличне ствари – пренели су медији суседне земље“ (Телеграф, 7.9.2013.).

Слично као и у случају загребачке утакмице, домаћи медији су након београдског сусрета више били окренути позитивним аспектима догађаја, истичући у први план чињеницу да није било већих инцидената. Када се они и помињу, указује се да је ситуација свакако боља него раније, и да је оно што се могло чути и видети на трибинама Маракане у оквирима очекиваног и прихватљивог. За разлику од хрватских медија, међутим, видљиво је одсуство било какве еуфорије у извештавању са утакмице, што би, врло вероватно, био случај чак и да је Србија којим случајем победила, јер, све у свему, на саму игру и наступ репрезентације није било примедби. Разлог за такав приступ, заправо, лежи у више пута у различитим медијима констатованој чињеници да у Србији не постоји „култ репрезентације“, па се, у складу са тиме, може тумачити и недостатак еуфорије након меча. Било каквих референци на некадашња непријатељства није било, а веома ретко је помињана и актуелна ситуација у Вуковару, која, очигледно, у овдашњој јавности не представља тему која привлачи превише пажње. Међутим, када је у питању однос према извештавању медија из „сусједства“, на делу се могу

видети класични механизми везани за српско-хрватске односе у последњих двадесет година. У питању је један од стандардних контра-оријенталистичких наратива, где се на оптужбе за „дивљаштво“ и „барбарство“ одговара тумачењем како су, заправо у питању комплекси и извесна завист, како због „отворености“ српског јавног простора за садржаје из Хрватске, за разлику од обрнутог случаја (на шта се указује и у примеру тога како се на Маракани слушала Северина а на Максимиру Томпсон), али и због чињенице да боравак у Београду представља посету „светској метрополи“, за разлику од „паланке“ из које Хрвати тобоже долазе. Наравно, о томе се не сме гласно говорити, али је довољно и само што та свест неизбежно постоји. У питању је онај механизам представљања који се ослања на слику Балкана као нечега „виталнијег и 'стварнијег' од претерано цивилизоване, 'декадентне' и уморне Европе“ (Živković 2001, 101). Хрватска припада или претендује да припада. Овога пута се, међутим, не ради о класичном окциденталистичком дискурсу у коме је једна од стратегија и самоегзотизација, већ се о Београду говори као о „светској метрополи“, дајући му више „европскији тон“, иако се наратив о главном граду Србије као о престоници гостољубивости и забаве добрим делом заснива управо на балканској егзотици као посебно привлачној за Запад (в. Радовић 2009, 123-124). Ипак, у читавом наративу видљиво је одсуство величања „балканских“ особина у односу на оне које се перципирају као „европске“, за разлику, од рецимо 1999. године где је Мирковићев гест хватања Јарнија за тестисе тумачен ако не као потпуно позитиван, онда, у контексту балканског само-представљања, разумљив гест „темпераментног и живог“ Србина. Ако, дакле, и постоји некакав супротстављени наратив, он се на изванредан начин помера у правцу сукоба на линији „ко је већи Европљанин“, али и даље са одређеним примесима класичних стратегија у оквиру којих оперише окциденталистички дискурс.

Хрватски медији су такође опширно извештавали о београдској утакмици, превасходно се осврћући на лошу игру националног тима, и упућујући критике свом селектору Штимцу. У насловима попут „Блиједи Ватрени се провукли у паклу Маракане“ (Jutarnji list, 7.9.2013.) или „Реми у Србији: Манџо начас утишао Маракану, али дојам је лош“ (Večernji list, 7.9.2013.) углавном се сумирају главни

утисци о утакмици, уз констатације како су „Штимац и његов тим потпуно огољени“ и „немају игру“ (Jutarnji list, 7.9.2013.).

Међутим, слично као што је био случај са загребачким сусретом, „гостујући“ новинари имали су много оштрије око за дешавања на трибинама. Док се транспарент са ћириличним натписом „Вуковар“ једва и помињао у београдским медијима, хрватска штампа то истиче као једну од већих провокација. Дневник 24 сата тако у чланку под насловом „Вуковар на српској тробојници, Срби запалили хрватску заставу“ набраја бројне инциденте и издваја изјаву селектора Штимца дату само хрватским новинарима: „Честитам играчима који су дошли овамо и истрпјели онакве увреде. Поздрав Вуковару и свима у Хрватској“ (24 sata, 7.9.2013.). Јутарњи лист атмосферу на стадиону описује насловом: „УОБИЧАЈЕНИ ФОЛКЛОР НА МАРАКАНИ: Шајкаче, Марш на Дрину, звиждање химни, паљење заставе...“ (Jutarnji list, 7.9.2013), али се у тексту наводи како „атмосфера на Маракани није била ништа посебно, нешто слично ономе чему смо свједочили прије шест мјесеци на Максимиру“, уз напомену да је „полиција беспријекорно одрадила свој посао у Београду“ (Jutarnji list, 7.9.2013). И Вечерњи лист посвећује пажњу провокацијама на стадиону у тексту под насловом „На Маракани транспарент 'Вуковар' на ћирилици, спаљена наша застава“, истичући како се „говор Дарија Срне готово није чуо од звиждука, а хрватска химна је толико извиждана да се није чула у телевизијском преносу“ (Večernji list, 7.9.2013.). Портал Index.hr је објавио чланак индикативног наслова „Шизофрена Маракана: Скандира Мамићу палећи хрватску заставу и каменујући Шимунића“ у коме се констатује парадоксална ситуација у коме читав репертоар „четништва“, како га аутор описује, кореспондира са скандирањем лидеру загребачког Динама Здравку Мамићу, који је својим гостовањима на српским медијима побрао велике симпатије. У чланку се резигнирано наводи: Данас фудбалска породица широм света слави дан фер плеја... Како су само смијешно звучале ријечи службеног спикера, док се Звездин стадион тресао од повика "Јеби усташе!" (Index.hr, 7.9.2013.). На крају, Спортске новости, на неки начин, сумирају све утиске у тексту насловљеном са „Ерупција примитивизма: Максимира је ипак свјетлосну годину испред Маракане!“, али уз јасну ограду: „Све оно до утакмице било је сјајно и цивилизирано. Срби су одлично организирали

увертиру сусрета, никоме није пала нити длака с главе. Све је штимало до задњег детаља“, ипак истичући како је „тијekom саме утакмице била друга прича. Паљење хрватске заставе од дивљака на трибинама, паљење столаца на тим истим трибинама, гађање столцима Џоа Шимунића, ружни повици...“, на крају закључујући да је „пропуста и неугодних тренутака дефинитивно било. Премда, доиста, осим на стадиону није било никаквих проблема.“ (Sportske novosti, 8.9.2013.)

Хрватски медији, дакле, попут српских након загребачке утакмице, детаљно извештавају о инцидентима који су се десили на трибинама, истичући провокације које су посебно „боле очи“, попут транспарента са ћириличним натписом „Вуковар“ или паљења хрватске заставе. Иако ови догађаји наилазе на јасну осуду у јавности, у суштини се констатује како се атмосфера и није превише разликовала од оне на Максимиру, и да је, заправо, све прошло мање-више у складу са очекивањима. Чак и када се истиче да је „Максимир светлосним годинама далеко од Маракане“, у самом тексту се констатује да је пре утакмице „све било сјајно и цивилизирано“, и да „осим на стадиону, није било никаквих проблема“. Када се анализирају ови наративи у хрватској јавности, приметно је одсуство „смештања оријентализма“ (Bakić-Hayden 1995), односно уобичајеног оријентализујућег наратива који Србију локализује на дивљи и заостали Балкан. У суштини, утисак о боравку у Београду далеко је од негативног, и, осим спомињања провокација на стадиону, углавном се истичу позитивни аспекти боравка у српској престоници, па се чак и у најнегативнијим коментарима истиче „цивилизираност“ домаћина.

Рат се завршио на Максимиру и Маракани

Када се сумирају утисци са оба меча, може се рећи да је први сусрет одигран у марту 2013. године на Максимиру изазвао далеко више пажње и у хрватској и у српској јавности. Логично, био је у питању први меч „старих непријатеља“ након деценије и по, а последњи који је пре тога одигран био је обележен бројним изливима мржње и нетрпељивости на обе стране. У том контексту, загребачки сусрет имао је и ту врсту предигре, ишчекивања да се види шта се догодило са „српско – хрватским односима“ скоро две деценије од завршетка рата. Најаве

меча које су трајале месецима у први план су истицале старе битке, попут оних између селектора Михајловића и Штимца, подгревајући атмосферу пред „историјску утакмицу“. Ипак, паралелно са подизањем националистичке еуфорије, на делу су функционисали и дискурси нормализације, оличени како у гестовима високо ранжираних политичара, тако и у ритуалном помирењу Штимца и Михајловића, вероватно најзначајнијем симболичном чину који се десио пред утакмицу. Њих двојица су загрљајем на средини терена након загребачког меча у суштини показала како су наступила „нова времена“ у којима прошлост, коју ипак памтимо, не може одређивати будућност односа, и где „нормализација“ представља апсолутни императив. Тако завршен загребачки дуел, који је, у суштини, протекао без већих инцидената, више се задржавајући у домену ритуалног националног трансa, био је увертира за београдски меч. Утакмица у Београду, у складу са мирољубивим „првим полувременом“, дочекана је са много мање тензије, показујући да, након што је прошао први „историјски сусрет“, та „историја“ више и није толико важна. Најаву утакмице нису пратили „ратнички“ наслови и позивање на „освету“ Вуковара или Книна, већ много више ламенти над ситуацијом у локалном фудбалу. Ако је пред прву утакмицу и било евоцирања ратне реторике и оријенталистичких дискурса, у другом мечу је чак и тај набој спласао. Јавни наративи у обе земље, ако су и тражили материјал за подизање тензија, нису успели да га пронађу, а дискурси нормализације су, у суштини доминирали у медијима у обе државе. Како је то примећено у чланку на порталу Index.hr, у својеврсном ауто-оријентализујућем климаксу: „Наравно, балканска племена нису схватила како је вријеме да се коначно на "овим просторима" укине правило о рату сваких 40 година, зато што су наједном дошла памети, него због круте реалности“ (Index.hr, 23.3.2013).

Упркос овој очигледној нормализацији политичких односа, ипак, националистичке метафоре и осећања и даље функционишу унутар дељеног знања које се односи на прошлост, углавном имплицитног и неразумљивог ономе ко не познаје „српско-хрватски“ културни код, који се манифестује на узајамном уверењу да се „не волимо и да одлично знамо због чега је то тако“. Двадесет година након рата, такво уверење и даље до одређене границе има извештан утицај и капацитет за мобилизацију „националног духа“. Ипак, теренско истраживање у

Загребу и Београду јасно показује да таква врста националистичке мобилизације има крајње ограничен домет, и припада много пре ритуалној сфери него реалном животу. У суштини, показало се да фудбалске утакмице попут ових омогућавају навијачима да привремено уживају у осећању националне еуфорије, заборављајући тужну друштвену и економску ситуацију у обе земље. Већина њих је, и у Београду и у Загребу, сутрадан након утакмице, отишла на пијаци, настојећи да себи приушти пристојан оброк. И Хрватска и Србија су, у том смислу, сиромашна полу-периферија дубоко подељене Европе у кризи.

Ако је рат у бившој Југославији почео на фудбалским стадионима, може се рећи да се, како ствари стоје, тамо и завршио, на теренима Максимира и Маракане у пролеће и јесен 2013. године. Али, оно што увек треба имати у виду јесте да толерисани, прихватљиви национализам који још увек постоји на стадионима и који је био јасно видљив и присутан на обе утакмице, веома лако може да се из ритуалног насиља трансформише у оно стварно, уколико се за тим укаже потреба. Иако све указује да за такав сценарио постоје реално мале шансе, никада не треба заборавити да је тиме све почело и пре двадесетпет година.

У поглављу које следи, управо ћу настојати да укажем на механизме кроз које у савременој Србији функционише тај политички капитал, у околностима када међу-етничка нетрпељивост више није део прихватљивог јавног дискурса у коме доминира званична агенда европских интеграција. Тај наратив, међутим, не егзистира самостално у политичком пољу, већ је константно предмет преговора унутар хегемонијских борби које се одигравају унутар савременог друштва у Србији. Примери које разматрам, случај убиства француског навијача Бриса Татона и одржавање тзв. Параде поноса у Београду, указују на и даље велику присутност и важност фудбала, у контексту улоге коју има у јавности и даље утицајна навијачка поткултура, позиционирана, условно речено, у конзервативном и екстремно десном делу политичког спектра. Та „битка наратива“ не одиграва се само на дискурзивном и симболичком плану, већ има и врло видљиве последице у реалној сфери, односно, како то указују Лаклау и Муф, „дискурзивна структура није само 'когнитивни' или 'контемплативни' ентитет; у питању је *пракса артикулације* која конституише и организује социјалне односе“ (Laclau and Mouffe 2001, 96).

У том светлу треба посматрати чињеницу да је у јавности доминантно мишљење како су управо навијачи, заједно са другим припадницима тзв. екстремистичких група, спречили одржавање Параде поноса последње три године у низу, док је она која је одржана 2010. године произвела целодневне сукобе између противника параде и полиције на улицама Београда.

(Е)УПРИСТОЈАВАЊЕ – НАРАТИВИ О НАСИЉУ И БЕЗБЕДНОСТИ У САВРЕМЕНОЈ СРБИЈИ

Србија је након петооктобарских промена и смене дотадашњег режима ушла у период онога што би се могло назвати *mainstream* транзицијом. Овај процес, под којим се данас подразумева трансформација некадашњег социјалистичког система у друштво које карактерише либерална демократија и тржишна привреда, у Србији је у суштини формално започео отприлике у исто време када и у другим државама некадашњег Источног блока, у контексту тога да је једнопартијски систем укинут доношењем Устава 1990. године, а законска решења о приватизацији постепено доношена још од 1989. године.¹¹⁹ Ипак, ако процес транзиције источно-европских држава посматрамо кроз мање формалну дефиницију, може се рећи да је сам овај термин у себи носио још једно значење, више симболичке природе. У питању је стремљење некадашњих совјетских сателита ка уласку у „Европу“, односно придруживање Европској унији као крајњи резултат транзиционог пута.

У том контексту, Србија је тек након пада Милошевића заправо ушла у ту врсту „симболичке“ транзиције, званично као свој циљ прогласивши чланство у ЕУ, формално прихватајући оно што се у јавности често назива „европским вредностима“, промовишући толеранцију, демократију, мултикултурализам и „модерност“ као доказе свог „европејства“ (в. Greenberg 2006, 324).

Иако је придруживање ЕУ као новопрокламовани стратешки циљ политичких снага које су заузеле позиције моћи након октобарских промена имао очигледно високу подршку међу грађанима Србије¹²⁰, може се рећи да морални ауторитет „Европе“ у Србији није прихатан консензуално. Разлози за то су многобројни, а неки од њих потичу преваходно из позиционирања тзв. „међународне заједнице“ према Србији у догађањима деведесетих година прошлог века, где се политика ЕУ доживљавала у великој мери као неправедна, што је свакако кулминирало

¹¹⁹ Иако Ковачевић скреће пажњу да је друштвена својина укинута тек Уставом из 2006. године (Ковачевић 2007, 8).

¹²⁰ На изборима одржаним у зиму 2001. године тзв. „демократске снаге“ окупљене у коалицију ДОС освојиле су 176 од 250 мандата у Скупштини Србије.

тримесечној интервенцијом НАТО пакта у пролеће 1999. године (Kahlina 2013, 11). При томе, нису само евентуална политичка неслагања и емоционално неодобравање политике према Србији играли улогу у овој врсти амбиваленције према ЕУ, већ и, као што Гринберг примећује, чињеница да рапидне друштвене промене и економска трансформација изазивају извесну дозу несигурности у односу на категорије свакодневног живота и идентификације (Greenberg 2006, 323). То је у пракси значило да промовисање „европских вредности“, ма колико било пожељно у контексту виђења Европе као „симболичке шаргарепе и наратива о бољем животу“ (Радовић 2007, 54), у неким другим социјалним сегментима није прихватано као најидеалнији могући социјални модел.

О карактеру транзиције и односу према Европи и европским интеграцијама широко је дискутовано на различитим местима (Радовић 2009, 2007, Прелић 2006, Volčić 2005, Petrović 2014, Buden 2014, Listhaug, Ramet, and Đulić 2011). У контексту теме којом се у овом поглављу бавим, оно што је важно истаћи односи се преваходно на амбиваленцију у јавном наративу карактеристичну за наведене процесе. Ако се „европеизација“ схвати као „процес конструкције, дифузије и институционализације формалних и неформалних правила, процедура, парадигми политика, стилова, „начина како се ствари раде“ и дељених веровања и норми, које су најпре установљене унутар ЕУ, а затим уграђене у логику локалног дискурса, идентитета, политичких структура и јавних политика“ (Radaelli 2003, 30), треба имати у виду да онај део дефиниције који се односи на „логику локалног дискурса“ указује на двосмерност процеса о коме је реч. У питању нису, дакле, једноставни процеси „одозго надолу“, помоћу којих се имплементирају одређене друштвене праксе, већ неупоредиво комплекснији међуоднос, у коме се одвија непрестана „битка наратива“. У том смислу, Грамшијев појам хегемоније, који не обележава буквалан однос доминације и подређивања, већ подразумева процес стварања, одржавања и репродукције доминантног скупа значења пракси у одређеном друштву који произлази које произлазе из тог односа (Ђорђевић 2009b, 70), представља добар оквир за разумевање амбиваленције о којој је реч. У питању, дакле, нису статични односи, већ константна „борба за превласт“ унутар једног друштва, у коме се актери моћи различито позиционирају у зависности од тренутног односа снага. Процес „европеизације“ у Србији, схваћен према

наведеној дефиницији, дакле, треба да буде посматран као динамични модел у коме се одређени сегменти ЕУ политика, макар и званично промовисани и прихваћени, адаптирају у локални контекст на начине који су условљени различитим факторима.

У том контексту, ни фудбал није никакав изузетак. Иако у било ком званичном документу Европске уније свакако нема помена о правилима како би фудбал требало да се игра, заправо је учешће у „елитном друштву“ условљено низом различитих правила, узрокованих процесима глобализације и комодификације фудбала, који су се одиграли крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века. Од инфраструктуре, бројних захтева везаних за организацију такмичења, па до одређених више вредносних питања, као што је, на пример, расизам, фудбал данас представља један затворен систем у коме су успостављена јасна правила игре око којих не постоји претеран простор за преговоре.

Процес адаптације правила глобалног фудбала, дакле, у извесном смислу, припада истом референтном систему као и „европеизација“, и у јавном наративу у Србији се у великој мери преплиће. У овом поглављу намеравам да покажем на које начине се, кроз фудбал, ти наративи конституишу и репродукују, као и кроз какве механизме делују њима супротстављени дискурси. Први пример који анализирам односи се на „класично“ хулиганско насиље – убиство француског навијача Бриса Татона које се догодило у Београду у септембру 2009. године. У том контексту, бавим се реакцијама јавности на овај случај, са посебним акцентом на ширу дебату решавања проблема насилних навијача у Србији. Други пример односи се на одржавање тзв. Параде поноса 2010. године, где такође стављам фокус на дискусију која се отворила пре и након овог догађаја, у контексту насиља према геј популацији које се тих дана догодило на београдским улицама.

И један и други догађај изазвали су огромну пажњу у јавности, а у оба случаја у главној улози били су навијачи фудбалских клубова, што указује на снажан утицај који ова поткултурна група и даље има у друштву. Начини на који су у јавности перципирани ови догађаји могу се посматрати кроз призму дискурса о насиљу и безбедности, али, посматрано из шире перспективе, и као дебате о усвајању оних вредности које су у јавности перципиране као „европске“. Намера ми је, заправо,

да укажем на начине на који се, кроз ове наративе, концептуализују идеје о култури у којој се живи, пре свега кроз кроз призму преклапања и преговарања идентитетских политика условљених локалним културним контекстом, али, истовремено, узимајући у обзир све већу глобализованост фудбала.

Пре него што се усредсредим на анализу ових примера, неопходно је указати на контекст у коме је глобални фудбал постао оно што данас јесте, након кризе из осамдесетих година о којој је било речи у трећем поглављу ове дисертације, као и утицај те трансформације на земље у транзицији, укључујући и Србију.

Како је фудбал престао да буде „народна игра“

Гледајући утакмице данашње енглеске Премијер лиге, човек би стекао утисак да не постоји лепше место за провођење недељног поподнева од неког од бројних модерних и удобних стадиона широм Острва. Насмејани навијачи оба пола, свих могућих узраста и боје коже седе на трибинама навијајући за свој тим, успут уживајући у освежавајућем пићу и укусним сендвичима. Телевизијска камера често овековечује радост баке и њеног унука обучених у клупске боје када њихов тим постигне гол, док поред њих весели туристи из Кине или Јапана не штеде своје фото апарате сликајући спектакл који се ретко може пронаћи. Оваква идилична слика једне фудбалске утакмице, међутим, драматично се мења уколико се вратимо само двадесетак година у прошлост. Већ поменути директан телевизијски пренос несреће на стадиону Хилсбороу у Шефилду 1989. године, приликом одигравања утакмице између Ливерпула и Нотингем Фореста, приликом које је деведесетшест људи изгубило живот приказивао је сасвим другачије призоре. Уместо радосних породица, телевизијски посматрачи могли су видети мртва тела како леже на травњаку, као резултат трагичне процене организатора утакмице и полиције која је изазвала панику и стампедо навијача, резултирајући једном од највећих несрећа у историји фудбала.

У обрачуну против насиља повезаног са фудбалом који је започела Маргарет Тачер, кључна реч постаје безбедност, а јавност се уверава да се проблем може решити само политиком "чврсте руке". Користећи одлуку УЕФА коју је и сама подржала и охрабрила, премијерка Тачер у том периоду почиње да спроводи низ

иницијатива усмерених ка сузбијању хулиганских испада, од увођења обавезе показивања личне карте на улазу, преко ригорозне казнене политике за насиље на стадионима, до увођења камера помоћу којих је омогућен надзор евентуалних изгредника (Goldblatt 2008, 600-601). Након катастрофе на стадиону Хилсбороу, уводи се још једна мера, која ће се показати као једна од кључних у процесу који је довео до онога што се често назива комодификација фудбала, а који је резултирао идиличним сликама са почетка овог поглавља. У питању је, наиме, увођење обавезног седења на читавом стадиону (Giulianotti 2002, 25), чиме је, у извесном смислу, обесмишљен било какав традиционални начин навијања за свој клуб.

Крај осамдесетих година, међутим, поред борбе за смањивање инцидената на стадионима и око њих, доноси још једну, рекло би се пресудну новину која ће на крају довести до тога да фудбал у Европи изгледа онако како га данас познајемо, као високо медијатизовани комодификовани спектакл. Реч је о наглom повећању интереса телевизијских станица за преносе фудбалских утакмица. До тада питање телевизијских права на директно приказивање мечева није представљало претерано битну ставку у буџетима фудбалских клубова. Појава конкуренције у виду кабловских ТВ станица попут BSkyB Руперта Мардока у Британији довела је, међутим, до наглог скока цена које су клубови могли да наплате за директне преносе. Улазак корпоративног капитала узроковао је, следствено, и трансформацију такмичења, тако да је 1992. године у Енглеској основана Премијер лига. Први уговор у вези са ТВ правима који је новоосновани Premiership потписао са BSkyB износио је за то време астрономских 304 милиона фунти за период од три године (Goldblatt 2008, 689), док је за период од 2007. до 2010. године тај износ нарастао до импресивних 1,24 милијарде евра, не рачунајући бонусе за учешће у европским такмичењима (Vrooman 2007, 314).

Иако се не може рећи је конзервативна влада, доносећи мере о сузбијању насиља на стадионима, свесно настојала да комерцијализује фудбал, чињеница је да је управо решавање "питања безбедности" послужило као кључни замајац у новим корпоративним стратегијама предузећа у која су се претворили фудбалски клубови. Уплив крупног капитала довео је до тога да дотадашња "традиционална" публика, пре свега из радничке класе, више није представљала жељену циљну

групу. Сада више нису били потребни навијачи који у фудбалу уживају, већ они који га конзумирају. У том контексту, рапидан пораст цене карата, где је минимални износ који треба да се издвоји за један меч Премијер лиге 40 фунти, дословно је "избацио из игре" многе дотадашње редовне посетиоце који такав луксуз себи више нису могли да приуште. Стадиони, некада упориште и место забаве радничке класе, постају високо комерцијализовани простори које заузимају припадници средње и више средње класе. Тако се фудбал, некада механизам за испољавање превасходно локалних идентитета, из културе заједнице трансформише у типичан продукт популарне културе (Biti 2008, 191). Ова својеврсна центрификација британског фудбала најбоље се одсликава у речима једног навијача Манчестер Јунајтеда који објашњава: "Они не желе просечног човека из радничке класе. Они хоће људе који ће потрошити 150 фунти. Такви ће појести оброк, купити нешто у клупској продавници (...) Фудбалски навијачи више нису пожељни – осим ако нису веома богати навијачи који себи могу приуштити да потроше онолико новца колико то компаније желе" (Dubal 2010, 135). Клубови тако свесно мењају свој идентитет, трансформишући се из доминантно локалног контекста у другачији модерни космополитски бренд, који привлачи милионе људи широм света. Навијачи фудбалског клуба Манчестер Јунајтед, сада, заправо, постају конзументи бренда Манчестер Јунајтед.

Фудбал је, дакле, у само двадесет година доживео дубоку трансформацију, прелазећи пут од друштвеног изопштеника до једног од централних колективних културних искустава новог миленијума (Goldblatt 2008, 545). Постајући високо медијатизовани профитни спектакл, он је, међутим, узроковао и промену идентитета гледалаца, где се оса традиционалног навијаштва лагано помера у правцу новог, конзумеристичког фудбалског фана, превасходно заинтересованог за квалитет производа који троши, или чак *flaneur*-а, чији ангажман у фудбалу је заснован искључиво на високој естетизацији робе коју у том тренутку конзумира (в. Giulianotti 2002).

Србија – девастација и насиље

Ситуација у Србији са краја осамдесетих и почетка деведесетих година прошлог века шире је елаборирана у петом поглављу ове дисертације. „Национализовање“ фудбала и последице које је тај процес произвео кључно су обележили период који је повезан са рапидним пропадањем овог спорта. Навијачко насиље, међутим, није било једини нити главни узрок суноврата српског фудбала током деведесетих година прошлог века. Није то била само ни објективно катастрофална економска ситуација проузрокована ратом, хиперинфлацијом и санкцијама. Наиме, општи пад квалитета и нагло сиромашење фудбалских клубова никако није јединствен случај само за Србију. Транзиција у тржишну економију оставила је трага на овај спорт у практично свим земљама источне Европе, а клубови који су до тада живели од издашних донација државе препуштени су самима себи. С обзиром да продаја ТВ права као основни извор прихода, за разлику од земаља западне Европе, у транзиционим земљама није достигла ни приближан ниво добити, клубови су били приморани да живе од продаје својих фудбалера богатим екипама Запада. Може се рећи да је фудбал патио од истих болести попут сваке транзиционе економије – константног мањка квалитетне радне снаге, склоности корупцији и повезаности са организованим криминалом (Goldblatt 2008, 685). Тако Емил Минчев наводи како је бугарски фудбал постао "озлоглашен због мрачних трансакција, прања новца и сумњивих активности на ивици закона. Таква ситуација учинила је приватизацију у бугарском фудбалу изузетно атрактивном за локалне и међународне мафијашке босове, трансформишући фудбалски свет у Бугарској у сферу утицаја организованог криминала, дозволивши да се уништавање морала и кршење закона прошире до невиђених размера". (према Nielsen 2010, 93). Ситуација у српском фудбалу била је практично идентична, са разликом да овдашњи фудбалски клубови (ни до данас) нису приватизовани. Осуђени да таворе унутар безначајне локалне лиге, без могућности да учествују у елитним такмичењима попут Лиге шампиона, тимови попут Звезде или Партизана пословали су под сумњивим околностима заснивајући клупску економију искључиво на распродаји ретког квалитетног играчког кадра. У таквим околностима било је логично да интересовање за фудбал практично нестане, а утакмице у нерегуларним првенствима пратио је мизеран број посматрача.

Експлозија популарности модерног европског фудбала током деведесетих, можда и парадоксално, није заобишла Србију. У том периоду, наине, велики број телевизијских станица нудио је многобројне преносе утакмица европских лига, као и Лиге шампиона. За разлику од принципа "плати-па-гледај" који је био на снази у земљама Запада, овдашња публика имала је, захваљујући потпуно нерегулисаном тржишту ТВ права у земљи под економским санкцијама, могућност бесплатног уживања у све спектакуларнијим такмичењима италијанских, енглеских или немачких великана. Тако је, у недостатку локалне фудбалске забаве, велики број фудбалских посвећеника излаз пронашао у пасионираном праћењу великих европских лига, на извештан начин интернализујући модел високо комерцијализованог фудбала који се нудио са малих екрана. Фудбал је тако у Србији престао да буде култура заједнице, а није се трансформисао у популарну културу, осим на нивоу конзумације глобалног фудбала.

Ситуација се није драстично променила ни након демократских промена у октобру 2000. године. Иако је увођење извесног реда у тржишно пословање довело до смањивања очигледно криминалних радњи током деведесетих година, фудбалски клубови наставили су да таворе у лиги без економског потенцијала, са спорадичним успесима попут Партизановог пласмана у Лигу шампиона 2003. и 2010. године. Питање регуларности првенства, као и константне сумње у постојање мутних радњи у пословању фудбалских клубова остало је на снази и данас. Нерегулисано власништво над "удружењима грађана", како су званично регистровани клубови, такође доприноси немогућности транспарентног пословања. Оно што се, међутим, посебно издваја као проблем савременог фудбала у Србији, јесте и питање безбедности публике на стадионима. Константан проблем навијачког насиља, који је у протеклим годинама резултирао и људским жртвама, у јавном говору постао је на извештан начин кључна реч када се говори о "оздрављењу" домаћег "лоптања".

Случај „Татон“

Када је 29. септембра 2009. године у болници, након десет дана безуспешних лекарских покушаја да му спасу живот, умро навијач француског Тулуза Брис Татон, читава јавност у Србији устала је на ноге. Овај младић био је жртва напада навијача Партизана, задобивши тешке повреде када је бачен са једног зида у центру Београда, од којих је касније и преминуо. Ужасан епилог једног "навијачког обрачуна" довео је до нове полемике о проблему насиља везаног за фудбал, а реакције су биле бурне. Тако је премијер Мирко Цветковић поручио како ће "државни органи ће обезбедити сигурност за све у Србији", додавши: "Већ смо показали одлучност у решавању овог проблема са којим су се суочавале и друге државе. Настојаћемо да искористимо и њихова искуства у ефикасној борби против насилног понашања хулигана и тиме на системски начин уведемо ред у Србији" (Танјуг, 29.09.2009.). Реакције других званичника биле су сличне. Министарка правде Снежана Маловић је истакла да "репресивно деловање државе представља потпуну консолидацију надлежних органа у откривању изгредника и њихово привођење правди, док превентивно подразумева измене законске регулативе" (В92, 29.09.2009.). У интервјуу београдском дневнику Данас министарска омладине и спорта Снежана Самарџић Марковић подсећа: "Од 2002. године у Србији је чак осморо људи убијено у насиљу хулигана. Последњи случај, убиство Бриса Татона још је једна велика трагедија и починиоци тог гнусног злочина морају бити пронађени и адекватно кажњени. Морам да кажем да све те људе нису убили навијачи већ хулигани и између њих морамо правити разлику. Они који искрено воле своје тимове и на утакмице иду само са жељом да подрже своје клубове као и сви ми таоци су хулигана" (Danas, 16.10.2009).

Реакције званичника, али и јавности, у овом случају биле су неподељене. Хулиганство је још једном лоцирано као озбиљна претња, а начин решавања ове врсте насилног понашања проналазило се у одлучној реакцији државе, пре свега преко репресивног апарата. Дакле, проблем бива дислоциран из домена спорта, и премешта се на раван важног државног и друштвеног питања. Да је реч о томе сведочи и чланак из недељника Време, у коме се наводи: "Кад се тако нешто деси, онда више није реч само о заштити јавног реда и мира, живота и имовине грађана; то постаје и питање заштите уставног поретка. Постоје основе за сумњу да неко

полако прави уличну армију грађанског рата и увежбава је за неку будућу прилику (Vreme, 01.10.2009.).

Дискурс безбедности у овом случају, дакле, функционише у оквиру једне шире претње, која се налази далеко од стадиона и било каквих спортских или "спортских" мотива. Смрт француског навијача перципира се као директан удар на државу и њене институције. Ако је случај већ такав, интересантно је видети каква су то решења која се нуде као спас од "хулиганске пошастии".

Владе Дивац, спортска легенда Србије, у изјави за дневник Ало пореди убиство Бриса Татона са хејселским догађајима: Мислим да смо, нажалост, чекали да се догоди оваква трагедија, као што су Енглези чекали Хејсел да би реаговали (...) Решење можемо да потражимо у окружењу, почев од Енглеске, па надаље. У оваквој средини где живимо људи све ређе и ређе одлазе на стадионе, јер не осећају да су тамо безбедни" (Ало, 30.9.2009.). У сличном тону говори и Драган Стојковић Пикси: "Не могу да верујем да се све то догађа у мом Београду. Па, ако више нема безбедности и сигурности на улицама, онда је то Колумбија, а не Србија (...) Требало би укинути све навијачке групе! Ако ти људи имају вишак енергије нека иду у Авганистан да се боре, а нека пусте мирне љубитеље фудбала да уживају у овој игри (...) Држава мора све да реши, нико не може да буде изнад ње. Држава мора да покаже снагу и моћ и стане на пут хулиганима" (Večernje novosti, 1.10.2009).

Изјаве двојице спортиста са врхунским ауторитетом такође указују на то да питање насиља у вези са спортом представља државни проблем, али и да модел решавања тог проблема треба потражити у земљама попут Енглеске, које су тај проблем успешно превазишле. Такође, прави се јасна граница између хулигана и "мирних љубитеља фудбала" који не одлазе на стадионе "јер не осећају да су тамо безбедни". Дакле, основни проблем домаћег фудбала је безбедност, а модел су "цивилизоване" европске земље, за разлику од Колумбије и Авганистана, који се, у овом контексту перципирају као нежељени, "примитивни" други, пример безакоња и неуређености, онога од чега Србија по сваку цену треба да побегне.

"Енглески модел" решавања хулиганског питања доминира практично у свакој расправи која се тиче проблема насиља везаног за спорт. Тако се у чланку под

називом "Поуке 'случаја Бриса Татона'" у београдском дневнику Политика наводи: "Србија је у великом закашњењу за Европом у спречавању и кажњавању насиља на спортским теренима и око њих. Свакако, треба подсетити на најдрастичнији потез који је својевремено повукла тадашња британска премијерка Маргарет Тачер када је оштрим казнама искоренила насиље на фудбалским теренима на Острву. Баш у стилу њеног надимка „гвоздена лејди“. Такав „рецепт“, сигурно, био би од користи и за српску бољку. До сада, нажалост, српске власти, осим ретких примера, нису нудиле праве одговоре на провокације и недела насилника скривених под окриљем навијача. Европа, међутим, не трпи „понављаче“. Она очекује да се кандидати који желе у њене редове правовремено прилагоде правилима игре. Ко то не разуме, сигурно, губи. (Политика, 26.01.2011) Решење проблема слично види и министарка правде: "Учинићемо све да направимо такав оквир који ће правду учинити брзом и достижном. Најбољи пример решења можемо пронаћи у законима Велике Британије која је имала страховит проблем хулиганства на стадионима. Решење се укратко своди на брзу правду и високе затворске казне за хулиганство. Решење је изврсно" (Blic, 04.10.2009.).

И министар полиције Ивица Дачић призива британску ефикасност, истичући како "ћемо моћи да кажемо да смо успели у борби против хулиганства тек онда када фудбалски стадиони буду без оградe, као што је то случај са Енглеском" (Blic, 17.09.2010), док Политика у још једном чланку посвећеном навијачком насиљу наводи: "Како се чини, проблем расних и националних изгрета на спортским теренима могуће је решити искључиво оштрим санкцијама. Ако су Енглези успели да у извесном смислу цивилизују сопствене навијаче познате по екстремном хулиганизму и да викенд утакмице претворе у породичне хепенинге зашто то исто не бисмо урадили и ми? (Политика, 22.10.2006.)

Енглеска, односно Европа, очигледно представља идеални модел који треба следити у погледу уређења државе. Овде је очигледно реч о једном од класичних транзиционих наратива у којима се представе о Европи објашњавају кључним речима као што су уређеност, поштовање закона, културна развијеност и етаблиране грађанске вредности (Радовић 2009, 99-101). Са друге стране, упркос настојањима да се прикључимо на тај "воз цивилизованости", ми очигледно то

још увек нисмо у стању, већ спадамо у ред "понављача", у оном маниру у коме Србија представља оличење хаоса, корумпираности и неуређености у сваком смислу (Радовић 2009, 118, Živković 2001, 92-93).

Оно што је, међутим, веома интересантно приметити јесте чињеница да се ефикасност у решавању проблема у "уређеним", "цивилизованим" друштвима попут Британије у овом случају перципира кроз успешност примене репресивног апарата. Таква врста "замишљања државе" карактеристична је за већину транзиционих друштава, у којима се економска и социјална несигурност превазилази тражењем решења у политици "чврсте руке", која, претпостављено, мора владати у било ком окружењу које претендује да себе назове уређеним.

А како се замишља то идеално друштво које је употребом репресивног апарата напослетку решило проблем хулиганства? Одговор нам даје Градимир Бранковић, функционер Фудбалског савеза Србије, описујући свој разговор са колегом на трибини под називом Лице и наличје хулиганства: "Благоја Топличића сам неки дан на састанку питао како то изгледа у чувеној Енглеској где су биле такве туче, и он каже: долазе породице са сендвичима и са соковима, сви лепо седе и навијају. Ми смо мислили да смо од њих преузели све ово што не ваља, па хајде сад да преуземо и нешто од онога што је поправљено".

Идеал, у суштини, представља мирно поподне проведено са породицом, гледајући омиљени тим у безбедном окружењу истих таквих мирних породичних људи. Да се заиста ради о стратегији, сведоче и речи Андрије Клеута, некадашњег функционера Црвене Звезде, који истиче: Црвена звезда читаве сезоне ради на едуковању младих кроз разне акције. Волели бисмо да и други тако размишљају и раде на повратку породица и деце на трибине (Blic, 21.04.2010). Такав приступ можда најбоље сумира изјава фудбалског тренера Љубише Тумбаковића, који је поводом дуго невиђене велике посете појединим утакмицама у пролеће ове године, рекао: "Чуо сам и да је на трибинама било много деце, и то је оно право. Када утакмице буду гледале читаве породице почећемо да живимо као сав нормалан свет" (Večernje novosti, 06.03.2012.). "Нормалан свет", дакле, на стадионима окупља породице и децу, док "ненормалан" гаји хулигане и насилнике.

Прича о фудбалу и насиљу у савременој Србији очигледно има функцију преговарања између два супростављена политичка пројекта, карактеристична за рецентни транзициони период, а која условно функционишу око наратива "за" и "против" Европске уније. У том контексту, подизање моралне панике¹²¹ и читав наратив о безбедности "љубитеља фудбала" на стадионима директно реферише на ону опцију која тежи успостављању државе по моделу развијених земаља Запада. Насиље око спортских догађаја тумачи се као ретроградна појава, која је у "цивилизованим" државама сасечена у корену, уз несебичну помоћ јавности и репресивног апарата. Са друге стране, контранаратив навијачке поткултуре јасно говори о супротстављању таквој врсти поретка. Уколико такав дискурс и није свесно артикулисан, у контексту припадности конкретним политичким опцијама, ставови навијача који се могу чути или видети на транспарентима широм Србије јасно сигнализирају да се пројекат за који се они залажу може повезати са извором њиховог политичког легитимитета – патриотизмом који је био "у моди" деведесетих година прошлог века. "Србија Србима, напоље са Турцима", "Убиј, закољи, да Шиптар не постоји", "Нож, жица, Сребреница" или "Уби' уби' уби' педера"¹²² и слични слогани постали су део фолклора на фудбалским утакмицама, при чему се таква врста говора мржње не санкционише. Чак напротив, веома је чест случај да се у медијским извештајима, упркос таквим појавама, наводи како је атмосфера била сјајна, "права фудбалска". У том контексту се може рећи да "борба против насиља" на коју се стално позива представља недовршени пројекат који на дневни ред долази у екстремним ситуацијама попут случаја Бриса Татона¹²³, док се примери вербалног хулиганизма третирају као нормална појава, једва се и помињући у јавном говору.

Призивање "енглеске идиле" на стадионима, са друге стране, функционише као претпостављени идеал коме би друштво требало да тежи. При томе, закључак који

¹²¹ О јавној паници и њеној политичкој контекстуализацији види (Ковачевић, Жикић, and Ђорђевић 2008).

¹²² Оваквих примера има много и крећу се од националне и верске мржње, преко подршке хашким оптуженицима, па све до расне нетрпеливости, као у случају навијача Борца из Чачка који су свом играчу тамне боје коже са трибина поручили да је непожељан, обучени у кукуљице Кју Клуks Клана.

¹²³ Сличан пример јесте и дивљање српских навијача у Ђенови, пред меч квалификација за Светско првенство у фудбалу између Италије и Србије у октобру 2010. године. Утакмица је прекинута, а у јавности се подигла велика прашина због још једног примера "слања лоше слике у свет".

се може извући из јавног говора о овој теми јесте да би се српски фудбалски терени претворили у оне европске истог тренутка када репресивни државни апарат стави хулигане под контролу. Такав дискурс указује да је понуђени пројекат "европеизације" заснован искључиво на стереотипима о Западу као уређеном друштву у коме се "зна ред", не водећи рачуна о локалном културном контексту. Британска искуства, као што је у тексту већ напоменуто, говоре о дубокој трансформацији фудбала, почевши од корених промена у класним односима у Енглеској осамдесетих година прошлог века, па до уплива крупног капитала који је од овог спорта направио хиперкомодификовани спектакл у потпуности изменивши структуру публике на фудбалским утакмицама. Међутим, наратив о "породици која једе сендвиче на стадиону" у Србији и нема примарну функцију да трансформише публику у конзументе попут оних у Енглеској, већ да кроз један "идилични модел" оснажи политички пројекат европеизације земље, рачунајући на разумљивост порука које се каналишу кроз овај сегмент популарне културе. Искуства других транзиционих земаља, а и досадашње у Србији, очигледно указују да је веома мала вероватноћа да ће локални фудбал кренути оним путем куда је отишао у западној Европи. Недостатак тржишта, незаинтересованост телевизијских станица и спонзора вероватно ће и даље бити свакодневица овдашњег фудбала, где ће, након "изванредно одрађених припрема за нову сезону" српски клубови губити од исподпросечних европских екипа, а затим се борити за "престижне" домаће трофеје. Натпросечна посета фудбалским стадионима која се бележи последњих година заправо не говори о квалитету понуђеног фудбалског производа, већ, у контексту о коме је овде реч, представља извесну врсту "вапаја за нормалношћу" и жеље да се живи "као нормалан свет". Али све ово ионако нема везе са фудбалом. Он ће се у Србији играти и даље, биће вероватно лош и досадан као и до сада, а публика ће, уколико је и буде, једва чекати да се утакмица заврши да би на миру, са породицом, уз сендвиче и сок, могла да погледа неки од мечева Лиге шампиона.

Случај „Парада поноса“

Када су активисти различитих невладиних организација у лето 2001. године одлучили да организују прву Параду поноса¹²⁴ у Србији, вероватно су на уму имали сличну визију Србије, у којој се фудбал игра на безбедним уређеним стадионима а сексуалне мањине уживају сва права у друштву. Наиме, непуних годину дана након петооктобарске смене власти, сазрела је идеја да се у демократско окружење „нове Србије“ интегрише и један од елемената политике поштовања људских права, везан за особе другачије сексуалне оријентације у односу на до тада једино видљиву и пожељну – хетеросексуалну. Ова веома „европска“ идеја, међутим, није наишла на разумевање од стране државних органа, који су организацију скупа практично игнорисали. Са друге стране, припадници различитих екстремних групација и десних покрета, укључујући и навијачке групе, окупили су се на Тргу републике у Београду са намером да се физички обрачунају са малобројним посетиоцима прве Параде поноса¹²⁵. Полиције је на простору где се скуп одржавао једва и било, а врло брзо након почетка окупљања, противници Параде почели су са физичким нападом на присутне. Органи реда нису реаговали, али су екстремисти убрзо започели обрачун и са њима, тако да се центар Београда убрзо претворио у поприште велике битке између хулигана и полиције. Као непосредни сведок тих догађаја, имао сам утисак опште конфузије, где нити организатори Параде нити полиција нису очекивали овакву врсту реакције припадника екстремно десних организација. Иако је било познато да постоје претње и могућност насилних инцидената, на самим улицама деловало је да то нико није озбиљно схватио. Епилог овог, првог и неуспешног, покушаја организације Параде поноса били су

¹²⁴ Парада поноса, позната и као Прајд, представља догађај у коме се промовише култура геј, лезбо, бисексуалних и трансродних особа и заједница. Први пут је одржана 1969. године у САД, у знак простеста против полицијске дискриминације сексуалних мањина. У данашње време у већини држава западне Европе, Аустралије и северне и јужне Америке ова манифестација се организује као подсећање на тај догађај али и као потврда стечених права појединаца и појединки другачије сексуалне оријентације.

¹²⁵ На Интернет презентацији организационог одбора Параде поноса стоји у опису овог догађаја наводи се: „Прва парада поноса у Београду организована је након тзв. демократских промена 2000-те године. 30. јуна 2001. године под слоганом Има места за све нас. Групу окупљених учесника на Тргу Републике напала је велика група хулигана из покрета Образ, Светосавске омладине, навијачи Црвене звезде, Партизана и Рада, предвођена свештеницима Српске православне цркве“, доступно на www.parada.rs/istorijat/, посећено 15.9.2013.

повређени учесници скупа, али и припадници полиције, који су, након што им је стигло појачање, ушли у сукоб са хулиганима.¹²⁶

Идеја која је стајала иза организације Параде заправо се може најбоље разумети имајући у виду да је Србија у том тренутку несумњиво била смештена друштвену, политичку и економску маргину у односу на земље Запада, и управо због такве позиције, питање поштовања различитости било је предмет посебне пажње институција и земаља „модерне и развијене Европе“, у контексту спремности тек „ослобођене“ државе да ступи у демократски и либерални свет (в. Greenberg 2006, 323-324). Парада је у том смислу требало да послужи као један од важних индикатора да је Србија спремна да безусловно прихвати те идеале либералне демократије, тако што ће „свету“ показати да је довољно „зрела“ да се бави и, за друштво, тако осетљивим питањем као што су права сексуалних мањина. Какав је то одјек међу „роевропским“ политичким елитама које су у том тренутку биле на власти имало, најбоље описује чињеница да је Жарко Кораћ, лидер вероватно у том моменту најлибералније партије на политичкој сцени Србије Социјалдемократске уније, одбио да подржи одржавање Параде, одлучно одричући било какву везу било странке коју предводи, било њега самог, са организацијом овог скупа.

Неславан завршетак овог покушаја довео је до тога да у наредним годинама није било сличних настојања, а тек 2004. године родила се идеја да би требало поново покушати са организацијом Параде поноса. Ипак, због немира на Косову, од плана се убрзо одустало, а најаве сличног скупа није било све до 2009. године. И овај пут, из безбедоносних разлога, скуп није одржан, с обзиром да организатори нису пристали на измештање локације, што је *de facto* значило да полиција није у стању да обезбеди манифестацију у центру града. Актери претњи одржавању скупа били су исти као и раније, с тим што се овога пута „полемика“ око одржавања Параде одвијала и на градским улицама, у виду графита попут „Смрт педерима“ или „Београдом крв ће лити, геј параде неће бити“, али и на

¹²⁶ Читав догађај убрзо је изгубио било какву везу са самом Парадом, и претворио се у тучу са полицијом. До које мере је сукоб отишао далеко говори и чињеница да сам на једној локацији у строгом центру града, видео полицајца како вади пиштољ и пуца, што је, у вишегодишњој пракси полицијских интервенција у главном граду, заиста била реткост.

фудбалским стадионима, где се редовно певало „Убиј педера“ или „Убиј, закољи, да педер не постоји“ (в. Nielsen 2013, 3-4).

Сличан сценарио, где је због претњи насиљем екстремно десничарских организација и навијачких група, у последњем тренутку отказивана Парада поноса, поновио се и од 2011. до 2013. године, док се једини Прајд који је икада успешно одржан у Београду одиграо 10. октобра 2010. године. Фокусирајући се медијско представљање овог догађаја, циљ ми је да утврдим наративе који су у том тренутку доминирали у српској јавности, превасходно стављајући акценат на питање безбедности, али и амбиваленцију у приступу насиљу према сексуалним мањинама, у контексту балансирања између онога што би се могло дефинисати као конфликт између либералног и колективистичког разумевања грађанства у савременој Србији (Mikus 2011, 834). При томе, посебну пажњу придајем чињеници да се као „противници Параде“ у јавности најчешће наводе припадници екстремних десничарских организација попут Образа и Двери, али и фудбалски навијачи, који често бивају „представљени као најпатриотскији део народа који је, по самој својој природи, најосетљиви на неправду и угрожавање националних интереса“¹²⁷. И слично као када је питању редован говор мржње на стадионима упућен различитој врсти непријатеља попут, рецимо, Албанаца, вербално насиље према сексуалним мањинама бива прихваћено и толерисано као, мање - више, део нормалног дискурса у савременој Србији (Pavasovic Trost and Kovacevic 2013, 14).

У самој најави Параде поноса заказане за 10. октобар 2010. године у јавном дискурсу јасно су се издвојила два основна наратива. Један, превасходно везан за таблоиде, доносио је „ексклузивне“ информације и „бомбастичне“ најаве углавном повезане са потенцијалним безбедоносним ризицима које предстојећи догађај носи. Други, присутан у тзв. „озбиљним“ медијима, више је фокусиран на преношење информација у вези са Парадом, такође наглашавајући безбедност као кључну категорију повезану са организацијом манифестације.

¹²⁷ У питању је цитат из студије „Насиље у спорту и медији“, коју је 2009. године за потребе Министарства омладине и спорта урадила медијска документација „Ебарт“. Документ је доступан на http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2009&mm=12&dd=14&nav_id=398238, посећено 13.11.2013.

Таблоид Курир, већ две недеље пред Параду, објављује текст под насловом „Србијом ће крв лити, геј параде неће бити“, преносећи, заправо, информацију да је на друштвеној мрежи Фејсбук направљена група овог назива, која, како нас чланак обавештава „већ има четрнаест хиљада чланова који траже крв за време геј параде“ (Курир, 25.9.2010). Ни колеге из листа Ало не заостају у „ексклузивитету“. У чланку насловљеним са „Ратко Младић на списку са гејевима“, објашњава се: „Индиректно признање Косова изменом резолуције пред УН-ом ипак није био довољан уступак Србије на путу ка ЕУ. Уз хашког бегунца Ратка Младића, Србија је натоварила себи још један камен око врата. „Парада поноса“ нови је услов ЕУ за кандидатуру Србије“ (Ало, 30.9.2010.). Исто тако, јавност је обавештена како следе „Хапшења ко у Титово време“, где ће, како Курир наводи, противници параде бити превентивно привођени исто као „информбироовци“ у доба СФРЈ (Курир, 6.10.2010.). Исти лист најављује и изложбу у Културном центру Београда посвећену ЛГБТ популацији под називом „Квир салон“. У чланку под називом „Шокантна изложба уочи геј параде“ наводи се: „Почело је! Београд је шокиран у Културном центру. А како и не би када се први пут „сусрео“ са уметничким радовима који промовишу геј популацију“ (Курир, 5.10.2010).

Дневник Ало посебну пажњу посвећује припремама фудбалских навијача и екстремних десничара за нападе на учеснике Параде поноса. Непосредно пред манифестацију, лист је објавио два чланка под насловима „Кликерима на гејеве“ (Ало, 8.9.2010.) и „Гејеве ће гађати го*нима“ (Ало, 9.9.2010.), описујући помоћу којих све метода ће бити настојано да се омете одржавање догађаја. Листи „ексклузивно“ преноси како ће „групе екстремних десничара и навијача из станова и локала у близини парка Мањеж синхронизовано излетети и напасти учеснике „Параде поноса“ (...) Поред праћи и шок-бомби, за обрачун с гејевима спремили су посебно оружје - кесе с фекалијама! (Ало, 9.10.2010.).

Писање таблоида у најави предстојеће Параде поноса указује на чињеницу да се, поред класичне стратегије привлачења пажње „снажним“ насловима, ове новине, које представљају „глас народа“, мање или више експлицитно противе одржавању манифестације. Поред свакодневног преношења информација о припремама хулигана за обрачун са учесницима Прајда и детаљним описима начина како ће се

то извести, и један и други таблоид експлицитно реферишу на политичку контекстуализацију целог догађаја, било да се организација Параде назива „каменом око врата на путу ка ЕУ“ или кроз поређење мера државе са некадашњим, „мрским“ Титовим режимом. На тај начин не оставља се никаква сумња да ће „неразумна“ политичка одлука да се Парада уопште организује произвести (имплицитно оправдано) насиље на улицама.

Други медији који се могу сврстати у категорију „главног тока“ много умереније извештавају о организацији Прајда. Дневник Политика тако преноси изјаву шефа делегације Европске комисије у Београду Венсана Дежера како је „одржавање параде поноса важно за Србију (...) јер ће на тај начин Србија показати да у њој нема дискриминације по питању сексуалне опредељености. (Политика, 5.10.2010.). И београдски медиј Б92 догађај најављује наглашавајући његову важност у контексту слике коју ће Србија послати у свет. У чланку под насловом „У Паради и дипломате и министри“ преносе се Дежерове речи како ће му „бити част да учествује на Паради поноса заједно са својим колегама из ЕУ“. (Б92, 7.10.2010.)

Са друге стране, и у „озбиљним“ штампаним медијима остаје простор за двосмислено тумачење предстојећег догађаја, попут наслова из Политике „Шта (ни)је спорно у Паради поноса“ (Политика, 29.9.2010), или изузетно интересантног чланка из традиционално конзервативних Вечерњих новости под називом „Полиција чува понос“, у коме се наводи: „Читава Србија, али и Европска унија, у недељу ће помно пратити како ће протећи трећи покушај одржавања 'Параде поноса' у Београду. Очекује се око хиљаду учесника, које ће штитити пет хиљада полицајаца“ (Вечерње новости, 10.10.2010.).

Двосмисленост овог наслова у суштини осликава читаву слику која је у јавности доминирала када је у питању организација Параде поноса, где није јасно чији понос и због чега полиција чува. Истицање броја полицајаца у први план указује на имплицитно неодобравање одржавања догађаја који захтева такву безбедоносну пратњу, али се у тексту јасно напомиње да се то „мора“ урадити јер ће нас Европска унија држати под „будним оком“.

Посебно се издвајају изјаве министра унутрашњих послова у Влади Србије Ивице Дачића, који је медијима у вези са предстојећом Парадом више пута изјављивао да ће полиција учинити све да обезбеди догађај, али и напомињући како „није на МУП-у да оцењује да ли му се свиђа неки скуп, већ да извршава законске и уставне задатке“ (B92, 30.9.2010), као и да је за Србију „веома важно да и овакав скуп, који можда није по вољи већине грађана Србије, прође без инцидената“ (B92, 9.10.2010.). Порука коју је послао министар своди се на прилично експлицитну констатацију да се ради о скупу који нико, укључујући и њега и полицију, не жели, али да се људска права, ипак, на крају крајева морају поштовати, како због закона и Устава, тако и због европских интеграција.

Општа медијска слика, дакле, указује на то да је Парада поноса у јавном наративу у Србији представљена као догађај који, да не постоји притисак од стране „спољног фактора“, односно ЕУ, никада не би требало да буде ни организован. Док таблоиди, „ексклузивно“ објављујући припреме екстремних десничара и навијачких група, практично оправдавају насиље које ће се догодити, у другим медијима преовладава релативно неутрално извештавање, са наглашеном улогом државе у обезбеђивању безбедности скупа, али и кључном важношћу одржавања Параде у контексту европских интеграција.

Парада поноса на крају је одржана 10. октобра 2010. године, са епилогом од 132 повређена полицајца и 25 грађана, након целодневних сукоба органа реда и навијача и екстремних десничара. Медији су опсежно извештавали о нередима на београдским улицама, углавном се фокусирајући на насиље које се десило, и апострофирајући професионално понашање полиције. У већини написа противници Параде поноса, овога пута бивају означени као хулигани, али се највише инсистира на материјалној штети која је причињена и сукобима са полицијом. Такође, опсежно се преносе и реакције из Европске уније, у којима се углавном истиче задовољство што је Прајд ипак одржан, али и бојазан због још једне „ружне слике“ која је отишла из Београда у свет. И реакције државних представника углавном су се сводиле на осуду насиља и хулиганизма, као и најаве да ће „одговор државе бити жесток“.

На извештај начин, догађај због кога је у Београду ескалирало насиље, а то је Парада поноса, у медијским извештајима скоро је заборављен. Усредсређујући се на хулиганизам и сукобе са полицијом, медији, али и представници државе, заправо су читав проблем контекстуализовали унутар ширег питања „хулиганизма“, без улажења у разлоге због кога се то насиље десило. Такав епилог, заправо, није изненађујући ако се анализирају текстови присутни у медијима пред одржавање Параде. „Невољна држава“, како је назива Нилсен (Nielsen 2013, 5) у суштини је екстернализовала читаво питање поштовања права сексуалних мањина, пребацујући одговорност за њено организовање на Европску унију (в. Kahlina 2013, Mikus 2011). У том контексту, индикативна је изјава Ивице Дачића дана након одржаног Прајда: "Па, петог октобра сте одлучивали да се уђе у Европу и да се прихвате европске вредности. Сада треба рећи и Европи: 'Ево, имали смо параду, јесте ли сада задовољни?'“ (SEEbiz, 12.10.2010). Министар у овом контексту не екстернализује одговорност само на ЕУ, већ и на тзв. „проевропске“ политичаре, истовремено лоцирајући себе као „човека из народа“, који се, логично, противи организовању скупова попут овог.

У случају о коме је реч, дакле, поштовање права припадника сексуалних мањина и њихова безбедност бивају перципирани као „нужно зло“ које се мора прихватити ако Србија жели да настави путем европских интеграција. У питању је поново приступ „одозго надолу“ у коме се одређене европске вредности механички намећу друштву. Овога пута, међутим, држава није показала ни најмање ентузијазма да те вредности заиста и имплементира. Не само да је изостала било каква превентивна реакција пред одржавање Прајда, већ је медијска слика, укључујући и поруке које су слали политичари, указивала да, практично, питање поштовања права сексуалних мањина и није на дневном реду, већ много више питање безбедности, односно реакција државе на већ унапред без икакве сумње очекивано насиље.

Држава се, заправо, задржала искључиво на милитаризованом и деполитизованом дискурсу, где је, на тај начин, Парада поноса у суштини материјално актуелизовала и реификовала поларизацију унутар друштва, уместо да је превазиђе (Mikus 2011, 845).

Учешће фудбалских навијача и екстремних десничара у борби против одржавања, како су је називали, „параде срама“, у овом контексту сасвим је очекивано. Навијачи, као „заштитници традиционалних вредности“ и носиоци „патриотске ауре“ заједно са идеолошки сличним политичким групацијама само су освојили простор смишљено деполитизован од стране државе. Навијачка поткултура, већ одавно декларисано хомофобна и у служби одбране нације, послужила је само за артикулацију политичког става који се може дефинисати као анти-европски. Заправо, већ постојећи политички кредибилитет који фудбалски навијачи имају у овом контексту искоришћен је да изазове монопол државе на онај поглед на свет који се, у оквиру националистичких наратива, посматра као претња очувању нације, онакве каква треба да буде, далеко од „труле Европе“. Невољност државе да промовише своју званичну позицију „европејства“ и екстернализација одговорности резултирала су отварањем фронта у хегемонијским борбама унутар политичког поља Србије, у коме је „патриотски капитал“ навијача могао бити савршено употребљен. У том смислу, илустративно је цитирати коментар Вечерњих новости објављен непосредно након одржавања Параде поноса: „Насиље је то што нам оронула Европа, тобоже као један од услова да бисмо у њу ушли (за деценију или касније), натура да рушимо своје националне особине, подрива веру, потура 'цивилизацијска' кукавичја јаја, из којих се испиле само нови ћорави пилићи“. (Вечерње новости, 10.10.2010.).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Жан Пол Сартр је једном приликом изјавио како у фудбалу све постаје компликовано самим присуством противничког тима. Ова лаконска мисао чувеног француског филозофа у суштини осликава саму есенцију игре коју у данашње време игра цео свет и која представља истински глобални феномен. Од своје праисторије, фудбал је представљао извор велике страсти оличене у жељи да се победи противнички тим. У својој традиционалној, „народној“ верзији, ова потреба да се докаже супериорност у односу на житеље другог села, округа или краја града веома често је постајала врло „компликована“, с обзиром да је такмичарски дух умео да пређе границе онога што се данас назива „фер-плеј“, па су размирице решаване и песницама и хладним оружјем. Међусобни обрачуни „зараћених“ фудбалера, међутим, нису се сводили само на сеоске забаве са несрећним крајем, већ је ова врста трансгресије препознавана и као потенцијална претња поретку, и у том смислу од стране носилаца моћи сматрана као опасна и непредвидива забава којој треба стати на пут, јер се у таквој врсти неконтролисаног излива различитих емоција никада није знало према коме ће се гнев учесника усмерити. У том смислу, не чуди да је народни фудбал често био забрањиван, и на крају скоро потпуно нестао, перципиран као анахрона пракса којој нема места у уређеном свету, превише „компликован“ да би могао да преживи захтеве модерног времена.

Усвајање и трансформација ове некада народне игре од стране виших класа у Британији, спроведено кроз систем државних школа, у потпуности је променило карактер фудбала. Добивши јасна правила и задржавши се унутар уског круга људи који су заправо били они актери у друштву који су имали приступ моћи, некадашња народна игра изгубила је свој субверзивни потенцијал у односу на доминантни поредак у друштву. Ипак, есенција се није променила – противник је и даље био у центру пажње. Уместо сељана и градске сиротиње, међутим, сада су се међусобно сукобљавали млади аристократи, доказујући своју мушкост у култури у којој је маскулинитет представљао један од социјалних идеала. Када је фудбал колонизован од стране радника крајем деветнаестог века у Британији, „противнички тим“ више није био дефинисан кроз начела маскулине културе у

оквиру онога што се у то време називало „дентлменском игром“, већ је у питању била класа.

Заправо, читава историја фудбалске игре може се читати као непрестано сучељавање различито дефинисаних друштвених група, односно, у извесном смислу, „идентитетски рат“. Било да је у питању локални сеоски идентитет, „част“ дела града, класни сукоб или понос нације, увек постојимо „ми“ и на другој страни „постоје „други“. И када се читав један догађај организује како би промовисао супериорност једне друштвене групе, као што је, на пример, било Светско првенство у Италији 1934. године, сцена на којој се то изводи мора укључивати и „оне друге“, слабије од „нас“, чији пораз на терену ће указати на сву надмоћ коју показује „наша“ група, у овом случају нација. У том контексту се и данас, када се помињу симболички пораз Хитлерове расистичке догме, често као пример узима понижење које је нацистички лидер доживео када је један Афроамериканац, Џеси Овенс, тријумфално окончао своје учешће на Олимпијади у Берлину 1936. године, тако на великој сцени симболички урушивши мит о супериорности аријевске расе. На много нижем нивоу, исто тако је један фудбалски клуб у Србији скоро престао да постоји, када се, пред Први светски рат, усудио да одигра утакмицу са хрватским тимом, изгубивши високим резултатом, чиме је, како је то перципирано, дубоко осрамотио нацију.

Фудбал је, дакле, увек сукоб „нас“ и „других“, али са још једном веома важном карактеристиком. Наиме, за разлику од апстрактних идентитетских категорија, када је ова игра у питању, ствари стоје знатно једноставније. На терену се налази једанаест играча једног тима наспрам једанаест противника. У овој једноставној чињеници лежи и суштина капацитета фудбала да хомогенизује и есенцијализује различите идентитете. Јер, без обзира да ли навијамо за школски тим, тим своје улице, свога града или за репрезентацију, пред собом имамо оваплоћење групе, једанаест конкретних људи који нас представљају, које можда и познајемо, и са којима се свакако можемо идентификовати.

Та идентификација, међутим, не може функционисати само тиме што ћемо навијати за „наше“, јер, да би тако нешто уопште постојало, мора се навијати и „против“ некога. То заправо значи да се било који идентитет конструише кроз

игру разлика, на основу своје различитости од других идентитета, извлачећи своје позитивно значење из онога што искључује (Ђорђевић 2009b, 354). Идентитет, је, дакле дискурзивно конструисан, чак и када га људи доживљавају као есенцију и природни поредак ствари, и представља, како каже Хол, последицу неког облика артикулације, схваћене као необавезне везе између дискурзивних концепата који се увек само привремено повезују конотативним или евокативним везама и то на основу „деловања моћи и моћи традиције“ (исто, 363).

Ово конструктивистичко разумевање идентитета свакако представља полазну тачку за промишљање категорије о којој је реч. У том контексту, схватање различитих идентификација као „никада завршених процеса“ (Hall 2006), односно историјски условљених и дискурзивно конструисаних друштвених пракси представља плодно тле за отклон од есенцијалистичког разумевања идентитета, као нечега стабилног и једном заувек датог. Ако се посматрају одређени процеси везани за савремену фудбалску културу, попут феномена навијања за фудбалске клубове из иностранства, или још класичнијих „постмодерних субјеката“ попут *flaneur*-а (Giulianotti 2002) или поклоника тзв. *groundhopping*-а¹²⁸, ова врста анализе свакако је неопходна.

Национални идентитет који је предмет анализе у већем делу ове дисертације, међутим, припада оној категорији дубоко интериоризованих идентитетских пракси које свакако представљају културну конструкцију, али им та начелна флуидност не смета да егзистирају као веома моћни ентитети у друштвеној и политичког пракси. Следећи Брубејкера и Купера, „преовлађујући конструктивистички став о идентитету, који инсистира на флуидности и вишеструкости, заправо нас оставља лоше опремљене за испитивање 'тврде' динамике и есенцијалистичких тврдњи савремене политике идентитета“ (...) „Ако је идентитет свуда, онда он није нигде. Ако је флуидан, како можемо да схватимо начине на које самопоимања могу ојачати, очврснути и кристалисати се? Ако је конструисан, како да схватимо понекад принудну силу спољних идентификација? Ако је вишеструк, како да схватимо страховиту јединственост којој понекад теже – а понекад је и остварују – политичари који настоје да пуке категорије преобразе

¹²⁸ У питању је феномен који описује навијачку праксу да виде што је више могуће фудбалских утакмица на различитим стадионима. (Schwier 2006, 174).

у уједињене и искључиве групе? Како да схватимо моћ и патос политике идентитета?“ (Brubejker and Kuper 2003, 405-406).

У суштини, када се разматра појам „нације“, није неопходно веровати у то да „нација“ заиста постоји као реалан ентитет. Другим речима, „категирија инхерентна *пракси* национализма – реалистичко, реификујуће поимање нација као стварних заједница – не мора бити уведена као главна у *теорију* национализма“ (исто, 412).

У том смислу, фудбал посматрам као културну праксу чија је основна карактеристика капацитет да се унутар ње хомогенизују и есенцијализују различити идентитети, са посебним акцентом на онај национални. Разматрајући различите примере из савремене Европе, настојао сам да покажем како је управо кроз овај спорт могуће испитивати процесе оснаживања националног идентитета у контексту када таква пракса више не припада политичком „главном току“ у доба тзв. „пост-националних“ држава. Од најједноставније хомогенизације кроз симболику у духу билиговског баналног национализма као што је био случај у Холандији, преко отворено шовинистичког подругојачења противника на примеру фудбалских дуела Енглеске и Немачке, па до дубинског промишљања „шта је данас наша нација“ у контексту Француске, видљива је пракса да се о одређеним, потенцијално проблематичним темама, лакше говори када је у питању једна тако „неозбиљна“ ствар као што је фудбал.

Улога коју је фудбал одиграо у процесу распада бивше Југославије указује, међутим, колико један тако „неозбиљан“ феномен у суштини може бити снажан катализатор за процесе који се одигравају у једном друштву. „Национализација“ политичког простора осамдесетих година прошлог века, која је отворила дискурзивни простор у тадашњој СФРЈ за покретање до тада „забрањених“ тема, омогућила је такву врсту артикулације навијачких група у којој је иманентна трансгресивност повезана са наизглед „неприхватљивим“ испољавањем национализма од фудбалских стадиона створила бастионе нација. Субверзивност потезања тема попут рехабилитације „четништва“ или „усташтва“ заправо је представљала само привид, јер су те теме, на различите начине, већ отворане у ширем друштвеном простору. Иако се у *mainstream* политици о томе није

отворено говорило, реална пракса попут организовања „митинга истине“, као и отварања косовског проблема у Србији крајем осамдесетих година прошлог века, прећутно је одобравала овакве „националистичке“ испаде.

Као што показује анализа ситуације у Србији и Хрватској у том периоду, навијачки национализам заправо је настао на идеји „прогресивног“ обрачунавања са системом који је званично још увек функционисао у земљи која је у свом имену носила назив „социјалистичка“. Политичке елите у Србији, предвођене Слободаном Милошевићем, међутим, и саме на јасно националистичкој линији увијеној у стару комунистичку реторику, веома су брзо увиделе корист од постојања отворено „патриотски“ настројених навијача, инструментализујући их за потребе предстојећих обрачуна са елитама у другим републикама бивше Југославије, а превасходно у Хрватској. На сличан начин, али много отвореније, хрватски национализам испољаван на стадионима савршено се уклопио у настојање нових власти у тој земљи, предвођених Фрањом Туђманом, да легитимишу своју још увек нестабилну позицију. Максимирски нереди из маја 1990. године, у том контексту, представљали су политички догађај *par excellence*, који је и у Србији и у Хрватској само на веома видљив начин озваничио већ практично артикулисан став да ће се Југославија распасти, и да тај распад неће протећи мирно. У накнадним интерпретацијама, ови догађаји су од стране актера тумачени као тренутак када им је постало јасно да су сукоби неизбежни, а у политичкој митологији две државе Максимир је означен као место на коме је почео рат.

Импликације нереди на загребачком стадиону, у контексту фудбалске културе у Србији и Хрватској, огледале су се превасходно у чињеници да је „патриотски“ капитал стечен непосредно пре и потврђен међунационалним обрачуном на Максимиру, навијачима дао политички кредибилитет крајње некарактеристичан за овај тип поткултуре. Заиста, у томе се огледа и највећа специфичност улоге фудбала у социјалним и политичким процесима у постјугословенским друштвима, када се упореде са ситуацијом у другим европским државама. У суштини, навијачка трансгресија, испољена на било који начин, свакако не представља никакав локални куриозитет, већ општу одлику свих фудбалских фанатика широм света. Када се погледају снимци са Максимира непосредно пред

нереди, јасно је да је у питању врло типична навијачка нетрпељивост, која, поред вербалног, понекада прераста и у физичко насиље, али увек врло ограниченог домета. Веза између екстремизма и фудбалског хулиганизма, која се врло често уклапа у позиције политичке екстремне деснице, дакле, није био никакав спецификум навијачких племена у Југославији, већ су ови процеси одавно документовани широм Европе (в. Nielsen 2013, 1-2). Оно што, међутим, јесте издвојило југословенске навијаче од колега у другим земљама, је чињеница да су они, заправо, своју ритуалну трансгресију трансформисали, уз подршку и подстрек политичких елита, у реално насиље које се догодило на простору некадашње СФРЈ.

На тај начин, навијачи и у Србији и Хрватској изашли су из поља поткултуре и постали део „главног тока“, што је довело до занимљиве композиције на политичким сценама две земље, где су навијачи Динама из Загреба представљали један од агенса за субвертирање Туђмановог режима, док су Звездине „Делије“ преузеле улогу ударне песнице у борби против Милошевићеве власти. Ова парадоксална позиција, у одређеном погледу, условила је, да се тако изразим, преузимање не увек жељених улога од стране актера у друштвима Хрватске и Србије. Наиме, адоптирање једне у суштини насилне поткултуре као што је навијачка, у регуларне политичке токове има смисла искључиво у ситуацијама дубоких социјалних криза, као што је, рецимо, био 5. октобар. У мирнодопским условима, међутим, политички капитал навијача постаје непријатно бремене за носиоце моћи, који, колоквијално речено, не знају шта да раде са уобичајеном трансгресијом ове друштвене групе. Тако се дешава да, када дође до сукоба између, рецимо, симпатизера Динама или Хајдука или Звезде и Партизана, навијачи у јавном наративу постају хулигани. А с обзиром да они раде, да тако кажем, оно што навијачи и иначе раде, у њиховим редовима долази до извесне врсте збуњености како је могуће да, одједном, преко ноћи, патриоте и хероји револуције постају претња по друштво. У том смислу треба тумачити кампање које су и данас актуелне у обе земље, у којима се фудбалски навијачи директно супротстављају, рецимо, правосудном систему државе, као што је био случај са кампањом „Правда за Уроша“, у којој су „Делије“, у суштини, вршиле политички

притисак на суд да ослободи њиховог припадника оптуженог и осуђеног за покушај убиства полицајца.

Оно што је важно истаћи је да таква кампања, за разлику од других земаља у Европи, има изузетан утицај у јавности. Дакле, очекивани протест навијачке групе због хапшења једног од њихових чланова, у Србији се претвара у политички проблем првог реда. У том контексту се може тумачити и својеврсна амбиваленција у јавном наративу везана за фудбалске навијаче, где се проблем хулиганизма јасно лоцира, али се у предлозима за евентуално решење, избегава улажење у корене његовог настанка и суштински политички а не технички и безбедоносни карактер овог феномена. Као што се видело на примеру убиства француског навијача Бриса Татона, дискурси који су доминирали били су везани преваходно за механичко примењивање мера „добре праксе“ из других земаља, али је било видљиво одсуство дубљег тумачења различитих навијачких пракси које су довеле до трагичног епилога. Другим речима, предложена решења представљала су класичан приступ „одозго надоле“, инсистирајући на оним вредностима које су јавном наративу везане за жељени „европски“ идентитет друштва, као што су безбедност и ред, без увида да управо постојање политичког капитала кога навијачи поседују не омогућава једноставно лоцирање овог проблема као класично „хулиганског“. Сликвито говорећи, ако је неком навијачу једног дана дозвољено да запали америчку амбасаду или цамију, не постоји разлог због кога не би могао да баца и гостујућег навијача низ степенице.

У том контексту, индикативан је пример Параде поноса, где је управо „патриотски“ кредибилитет који у јавности поседује навијачка поткултура представљао основу кроз коју је артикулисано супротстављање овој манифестацији. Залажући се за тзв. „породичне вредности“ и поштовање традицијског модела друштва, екстремно десно позициониране организације су у суштини искористиле тај одавно препознати и легитимисани капитал. Са тим је, међутим, у пакету ишло и насиље као иманентна карактеристика навијачке поткултуре. И поново, јавни наратив је реаговао амбивалентно, са једне стране осуђујући хулиганизам, али, са друге стране, имајући разумевања за „нашу децу“, која су одувек била на правој страни бранећи „наше“ свете вредности. При томе треба имати у виду, да је, упркос логистичкој подршци и демонстрирању физичке

моћи против противника Параде, држава све време слала крајње амбивалентне поруке, показујући, у суштини, сопствену невољност да учествује у нечему што је у јавности представљено као нежељени али нужан корак у остварењу вишег циља – европских интеграција. Заправо, ова врста неодлучности носилаца моћи да се јасно одреде по питању, у овом случају, поштовања мањинских права, отворила је простор за супротстављање унутар хегемонијске битке оличене у супротстављеним дискурсима о „Европи“ и „нацији“. Улога фудбала у овој борби била је сасвим логична и очекивана, јер су управо стадиони током низа година били места на којима је певано „Убиј педера“ или „Педер градом неће шетати“. У овој прилици, стадионска трансгресија само се прелила на улице, ослањајући се, на крају крајева, на дугу традицију сопственог права на такав начин изражавања „политичког“ става.

У том смислу, веома је индикативна изјава тадашњег министра унутрашњих послова Ивице Дачића, у којој је истакао како је „већина полицајаца, вероватно, против одржавања Параде поноса, али да МУП не доноси политичке одлуке“ (SEEbiz, 12.10.2010.). Било би интересантно замислити идентичну ситуацију пред утакмицу Србије и Хрватске у Београду 2013. године, где би „парада поноса“ била замењена речју „Хрват“. Управо на том примеру може се видети разлика између интерпретације једног и другог догађаја. Док је пред утакмицу са Хрватском у јавном наративу доминирала „нормализација“ као кључна реч, а добросуседска сарадња као суштински фактор у промоцији „европејства“, Парада поноса третирана је као апсолутно нежељени догађај који се прихвата и одржава само зато што се то „мора“, јер ће, у противном, „Холанђани“ да замрзну процес евроинтеграција Србије. У суштини, у питању је одређивање степена дозвољене трансгресије; док је у случају гостовања хрватске репрезентације држава „одабрала“ да спречи било какву врсту евентуалног насиља осим вербалног, у контексту Параде поноса та врста одлуке је, у погледу поруке која је слата, практично изостала.

Улога фудбала у конституисању и репродукцији националног идентитета у овом контексту је јасна, а политички кредибилитет навијача и његова инструментализација од стране државе и актера у позицији моћи очигледно још увек нису исцрпљени. На који ће се начин то манифестовати, питање је тренутних

односа политичке моћи, а простор за употребу „фудбалског капитала“ увек стоји на располагању. Како би то рекао Бурдије, држава монополизује или барем тежи да монополизује легитимну физичку али и симболичку силу. То укључује моћ да се именује, класификује и одреди шта је шта и ко је ко (Bourdieu 1991, 241-242). Било да су у питању Хрвати, припадници сексуалних мањина, Брис Татон или било ко Други.

ЛИТЕРАТУРА

- Anderson, Benedikt. 1998. *Nacija: zamišljena zajednica*. Beograd: Plato.
- Archetti, Eduardo P. 1999. *Masculinities : football, polo, and the tango in Argentina, Global issues*,. Oxford, UK ; New York: Berg.
- Archetti, Eduardo P. 2006. "Argentina 1978. Military Nationalism, Football Essentialism and Moral Ambivalence." In *National Identity and Global Sports Events: Culture, Politics and Spectacle in the Olympics and the Football World Cup*, edited by Alan Tomlinson and Christopher Young. Albany: State University of New York Press.
- Armstrong, Gary. 1998. *Football hooligans : knowing the score, Explorations in anthropology*. Oxford ; New York: Berg.
- Auge, Marc. 1998. "'Un ethnologue au Mondial'." *Le Monde diplomatique*.
- Bakić-Hayden, Milica, and Robert Hayden. 1992. "Orientalist Variations on the Theme 'Balkans': Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics." *Slavic Review* no. 51 (3).
- Bakić-Hayden, Milica. 1995. "Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia." *Slavic Review* no. 54 (4):917-931.
- Bakić-Hayden, Milica. 1998. "Reprodukcija orijentalizma: Slučaj bivše Jugoslavije." *Filozofija i društvo* no. 14:101-119.
- Barker, Chris. 2000. *Cultural studies : theory and practice*. London: SAGE.
- Barker, Chris. 2004. *The Sage dictionary of cultural studies*. London ; Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.
- Barth, Fredrik. 1969. *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference. (Results of a symposium held at the University of Bergen, 23rd to 26th February 1967.)*, *Scandinavian university books*. Bergen, London: Universitetsforlaget; Allen & Unwin.
- Battachi, M. 1988. "Fino a che punto i tifosi violenti sono violenti o fino a che punto sono tifosi." In *Il tifo aggressivo*, edited by A. Salvinni. Firenze: Ginati.
- Bellamy, J. Alex. 2003. *The formation of Croatian national identity. A centuries-old dream?* Manchester: Manchester University Press.
- Bilig, Majkl. 2009. *Banalni nacionalizam*. Beograd: XX Vek.
- Bishop, Hywel, and Adam Jaworski. 2003. "'We beat 'em': nationalism and the hegemony of homogeneity in the British press reportage of Germany versus England during Euro 2000." *Discourse & Society* no. 14 (3):243-271.

- Biti, Ozren. 2008. "The Local and Global in Contemporary Sport." *Narodna umjetnost* no. 45 (1):183-197.
- Bourdieu, Pierre. 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press.
- Brentin, Dario. 2013. "'A lofty battle for the nation': the social roles of sport in Tadjman's Croatia." *Sport in Society: Cultures, Commerce, Media, Politics* no. 16 (8):993-1008.
- Brookes, Rod. 1999. "Newspapers and national identity: the BSE/CJD crisis and the British press." *Media, Culture & Society* no. 21:247-263.
- Brubaker, Rogers. 1996. *Nationalism reframed : nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge England ; New York: Cambridge University Press.
- Brubejker, Rodžers, and Frederik Kuper. 2003. "S onu stranu identiteta." *Reč* no. 65 (15):405-451.
- Buden, Boris. 2014. "Children of Postcommunism." In *Welcome to the Desert of Post-Socialism: Radical Politics after Yugoslavia*, edited by Igor Štikš and Srećko Horvat. London: Verso, Forthcoming Autumn 2014.
- Buruma, Ian, and Avishai Margalit. 2004. *Occidentalism: The West in the Eyes of Its Enemies*. New York: The Penguin Press.
- Carrard, Philippe. 2002. "'L'Equipe de France du monde': sport and national identity." *French Cultural Studies* no. 13:65-82.
- Castells, Manuel. 2009. *The Power of Identity*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Clay Large, David. 2007. *Nazi Games: The Olympics of 1936*. New York: W.W. Norton.
- Čolović, Ivan. 1985. "Divlja književnost." In. Beograd: Nolit.
- Čolović, Ivan. 2000. *Politika simbola*. Beograd: XX vek.
- Čolović, Ivan. 2007. *Bordel ratnika*. Beograd: XX vek.
- Čolović, Ivan. 2013. *Fudbal, huligani i rat 2009* [cited 12.05. 2013]. Available from <http://www.e-novine.com/srbija/srbija-tema/30514-Fudbal-huligani-rat.html>.
- Dauncey, Hugh, and Geoff Hare. 2000. "World Cup France '98. Metaphors, Meanings and Values." *International Review for the Sociology of Sport* no. 35 (3):331-347.
- Delaney, Tim, and Tim Madigan. 2009. *The sociology of sports : an introduction*. Jefferson, N.C.: McFarland & Co.

- Dežulović, Boris. 2010. Kraj derbija Dinamo-Zvezda dugog 20 godina. *Globus*, 25.05.2010.
- Dežulović, Boris. 2013. "Ostavite Hajduk na miru! Eno vam HAŠK i Građanski, pa s njima igrajte Pavelićevu ligu i vičite 'Ajmo, ustaše!'" *Jutarnji list*, 30.11.2013.
- Dubal, Sam. 2010. "The neoliberalization of football: Rethinking neoliberalism through the commercialization of the beautiful game." *International Review for the Sociology of Sport* no. 45:125-146.
- Duda, Dean. 2001. "Nadziranje značenja: što je kultura u kulturalnim studijima." *Reč* no. 64 (10):235-253.
- Đerić, Gordana. 2007. "O čemu govorimo kada čutimo i o čemu ćutimo kada govorimo?" *Filozofija i društvo* no. 18 (3):43-57.
- Đerić, Gordana. 2008a. "Nasilje u društvenom pamćenju. Intima hrvatske i srpske javnosti povodom operacije Oluja." *Filozofija i društvo* no. 19 (1):43-68.
- Đerić, Gordana. 2008b. "Semantika ćutanja, nasilje i društveno pamćenje: intima hrvatske i srpske politike." In *Intima javnosti*, edited by Gordana Đerić, 64-97. Beograd: Fabrika knjiga i Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Dorđević, Ivan. 2009a. "Umeju li antropolozi da igraju fudbal? Sport i identitet u savremenoj Srbiji." *Antropologija* no. 9:89-103.
- Dorđević, Jelena. 2009b. *Postkultura*. Beograd: Clio.
- Dorić, Marija. 2012. *Huliganizam : nasilje i sport*. Beograd: Udruženje Nauka i društvo Srbije.
- Ђорђевић, Иван. 2006. "Спорт и национални идентитет. Фудбалска прича 'непостојеће нације'." *Antropologija* no. 1:22-34.
- Ђорђевић, Иван. 2007. "Владе Дивац: недовршена транзициона бајка." *Гласник Етнографског института САНУ* no. 55 (1):61-75.
- Ђорђевић, Иван. 2008. "Утеривање патриотизма. Антрополошка анализа конструисања култа кошаркашке репрезентације Србије у спортској штампи." In *Културне паралеле, Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду*, edited by Зорица Дивац, 85-96. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Ђулијаноти, Рићард. 2008. *Sport. Kritička sociologija*. Clio.
- Edelman, Robert. 2002. "A Small Way of Saying "No": Moscow Working Men, Spartak Soccer, and the Communist Party, 1900-1945." *The American Historical Review* no. 107 (5):1441-1474.
- Edelman, Robert. 2013. "Football in the Era "Changing Stagnation". The Case of Spartak Moscow." In *Soviet society in the era of late socialism, 1964 - 1985*,

edited by Neringa Klumbyte and Gulnaz Sharafutdinova, vii, 251 pages.
Lanham: Lexington Books.

- Eriksen, Tomas. 2004. *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: XX Vek.
- Fairclough, Norman, and Ruth Wodak. 1997. "Critical Discourse Analysis." In *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. Discourse as Social Interaction*, edited by T.A van Dijk. London: SAGE.
- Fairclough, Norman. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fairclough, Norman. 1995. *Media Discourse*. London: Edward Arnold.
- Fleming, Kathryn. 2001. "Orientalizam, Balkan i balkanska istoriografija." *Filozofija i društvo* no. 18:11-32.
- Foer, Franklin. 2004. *How soccer explains the world : an unlikely theory of globalization*. New York: HarperCollins.
- Fukuyama, Francis. 1992. *The end of history and the last man*. New York, Toronto: Free Press ; Maxwell Macmillan Canada ; Maxwell Macmillan International.
- Giulianotti, Richard. 2002. "Supporters, Followers, Fans, and Flaneurs." *Journal of Sport & Social Issues* no. 26 (1):25-46.
- Giulianotti, Richard. 2004. *Sport and modern social theorists*. New York: Palgrave Macmillan.
- Giulianotti, Richard. 2005. *Sport : a critical sociology*. Oxford ;: Malden Polity.
- Goldblatt, David. 2008. *The ball is round : a global history of football*. 1st Riverhead trade pbk. ed. New York: Riverhead Books.
- Gordon, Robert S. C., and John London. 2006. "Italy 1934: Football and Fascism." In *National identity and global sports events*, edited by Alan Tomlinson and Christopher Young. Albany: State University of New York Press.
- Gramsci, Antonio. 1971. *Selection from the Prison Notebooks*. London: Lawrence & Wishart.
- Greenberg, Jessica. 2006. "Nationalism, masculinity, and multicultural citizenship in Serbia." *Nationalities Papers* no. 43 (3):321-341.
- Guttman, Allen. 1994. *Games and empires : modern sports and cultural imperialism*. New York: Columbia University Press.
- Hall, Stuart. 1978. "'The Treatment of Football Hooliganism in the Press',." In *Football Hooliganism: The Wider Context*, edited by R. Ingham. London: Inter-Action Imprint.

- Hall, Stuart. 2006. "Kome treba 'identitet'." In *Politika teorije*, edited by Dean Duda. Zagreb: Disput.
- Holt, Richard. 1989. *Sport and the British : a modern history, Oxford studies in social history*. Oxford England, New York: Clarendon Press ; Oxford University Press.
- Ingham, Alan G, and Peter Donnelly. 1997. "A sociology of North American sociology of sport: Disunity in unity, 1965 to 1996." *Sociology of Sport Journal* no. 14 (4):364.
- Jansen, Stef. 2001. "Svakodnevni orijentalizam: doživljaj 'Balkana' / 'Evrope' u Beogradu i Zagrebu." *Filozofija i društvo* no. 18:33-71.
- Jansen, Stef. 2005. *Antinacionalizam*. Beograd: XX vek.
- Jusić, Tarik. 2008. "Medijski diskurs i politika etničkog sukoba: jugoslovenski slučaj." In *Intima javnosti*, edited by Gordana Đerić. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Kahlina, Katja. 2013. Contested terrain of sexual citizenship: EU accession and the changing position of sexual minorities in the post-Yugoslav context. *CITSEE Working Paper Series 2013/33*.
- Koković, Dragan. 2000. *Sociologija sporta*. Beograd: Sportska akademija.
- Koković, Dragan. 2010. *Društvo, nasilje i sport*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Kovačević, Ivan. 1987. "Fudbalski ritual." *Gledišta* no. 5-6:71-82.
- Kovačević, Ivan. 2007. *Antropologija tranzicije*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Srpski genealoški centar.
- Ковачевић, Иван, Бојан Жикић, and Иван Ђорђевић. 2008. *Страх и култура*. Београд: Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду и Српски генеалошки центар.
- Kuljić, Todor. 2006. *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja štampa.
- Kuljić, Todor. 2008. "Istorijske, političke i herojske generacije. Nacrt okvira i primena." *Filozofija i društvo* no. 19 (1):69-107.
- Kuper, Sajmon. 2007. *Fudbalom protiv neprijatelja*. Beograd: Samizdat B92.
- Laclau, Ernesto, and Chantal Mouffe. 2001. *Hegemony and socialist strategy : towards a radical democratic politics*. 2nd ed. London ; New York: Verso.
- Lalić, Dražen. 1990. "Nasilništvo nogomentnih navijača. Geneza fenomena u Jugoslaviji." *Kultura* no. 88-90.

- Lalić, Dražen. 2011. *Torcida: pogled iznutra*. Zagreb: Profil.
- Listhaug, Ola, Sabrina P Ramet, and Dragana Dulić. 2011. *Civic and Uncivic Values. Serbia in the Post-Milošević Era*. Budapest - New York: Central European University Press.
- Maguire, Joseph A., and Emma Poulton. 1999. "European identity politics in Euro 96: Invented traditions and national habitus codes." *International Review for the Sociology of Sport* no. 34 (1):17-29.
- Maguire, Joseph A., and Kevin Young. 2002. *Theory, sport & society, Research in the sociology of sport*. Bingley, UK ; North America: Emerald.
- Maguire, Joseph, Emma Poulton, and Catherine Possamai. 1999. "Weltkrieg III?: Media Coverage of England Versus Germany in Euro 96." *Journal of Sport & Social Issues* no. 23 (4):439-454.
- Малешевић, Мирослава. 2006. "Православље као срж "националног бића" посткомунистичке Србије." In *Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду у Србији и Бугарској*, edited by Зорица Дивац. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Малешевић, Мирослава. 2008. "Насиље идентитета." In *Културне паралеле: свакодневна култура у социјалистичком периоду*, edited by Зорица Дивац. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Martin, Simon. 2004. *Football and Fascism: The National Game under Mussolini* New York: Berg.
- Mihailović, Srećko. 1997. "Rat je počeo 13. maja 1990." In *Rat je počeo na Maksimiru*, edited by Svetlana Slapšak and Hari Štajner, 77-124. Beograd: Medija centar.
- Mikus, Marek. 2011. "'State Pride': Politics of LGBT Rights and Democratisation in "European Serbia"." *East European Politics and Societies* no. 25 (4):834-851.
- Miller, Toby, Geoff Lawrence, Jim McKay, and David Rowe. 2001. *Globalization and sport — Playing the world*. London: SAGE.
- Mills, Richard. 2009. "It All Ended in an Unsporting Way': Serbian Football and the Disintegration of Yugoslavia, 1989-2006." *International Journal of the History of Sport* no. 26 (9):1187-1217.
- Milosavljević, Olivera. 2005. "Antibirokratska revolucija, 1987.-1989." In *Dijalog povjesničara-istoričara*, edited by Hans-Georg Fleck and Igor Graovac, 319-337. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann.
- Milutinović, Zoran. 2006. *Susret na trećem mestu*. Beograd: Geopoetika.
- Missiroli, Antonio. 2002. "European Football Cultures and their Integration: The 'Short' Twentieth Century." *Culture, Sport, Society* no. 5 (1):1-20.

- Narayan, Kirin. 1993. "How Native Is a "Native" Anthropologist?" *American Anthropologist* no. 95 (3):671-686.
- Naumović, Slobodan. 1998. "Romanticists or Double Insiders? An Essay on the Origins of Ideologised Discourses In Balkan Ethnology." *Ethnologia Balcanica* no. 2:101-120.
- Naumović, Slobodan. 2005. "Nacionalizacija nacionalne nauke? Politika etnologije/antropologije u Srbiji i Hrvatskoj tokom prve polovine devedesetih godina dvadesetog veka." In *Problemi kulturnog identiteta stanovništva savremene Srbije*, edited by Senka Kovač. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Наумовић, Слободан. 1994. "Традиција и процеси транзиције." *Гласник Етнографског института САНУ* no. 43.
- Наумовић, Слободан. 1995. "Од идеје обнове до праксе употребе. Оглед о односу политике и традиције на примеру савремене Србије." In *Од мита до фолка 2*. Крагујевац: Лицеум.
- Navaro-Yashin, Yael. 2002. *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Nielsen, Christian Axboe. 2010. "The goalposts of transition: football as a metaphor for Serbia's long journey to the rule of law." *Nationalities Papers* no. 38 (1):87-103.
- Nielsen, Christian Axboe. 2013. "Stronger than the state? Football hooliganism, political extremism and the Gay Pride Parades in Serbia." *Sport in Society* no. 16 (8).
- Ože, Mark. 2003. *Varljivi kraj stoleća*. Beograd: XX Vek.
- Pavasovic Trost, Tamara, and Nikola Kovacevic. 2013. "Football, hooliganism and nationalism: the reaction to Serbia's gay parade in reader commentary online." *Sport in Society* no. 16 (8).
- Petrović, Tanja. 2014. "On the Way to Europe – EU Metaphors and Political Imagination of the Western Balkans." In *Welcome to the Desert of Post-Socialism: Radical Politics after Yugoslavia*, edited by Igor Štikš and Srećko Horvat. London: Verso, Forthcoming Autumn 2014.
- Pickering, Paula, and Mark Baskin. 2008. "What is to be done? Succession from the League of Communists of Croatia." *Communist and Post-Communist Studies* no. 41:521-540.
- Poulton, Emma. 2005. "English Media Representation of Football-related Disorder: 'Brutal, Short-hand and Simplifying'?" *Sport in Society: Cultures, Commerce, Media, Politics* no. 8 (1):27-47.

- Прелић, Младена. 2003. "Етнички идентитет - проблеми теоријског одређења." In *Традиционално и савремено у култури Срба*, edited by Драгана Радојичић. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Прелић, Младена. 2005. "Неки проблеми проучавања етницитета/етничког идентитета у културној антропологији." In *Етнологија и антропологија: стање и перспективе*, edited by Љиљана Гавриловић. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Прелић, Младена. 2006. "Србија у Европи? Митови и реалност на почетку XX века." In *Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду у Србији и Бугарској*, edited by Зорица Дивац, 28-49. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Prica, Ines. 2005. "Autori, zastupnici, presuditelji. Hrvatska etnologija u paralelizmima postsocijalističkog konteksta " In *Етнологија и антропологија: стање и перспективе*, edited by Dragana Radojčić. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Прошић-Дворнић, Мирјана. 1995. "Модели "ретрадиционализације": пут у будућност враћањем у прошлост." *Гласник Етнографског института САНУ* no. 44.
- Radaelli, Claudio. 2003. "The Europeanization of Public Policy." In *The Politics of Europeanization*, edited by K Featherstone and C Radaelli. Oxford: Oxford University Press.
- Radović, Srđan. 2013. *Grad kao tekst*. Београд: XX Vek.
- Радовић, Срђан. 2007. "Европа као политички симбол у изградњи идентитета постсоцијалистичког друштва." *Antropologija* no. 4:48-61.
- Радовић, Срђан. 2009. *Слике Европе*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1997. "Zašto i otkad se grozimo Balkana?" *Erasmus* no. 19:27-35.
- Riordan, James. 1999. "The impact of communism on sport." In *The international politics of sport in the 20th century*, edited by James Riordan and Arnd Kruger, x, 253 p. London, New York: E & FN Spon ; Routledge.
- Robertson, Roland. 1995. "Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity." In *Global modernities*, edited by Mike Featherstone, Scott Lash and Roland Robertson, 25-44. London ; Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.
- Rorty, Richard. 1989. *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge ; New York: Cambridge University Press.

- Rowe, D., J. McKay, and T. Miller. 2002. "Come Together: Sport, Nationalism, and the Media Image." In *Mediasport*, edited by L.A. Wenner and I.N.I. NetLibrary, 119-133. London: Routledge.
- Sack, Allen, and Zeljan Suster. 2000. "Soccer and Croatian Nationalism. A Prelude to War." *Journal of Sport & Social Issues* no. 24 (3):305-320.
- Sandvoss, Cornel. 2003. *A Game of Two Halves*. London: Routledge.
- Schwier, Jurgen. 2006. "Fandom and Subcultural Media." In *German Football: History, Culture, Society*, edited by Alan Tomlinson and Christopher Young. London: Routledge.
- Silverman, Maxim. 2002. *Deconstructing the Nation: Immigration, Racism and Citizenship in Modern France*. London: Routledge.
- Simić, Marina. 2007. "EXIT u Evropu: popularna muzika i politike identiteta u savremenju Srbiji." *Kultura* no. 116-117:98-122.
- Simić, Marina. 2008. "The State and Modernity as Anthropological Topics: a Very Short Introduction." *Etnoantropološki problemi* no. 3 (3):189-201.
- Simić, Marina. 2010. "Fieldwork Dilemmas: Problems of Location, Insiderhood, and Implicit Discourses." *Glasnik Etnografskog instituta SANU* no. 58 (29-42).
- Skempler, Grejem. 2007. *Sport i društvo. Istorija, moć, kultura*. Beograd: Clio.
- Slapšak, Svetlana, and Hari Štajner. 1997. *Rat je počeo na Maksimiru. Govor mržnje u medijima*. Beograd: Medija centar.
- Smith, D. Anthony. 2009. *Nationalism, Key Concepts*. Cambridge: Polity Press.
- Smith, Earl. 2010. *Sociology of sport and social theory*. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Spasić, Ivana. 2003. "Sećanje na nedavnu prošlost." In *Politika i svakodnevni život. Srbija 1999-2002*, edited by Zagorka Golubović, Ivana Spasić and Đorđe Pavićević. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Storey, John. 2001. *Cultural Theory and Popular Culture*. Harlow: Pearson Education Ltd.
- Taussig, Michael. 1992. *The Nervous System*. New York and London: Routledge.
- Todorova, Maria. 1998. *Imaginarni Balkan*. Beograd: XX vek.
- Tomlinson, Alan, and Christopher Young. 2006. "Culture, Politics, and Spectacle in the Global Sports Event — An Introduction." In *National identity and global sports events*, edited by Alan Tomlinson and Christopher Young. Albany: State University of New York Press.

- Tompson, Mark. 2000. *Proizvodnja rata: Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*. Beograd: Medija centar Beograd i Free B92.
- van Dijk, T.A. 1998. *News as Discourse*. Hillsdale, New Jersey: Erlbaum.
- Vasiljević, Jelena. 2008. *Procesi narativizacije srpsko - hrvatskih sukoba u štampi Hrvatske i Srbije prve polovine devedesetih godina XX veka*, Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Beograd, Beograd.
- Vasiljević, Jelena. 2011. "Ključni elementi transformacije režima državljanstva u Srbiji od 1990. godine." *Filozofija i društvo* no. XXII (4):63-82.
- Velikonja, Mitja. 2009. "Povratak otpisanih. Emancipatorski potencijali jugonostalgije." In *Zid je mrtav, živeli zidovi!*, edited by Ivan Čolović. Beograd: XX vek.
- Verdery, Katherine. 1991. *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. Berkley: University of California Press.
- Volčič, Zala. 2005. "The Notion of 'the West' in the Serbian National Imaginary." *European Journal of Cultural Studies* no. 8 (2).
- Vrcan, Srđan, and Dražen Lalić. 1999. "From Ends to Trenches and Back: Football in the Former Yugoslavia." In *Football Cultures and Identities*, edited by Gary Armstrong and Richard Giulianotti. Basingstoke: Macmillan.
- Vrcan, Srđan. 2002. "The Curious Drama of the president of a Republic Versus a Football Fan Tribe." *International Review for the Sociology of Sport* no. 37 (1):59-77.
- Vrcan, Srđan. 2003. *Nogomet-politika-nasilje: ogledi iz sociologije nogometa*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Vrooman, John. 2007. "Theory of the Beautiful Game: The Unification of European Football." *Scottish Journal of Political Economy* no. 54 (3):314-354.
- Whannel, Garry. 2008. *Blowing the Whistle, Revisited*. New York: Routledge.
- Wilson, Jonathan. 2006. *Behind the Curtain: Football in Eastern Europe: Travels in Eastern European Football*. London: Orion.
- Wood, Shay. 2013. "Football after Yugoslavia: conflict, reconciliation and the regional football league debate." *Sport in Society* no. 16 (8):1077-1090.
- Woodward, Kathryn. 1997. "Concepts of Identity and Difference." In *Identity and Difference*, edited by Kathryn Woodward. London: SAGE.
- Xiaomei, Chen. 1996. *Occidentalism: a theory of counterdiscourse in post-Maoist China*. Oxford: Oxford University Press.
- Zambelli, Nataša. 2010. "Između Balkana i Zapada: problem hrvatskog identiteta nakon Tuđmana i diskurzivna rekonstrukcija regije." *Politička misao* no. 47 (1):55-76.

- Zec, Dejan. 2010. "The Origin of Soccer in Serbia." *Serbian Studies: Journal of the North American Society for Serbian Studies* no. 24 (1-2):137-59.
- Зец, Дејан. 2013. "Спорт као нова тема у српској историографији." In *Хуманизација универзитета: тематски зборник*, edited by Бојана Димитријевић, 488-498. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу.
- Žanić, Ivo. 2005. "The Symbolic Identity of Croatia in The Triangle Crossroads-Bulwark-Bridge." In *Myths and Boundaries in South Eastern Europe*, edited by P. Kolsto. London: Hurst.
- Žikić, Bojan. 2004. "Gest u egzotičnom kontekstu." *Glasnik Etnografskog instituta SANU* no. 52:17-28.
- Žikić, Bojan. 2012. *Misao, kultura, identitet*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Živković, Marko. 2001. "Nešto između: Simbolička geografija Srbije." *Filozofija i društvo* no. 18:73-110.

БИОГРАФИЈА

Иван (Миодраг) Ђорђевић рођен је 1977. године у Београду. Основну школу и гимназију завршио је у Београду, а 2003. године дипломирао на Одељењу за етнологију и антропологију на Филозофском факултету у Београду. На истом факултету и одељењу је и магистирао 2008. године, а наредне године је постао докторски кандидат. Од 2005. године запослен је као истраживач у Етнографском институту САНУ. До сада је био ангажован на три пројекта основних истраживања, као и више пројеката међународне сарадње. Аутор је једне монографије и коаутор у другој, објавио је и више научних радова у домаћим и међународним часописима, а имао је и неколико излагања на неколико научних скупова у земљи и иностранству.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Иван М. Ђорђевић

број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Улога фудбала у конструкцији локалног и глобалног фудбала у савременој Србији

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 15.03.2014.

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора Иван М. Ђорђевић

Број индекса _____

Студијски програм Етнологија и антропологија

Наслов рада Улога фудбала у конструкцији локалног и глобалног идентитета у савременој Србији

Ментор Проф. др Бојан Жикић

Потписани/а Иван М. Ђорђевић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 15.03.2014.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Улога фудбала у конструкцији локалног и глобалног идентитета у савременој Србији

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 15.03.2014.

Потпис докторанда

1. Ауторство - Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.